شانۆ

گۆڤاری تیپی شانۆی سالار

زنجیره 16

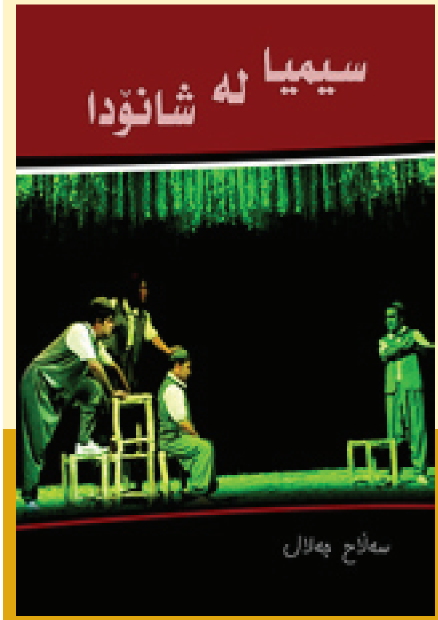

سیمیا
له شانۆدا

سەلاح جەلال

خاوەنی ئیمتیاز
ئەحمەد سالار

سەرنووسەر
ئەرسەلان دەروێش

بەڕێوەبەری هونەری
ڕێبوار ئەوڕەحمان

بەڕێوەبەری کارگێڕی
ئاشتی عوسمان دانش

چاپ
چاپخانەی کارۆ

ناونیشان:

کوردستان - سلێمانی
بەختیاری- گەڕەکی ١٠٩
کۆڵانی ٢٧- خانووی (١٠)
تەلەفۆن:
٠٧٧٠١٩٦١٥٤٨
٠٧٥٠٤٤٩٥٠٦٥

پێگەی ئینتەرنێت:

www.shanomagazine.com

ئیمایڵ:

ersalan@yahoo.com

- ناوی کتێب: سیمیا لە شانۆدا.. بەرەو دامەزراندنی شانۆی کوردی
- نووسینی: سەلاّح جەلال
- بابەت: لێکۆڵینەوە
- چاپی: یەکەم
- چاپخانەی: کارۆ
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- ژمارەی سپاردن: ١٨٥٠ ساڵی ٢٠٠٩ ی وەزارەتی رۆشنبیری

ناوەڕۆک

پێشەکی.. ٥
ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی.. ٧
سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان..................................... ٣٦
فەزای شانۆ... ٦١
سیمیای شانۆو دراما.. ٩١
خوێندنەوەی جەستە لەبونیادی شانۆدا............................... ١٠٣

جڤاتی بێ شانۆ
جڤاتی بێ کلتورە

نیوەندی رۆشنبیریمان، نێوەندیکە کەخۆی لەسەر پایەو پەیوەندییە خودی و کۆمەڵایەتییەکان ومیزاجی تاکەکەس راگرتووە، هەربۆیە حوکمەکانی ئەم نێوەندە تاڕادەیەکی زۆر حوکمێکی نا ئەقڵانی و نادروست دەیبات بەڕێووە،چونکە حوکمەکانی لەسەر سپیی یان رەش، خراپ یان باش بینادەکات و پەیوەندییەکانی خۆی دەپارێزێت و دەهێڵێتەوە، بەکورتی واتە دوالیزمێکی نێگەتیڤ دەیبات ئاراســتەی دەکات و دەیبات بەڕێووە. هەرئەمەشــە وایکردووە کە چەندین رۆشــنبیری و نوســەری وەک ســەڵاح جەلال لە بیربکرێت ولە نێوەندەکەدا نەخوێنرێتەوە. بۆیــە کاتێک لەنێوەندێکدا پەیوەندییە تاکەکەســی و کۆمەڵایەتیەکان پێش پەیوەندییەکانی رۆشنبیریی‌و بەرهەم بەهەند وەربگیرێت، ئەوا بڕیارەکانی ئەو نێوەندە بڕیارێک دەبێت هەموو پێوانە رۆشنبیرییەکان ئافەرۆز دەکات و هەڵدەوەشێنێتەوە.

ســەڵاح جەلال خاوەنی ئەو قەڵەمە زیندووەیە کە زۆرجار لەنێوەندی رۆشــنبیری عێراقیدا جێگــەی گرنگی پێدان بووە و ئــاوڕی لێدراوەتەوە، بەڵام بەداخەوە هەمیشــە لە نێوەندی رۆشنبیری کوردیدا وەک رۆشنبیرێکی پەراوێزخرا و نەخوێنراوە و فەرامۆشکراو تەماشاکراوە .جا ئەم هەوڵەی گۆڤاری شــانۆ بۆ بەچاپگەیاندنی ئەم بەرهەمە متمانە بەخشــینێتی بەم نوسەرە پڕخولیا و تورەیە.

ئەم نوسەرە ئارتۆئاسایە، تورەیە لە نێوەندە کلتورییەکەی خۆی کە تێیدا دەژی. یاخییەکی سەرکەشــە و خاوەن قەڵەمێکی بەبڕشــتە لەبوارەکانی رۆمان وشیعر و تێکست و رەخنەی شانۆیدا، چەند بەرهەمێکیشی لەو بوارانەدا بڵاوکردۆتەوە، کەئەمەش نیشانەی باڵادەستی ئەم نوسەرە یاخیەمان بۆ دەردەخات.

سەڵاح جەلال

سەلاح لەم کتێبەشیدا (سیمیا لە شانۆدا) هەوڵدەدات سیمیا وەک چەمکێکی هەڵکۆڵینو گەڕان بەدوای بنەما مەعریفیەکاندا پێناسە بکات و ئاماژە بەوە بدات کە شانۆی کوردی خاوەنی شوێنەواری مێژوویی و دێرینە نییە. هەربۆیە شانۆ وەک هونەرێکی بێباوان و خواستراو لەنێو کلتوری کوردیدا ناوزەد دەکات. هەروەها پێشیوایە هەوڵەکانی شانۆی کوردی لە ئاست شانۆی جیهانیدا وەک منالێکە تازە گڕوگاڵ دەکات. لەمەشدا توێژەر باس لە چۆنییەتی بەرهەم نەهێنانی مەعریفە بەگشتی و شانۆ بەتایبەتی دەکات و دەیبەسێتەوە بە فاکتەری شوێنکاتو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیو ئابووری و سیاسیو مێژووییەکانەوە. هەرلێرەشەوە دەیەوێت جڤاتی کوردی بخوێنێتەوە لەبەرهەم نەهێنانی شانۆ لەمێژوی دوورماندا.

هەروەها نوسەر لەکتێبەکەیدا باس لە بەرهەمهێنانی جۆرێک هۆشیاریی دەکات کە خودێکی رۆشنبیر لە پەیوەندییەکانی ئێستاو داهاتویدا پرۆژەی گەورە بەرهەم دەهێنێت.دیارە ئەو پرۆژەیەش شانۆ وەک کەلەپورێکی دۆگما و نەگۆڕ ناهێڵێتەوە،بەڵکو وەک زمان و میتازمان و کەلتور دەیناسێنێت. لەپاڵ ئەمانەشدا توێژەر ئاماژە بەهەژاری خوێندنەوە و رەخنەی شانۆییمان دەکات و پێیوایە لەتوانایدا نەبووە کەدەق و سەرجەم پێکهاتەکانی نمایش بدوێنێت و لێک بونیادیان بکات و بیانخاتە بەرپرسیار وگوتارگەلی جیاوازیان لێ بەرهەمبهێنێت .نوسەر جگە لەوەی کە شانۆ بە گوتارێکی ئیستاتیکی و مەعریفی لەقەڵەم دەدات، هەروەها وەک بونیادێکی سیمۆلۆژیش دەیناسێنێت. هەربۆیە بەشێکی کتێبەکەی تەرخانکردوە بۆ خوێندنەوەی جەستە لەفەزای شانۆدا، جەستە وەک زمان وکلتور، وەک تێکستێکی رامنەکراوی زیندوو دەناسێنێت .هەربۆیە ئەم گوتەزا گرنگەی (دریدا) دەهێنێتەوە کە دەڵێت: (ئەوەی دەبارەی جەستە دەیلێین، هەرئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆ دەیلێین).

بەکورتی و پوختی جڤاتی بێ شانۆ، جڤاتی بێ کەلتورە.

هەروەها ئەم نوسەرە گرنگییەکی بێوێنەی بە چەمکەکانی زمان و دەلالەتەکانی زمان داوە لە چنینی تێکستە شیعری و شانۆی و رۆمانەکانیدا، دیارە هەر ئەم زمانە ئاڵۆز و گرانەشی لە توێژینەوە و بەرهەمە رەخنەییەکانیشدا رەنگی داوەتەوە .بۆیە پێش خوێنەری ئەم کتێبە دەکەوم و دەڵێم دەبێت ئەم کتێبە بەهێمنییەکی تەواو وبێ پەلەکردن بخوێنرێتەوە.

گرنگی ئەم کتێبەش لەوەدایە کە دانەر کۆمەڵێک باسوخواس دەوڵمەند بەتێرم و چەمکی نوێ پێشکەش دەکات، وەک (ئارکۆلۆژیای شانۆی کوردی، سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاوازەکان، خوێندنەوەی جەستە لە بونیادی شانۆدا، سیمۆلۆژیا لە شانۆدا ..هتد). کەلە راستیدا بەکاربردنی چەمکە نوێکان و ناساندنی ئەو تیۆر و میتۆدە رەخنەیانەی کە ساڵانی نەوەتەکان تاڕادەیەک بەشانۆکاری کورد نامۆبوون، سەلاح پێی ئاشنا کردین.

بورهان قەرەداخی
سلێمانی ٢٠٠٩

ئارکیۆلۆژیای
شانۆی کوردی

ئەگەر بەوردی گەڕانێک بکەین لە کلتوردا ئەوا توشی سەرسامی دەبین.. چونکە تا ئێستاش لەسەر ئاستی فەلسەفە و زانستەکان نەگەیشتۆتە زەمەنی سەرەتاییش.. ئەمەش بەرەو کۆمەڵێک چەمک و بۆنیادی گرنگ دەمانبات کەڕاستەوخۆ بە قوڵایی ئەو هۆکارانەدا شۆڕ دەبینەوە کە بۆ هۆکاری نەبون و دامەزراندنی شانۆی کوردی دەبنە بەردی بناغەی، بەمەش دەکەوینە نێو پرسیاری سەرسوڕهێنەرەوە.. کام مێژوە بخوێنینەوە.. ؟ زانستەکان یان ئەدەب و هونەر؟ لەم گەڕانەشدا بەرەو دۆزینەوەی چەمک و شوێنەواری سەرەتایی و ڕوانینی نوێ لە بەرامبەر ژیانی ئێستادا، میکانیزمی هونەر و مێژو کەلەپور و شوێنەوار و پەیوەندی کەسێتی کۆمەڵ بە هونەر و خاڵی سەرەتایی و گریمانەو زەمینەی لەباری هونەری وپەیوەندی تاک و کۆمەڵ و پەیوەندیان بە داستان و ئەفسانەی ژیان و کارکردن و پەیوەندی و دۆزینەوەی ئەمانە لە ڕوانین و کارکردنی بنچینەیی ئێستادا و چۆنیەتی پانتایی کۆمەڵ و ئاستە مەعریفیەکانی، ئەم گەڕانەمان لەناو پانتایی مەعریفەی سەرەتا

بەرەو گەڕان بۆ مەعریفەی زانستی توشی گومانمان دەکات، چونکە گەڕانی ئێمە پرسیارە بۆ دۆزینەوە و پەیوەندی و مێژوی زانستەکان و ئەدەب و هونەر کە دەبنە پێکهاتەی هونەری شانۆ.. بۆ بنچینە و بناغە و پێکهاتەی شانۆ و هۆکار و بونیاتنانی لە میکانیزمی ئێستادا، ئەمەش زۆر قورسە و لێرەدا ئارکیۆلۆژیامان وەک ئەو گەڕانە وەرگرتوە.. چونکە خوێندنەوەی ئێمە لەم روەوە ترسناکە لەکاتێکدا هیچمان لە زانستەکاندا نیە.. لێرەدا بۆ دۆزینەوە و دروست بونی جەدەل لە سەر شانۆی کوردی ئەم چەمکەمان وەرگرتوە.. چونکە تا ئەم ساتەو تێپەڕبونی بیست وپێنج چەرخ بەسەر شانۆی جیهانیدا هەوڵەکانی وەکو منداڵێک وایە تازە گڕوگاڵ بکات، لێرەوە بەرە و ساغکردنەوەی چەمکەکان و شۆڕبونەوەی هەڵکۆڵینەکانی مەعریفی، کەپێناسەی تەواوی کارکردنمان بداتێ.. چونکە ئەو خوێندنەوەیە هەتا ئێستا لە شانۆی کوردی دا هیچ هەوڵێکی بۆ نەدراوە، ئایا بۆچی شانۆی کوردی نەیتوانیوە پێکهاتەی دامەزراندنی خۆی بکات لە روی پراکتیک و تیئورەوە.. ؟ کامەیە ئەو رۆڵە تیئوری و مەعریفیەی کە کاری لەسەر کردوە و دەیەوێت لە سەری دابمەزرێت.؟ چونکە تا ئێستا تەنیا ئەو وەرگرتنەیە کە وەریگرتوە و هیچی تر.. ئەوەشی کە ئەم جیاکاریە دەکات داهێنانە ئەمەش پرسیارێکی سەرسوڕهێنەرە.

بۆ دامەزراندن و بناغە داڕشتنی ئەم شانۆیە پێویستمان بەگەڕان هەیە، بەدوای بنەمای مێژویی و کەلەپور و هەڵکۆڵینی مەعریفیدا هەتا شوێنەوارە مێژویی و دێرینەکان بدۆزینەوە، لەم گۆشەنیگایەشەوە شانۆی کوردی لەسەر هەردو بناغە سەرەکییەکە/ حەفریاتەکانی مەعریفی و ئێستا و هاوکێشەبون و کارکردنیان لەسەر بناغەیەکی پەیوەندی کاری بۆ دامەزراندنی شانۆی کوردی، چونکە ئەو زەمینەیە بەرەو سەرەتای مێژوی کورد و پانتاییەکانی ترمان دەبات ئایا چیمان هەیە؟ کامەیە بناغە تیئوری و چەمکە مەعریفیەکانی.. هتد، چونکە ئارکۆلۆژیا چەمکێکە هەوڵی هەڵکۆڵینە لە شتێک، بۆ جیاکاری وشەو مادەکان، بەو واتایەی ئەو هەڵکۆڵینەی جێ هێشتبێ و ئەوەی لایەتی بمانداتێ چونکە بەواتای(علم أثار المعرفة) دێت، واتا (زانستی شوێنەواری مەعریفی) بریتیە لە گەڕان بەدوای بنەما بنەڕەتیەکانی

مەعریفیدا.. هەوڵدانی بەرهەمهێنانی شتی نوێیە.لێرەدا هەمو ئەبستیمێک، هەمـو دابڕانێکی مەعریفی هەڵگری سیسـتەمی مەعریفـی تایبەتە(نظام المعرفي) یاخود گیانی گوتارێکی تایبەتی هەیە.ئەوەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئارکیۆلۆژیا بکەوێتە شی کردنەوەی واقیع.. بەڵکو ئەو خوێندنەوەی بۆ بەڵگەنامەکان و بەڵگەنامەکانی ترە (مێژو چۆنایەتیەکە لە چۆنایەتیەکان کـە کۆمەڵگایەکـی تیـا بەدیدەهێنێت، کۆمەڵـگای بەڵگـەکان کەلێی جیا نابێتەوە.)١

بەم پێیەش هەوڵدانی ئەو بۆ دوبارە بونەوەی پەیوەندیە لەگەڵ مێژوی ڕاسـتەقینەدا.. چونکـە تاکە مێتۆدێـک کە جیاکاری گوتـارەکان ڕزگار بـکات و ڕێگـیـان بخات ئارکیۆلۆژیایە، کەلەسـەر ئاسـتێکی مێژویی و ئەنتەربۆلۆژی و ئەبستمۆلۆژی ئەمە مەنهەجیەتی، بەم جۆرە گەڕانمان بەدوای بنەماو بونیادە مەعریفیەکانی مێژوی کورد بۆ دۆزینەوەی بنەما بنەڕەتیەکان و هەڵکۆڵینی مەعریفی بێگومان گومانێکی سەرسوڕهێنەرە و ماندوبونێکـی زۆری دەوێت، چونکـە ئێمە تەنیا خۆمان دڵنیا دەکەین لەوەی کە زەمەنی سـەرەتایی زانسـتەکانمان نیـە.. بەڵکو هەوڵدەدەین بەرەو خوێندنەوە بچین بۆ ئامادەکاری.. ئاشکرایە زۆربەی خوێندنەوەی ئێمە بۆ مێژو (ڕابردو ئێسـتا) سـاکار بوە، چونکە مێژو (ڕابردو ئێستا و داهاتو) ی هەمو نەتەوەیەکە، ڕۆشـنبیری کوردیش تا ئەم سـاتە لە گێژەنگـی تراژیدیا و مەرگی پرسـیار و مەعریفەدایە، ئەمەش زمانمان پێدەکاتـەوە لە(بـون، مێژو، خود و کۆمەڵ، زانسـت و ئەدەب و هونەر و مەعریفـە) مێـژوی ئێمە لە بەرگـە کۆنەکەیـدا خوێندراوەتەوە لەناو کایەکانی مەعریفـەدا خوێندنەوەی نەکراوە، پـڕۆژەی ڕەخنە بیروڕای جیاوازی لەسـەر هەیە، ئێمە ڕابردو مێژو، ئێستا چۆن بخوێنینەوە؟ کە مێـژو مانای لەدایک بونـی کۆمەڵگا هەڵبگرێت.. پێویسـتە لێرەوە مێژو بناسین، ئەوسا هەڵکۆڵینی بەرهەمەکانی مەعریفە بکەین، چونکە کەلەپور گوڵدانێکە بۆ ئێسـتا و ڕابردو (هەریەک لە ڕابردو ئێستا بە بەردەوامی تیادا دەگونجێت لەم تێگەیشتنەوە دەبنە کرداری بەشێک لە مێژو.(٢

بەم پێیە گرنگە پەیوەندیەکان بدۆزرێنەوە، دەبێ مێژو لەپشـت زەمەنی ڕوداوەکانەوە ناوەندی مانا دابمەزرێنێت لەبەرئەوەی هێڵێکی ئاسۆییە، لای فۆکۆ یەک مێژو نییە، بەڵکو چەند مێژویەک هەیە، ئەویش مەبەستی

چڕکردنـــەوەی مێــژو وە لەیەک فاکتـــەردا، ئەو بە دوای داڕشـــتنەوەی یاســاکان و ڕزگارکردنــی جــۆری پەیوەندی و دیاریکردنی ســنوریان دەگەڕێت، لەســـەر و ئەمانەوە پەیوەندی لەنێــوان زنجیرە جیاوازەکان بــۆ دانانــی زنجیرە لە زنجیرەکان، یان نەخشـــەکان (الجـداول)، چونکە ڕەخنەکانــی لە مێژو ئەوەیە کە مێژوی کۆن بە دامەزراندنی (نصب) ی ڕابردو جێماوەکان و بیرکردنەوە و یادەوەری (زاکیرە) وەیە دەگۆڕدرێت بۆ بەڵگەنامەکان. (بەڵام ئەمڕۆ مێژو ئەوەیە کە بەڵگەنامەکان دەگۆڕێت بــۆ جێگیربونــی جێمــاوەکان، هەندێــک لــە توخمەکان نمایــش دەکات کەپێویســتە دابڕێــن وە کۆبکرێنـــەوە، دەرخســـتنیان و پەیوەندیـــان و کۆکردنەوەیان لە کۆمەڵەکانیان دا.)٣

ڕۆشنبیری ئێمە بۆ مێژو چۆن سەیری بەڵگەنامەی کردوە لێی دابڕاوین یــا بەکارمـــان هێناوە بۆ ئیش یان دوری خســـتوینەتەوە لــە واقیع یان بەمردویی خوێندومانەتەوە یان نیشاندانی ناکۆکی و دۆزینەوەی میرات و تەعبیرکردن بوە؟ ، ئەمانە ئەو پرسیارانەن کە دەکرێن.. بەم پێیەش لــە وێنەی ڕوداوەکانەوە ســەیری مێژو دەکرێـت، ئەحمەدی خانی لەو شۆڕشــە تازەیەی سەردەمی خۆیدا ئێستا وەکو ئەو سەردەمەی خۆی دەخوێندرێتەوە، بەهەمان کاڵاو زەمەن و مێژوی تایبەتی خۆیەوە، مەم و زین لەخوێندنەوەی ئێمەدا بەعەشق و شوێنکاری خۆی لەپرۆژەی شانۆ و ئەدەبدا تەنانەت ڕەخنـــەش ڕەنگ دەداتەوە.. جگە لەمەش هەوڵەکانی تــر لە ڕابــردوا نوقممان دەکات بەبێ ئەوەی هۆشــیاری ســاتەوەختی ئێستا بن و کێشەکانمان بگرنە خۆ،

واتە هەر لێرەوە مێژومان لە بەرگێکی کۆندایە لەسەر ئاستی گوتارەکان جیاکاریان نەکراوە بەئایدۆلۆژیای خواستراو و پیرۆز کردن پەیوەستە، لەبــەر ئەوەی دەســەڵات نەیتوانیوە مەعریفەیەکی ئایدۆلۆژی لەپشــت بێــت، کە ئیتر گۆڕانی فکری بەرهەم نەهــات، ئەو گۆڕانانەی ناو ببرێن هیچ ڕۆڵێکیان نەگێڕاوە.

(لەڕاســتیدا زۆربەی لێــک دابڕانــەکان بریتیە لەو دابــڕاوە کە گۆڕانی تیۆری بەجێیان دەهێنێت، کاتێک کە زانستێک دێت و جیای دەکاتەوە لە ئایدۆلۆژیای ڕابردوی ئــەو ڕابردوە بەڕابردویەکی ئایدۆلۆژی تاوانبار دەکات.)٤

لێرەوە بەدوای شـێوازی دەسەڵاتدا بگەڕێین، ئایا ئێمە لە کامیانەوە بۆ ئـەوەی تر چوین؟ یاخـود پەیوەندیەکانمان چییە؟ ئەمەش مشـتومڕی لەلایەن دڵسۆزانەوە لەسەر کراوە، ئەوەی جێگەی مشتومڕە هەمو ئەو خوێندنەوانە ڕۆڵی باشیان گێڕاوە بۆ ئەوەی پەنجەرە لەسەر ئەم بابەتە ترسـناکە بخرێتە سەر پشت، هۆی سـەرەکیش کەسی تایبەتمان نەبوە وەکو (دۆلۆز و فۆکۆ) خۆی بۆ ئەم کێڵگەیە تەرخان بکات، بۆیە ئێمەش لێرەدا تەنیا بە گەڕانمان لەسـەر بناغەی شـانۆ بەئامانەتەوە لەسـەری دەدوێین.

سـەرەتا ئاشـکرایە هەمو دەسـەڵاتێک دەبێـت مەعریفەیەکی لەپشـت بێـت، چونکە مەعریفە بەرهەمهێنەری دەسـەڵاتە، دەسـەڵاتی ئێمە هیچ مەعریفەیەکی زانستی و ئایدۆلۆژی لە پشتەوە نەبوە، بەڵکو هەڵقوڵاوی کۆمەڵگای کوردەواری خۆی بوە، بە پاشـخانی ئەو مەعریفە گشـتیەی کە هەیبوە، ئەمەش لەلایەک بۆ بەرگری لەخۆی چەکی هەڵگرتوە و ئەم هۆیـەش کاریگەری ئەوەی هەبوە کـە هەرگیز خۆی بۆ بنیات نەنراوە، لەم سـەردەمەش ئەو دەسـەڵاتەی کـە هەمانە فۆتۆی دەسـەڵاتەکەی ڕابردوی بەر لە خۆی و جوینەوەی مەعریفەی باوە، لێرەوە دەسەڵاتی کوردی دەسەڵاتێک نەبوە لەسەر بنەماکانی مەعریفە دامەزرابێت، بەڵام لێرەدا پۆلێن کاری دەکرێت مەعریفەی گشتی لە مەعریفەی زانستی جیا بکرێتەوە، چونکە دەسـەڵات لەسەر بونیادی مەعریفەیەکی زانستی یان ئایدۆلۆژی بونیات نەنراوە.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە دەسەڵات بەبێ مەعریفە بنیات بنرێت، وەک هەمو گەلانی ڕۆژئاواو دنیا دەبێت ئێمەش لە مەعریفەوە بۆ دەسەڵات چوبین ؟ بەڵام مەعریفەی ئێمە مەعریفەیەکی ناکامڵەو گشتیە، چونکە لە زۆر بواری شارستانی و ئاکاری کۆمەڵایەتی، مێـژو، ئاییـن، جوگرافیـا، زمان، بەشـدارین کـە ئەمانـەش ڕۆڵیان لە لقەکانـی مەعریفـەدا هەیـە، بەڵام ئـەو بنەمایە نین کە وەکـو ڕۆژئاوا دەسـەڵاتیان بنیات نابێت، لە دۆڵۆزەوە ئەو دەرگایە دەکەینەوە (بەچی مانایەک دەسەڵات پێشترە بەسەر مەعریفەدا؟ پەیوەندیەکانی دەسەڵات پێشـترە بەسەر پەیوەندیەکانی مەعریفە، ئەمەش بەوەی پەیوەندیەکانی مەعریفە بێ توانایە لەوەی کەشتێک بلکێنێت لە شتەکان، لە کاتێکدا هیچ پەیوەندیەکی چاکتر بۆ دەسەڵات لە ئارادا نەبێت.)٥

هەرلێرەوە بەچ پێوەرێک باس لە دەسەڵات بکەین یان مەعریفە؟ بێشک لە مەعریفەوە بۆ دەســەڵات چوین، ئەوەی گرنگە مەعریفە و دەسەڵاتی ئێمە، لەناو کایەکانی خۆیاندا، تا ئێســتا ڕون نیە پەیوەندیەکانیان چین؟ دوای ئەو خوێندنەوەیە دەسەڵات واتای خۆی وەردەگرێت چەمکەکانی مەعریفەش دەردەکەون، لەبەر ئەوەی دەسەڵات و مەعریفە پێویستی بە گەڕانێکی زۆر هەیە لەبواری خۆیاندا بۆ ئەوەی ناسنامەی هەریەکەیان لە بونیادی ئێمە وپەیوەندیان بەیەکەوە دەربخرێت.. ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی جیاجیا هەیە لە حەقلەکانی مەعریفەدا، ئەو ئاڵۆزیەش کەلە بواری ڕەخنەی ئێمەدایە هۆیەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پەیوەندیەکانی ڕابــردو و ئێســتا یاخــود خوێندنەوەی ئــەو ڕابردوە لەلایەن کەســی تایبەتمەنــدەوە لە پانتاییە جیاجیاکاندا. چونکــە ئەو خوێندنەوەی جۆرا و جۆرە لە بوارەکاندا بەگشــتی نەکراوە، لێرەشدا پەیوەندی مەعریفە و دەســەڵات دیاری دەدا لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە دیارە دەسەڵات مەعریفەی لە پشتە چونکە ناکرێت ئێمە لە دەسەڵاتەوە بۆ مەعریفە چوبین، ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی ساسانی و شی بکەینەوە دەبینین ئێمە بناغەیەکی گەورەمان هەبوە.. بەتایبەت لە دو ئاینی وەکو زەرادەشــتی و مەســیحیەت.. کە زۆربەی پیاوی ناوداری مەســیحی جیهان بە هۆی ناکۆکی نێوانیانەوە هاتونەتە کوردســتان و دوای ئەوەیش کە دەوڵەتی ساســانی دوای هاتنــی ڕۆمی بێزەنتــی روخا ئیتر پچــڕان کۆمەڵگەی کــوردی گرتەوە و نەتوانرا ئەو بنەما مەعریفیەی ئەو ســاتەی لە ئاینی زەرادەشتی و مەسیحیەوە گەشەی پێبدرێت و لە دەستیشی دا.

بۆیــەش ئێمە لە مەعریفەوە بۆ دەســەڵات هاتوین.. بەڵام دەســەڵاتێکی کاتــی و پچــڕ پچــڕ و مەعریفەیەکی گشــتی کــە توانای پێگەیشــتن و بەردەوامی نەبوە بەهۆی نەبونی دەسەڵاتەوە.. بەم پێەش مەعریفەیەکی وامان نەبوە بەدرێژایی مێژو دەســەڵات بە مانای خۆی دروست بکات، مەعریفە و دەسەڵات هیچیان نەیانتوانیوە ئەوی تر پێشبخات.. دەسەڵاتی سیاسی ئێســتاش لە هەمو ڕویەکی سەربازی و ئیداری و کۆمەڵایەتی و فیکریەوە پاشــماوەی دەسەڵاتەکەی پێشــوە و هیچ داهێنانی تیئوری نەبوە و ئەو مەعریفەیەش کەلەسەری دروست بوە لەوەوە وەرگیراوە، بەم پێیەش دەسەڵات وەرگیراو (اقتباس) لە زۆر لایەنەوە، چونکە عەقڵی

ئێمە ئایدۆلۆژیای بۆ بەرهەم نەهاتوە، هەرلەسەر چەمکی ئایدۆلۆژیای باو بە شێوەیەکی ناعەقڵانیانە کاری کردوە، ئەمەش بەو مانایە نا کە ئیتر قورسایمان لە مێژودا نیە، یاخود لە بوارەکانی مەعریفەدا، بەڵام واتای ئێمە لێرەدا پەیوەندی دەسەڵات و مەعریفەیە، کە ئێمە لە چیەوە بوچی چوین! ئەوەی گرنگە دەسەڵات و مەعریفە وەکو دو دڵدار عەشقیان هەیە بۆ پێکهێنانی خێزان بۆیە کە دەسەڵات دێت مەعریفەیەک پاڵی پێوە دەنێت، مەعریفە زمانە، مێژوە، شارستانیە، هەمو بوارەکانی زانینی مرۆڤایەتیە، واتا مەعریفە نەبێ، دەسەڵات چییە؟

(دروستە ئەم پەیوەندیانەی دوایی یان لەوەی کەدەکرێت یان کەپەنهانە ئەگەر لکاندنەکەی تەواو نەبوبێت، ئەمەش کاریگەری و کارلێکی ئاڵوگۆڕ لەنێوان پەیوەندییەکانی دەسەڵات و پەیوەندییەکانی مەعریفە لەسەری چەسپاوە، بەڵام ئەگەر چەند پەیوەندیەکی سەرەتایی هەبێت شێوەی مەعریفە گۆڕاوەکان پێکدێت لەو لکاندنەوە، لەسەرو ئەو کەلێنەی کە جیامان دەکاتەوە لەسەروی نەبونی پەیوەندیەکان کە لەنێوانیاندایە، نیشانەیەکی ناڕاستەوخۆی جێکەوتە دروست دەبێت لە نێوان شێوەکانی مەعریفە کە شێوەیەکی هاوبەش ناسەپێنێت، کە هەردوکیان یەکبگرنەوەو هاوجوت بن بەشێوەیەکی دیاریکراو لە نێوانیاندا.)٦

هەرلێرەوە دەسەڵات و مەعریفە لەبواری ڕۆشنبیری ئێمەدا کێشەیەکی زۆری دەوێت، چونکە جگە لەچەند خوێندنەوەیەکی ئەم دواییە خوێندنەوەی ترمان نەبوە بۆی، لەم خاڵەشەوە دەسەڵاتی کوردی مەعریفەی بۆ بەرهەم نەهاتوە لە سەرەتای مێژوەوە تا ئێستا، مەعریفەش جگە لە مەعریفەی گشتی هیچی ترمان نەبوە کە زانستی بوبێ هەتا دەسەڵاتێک لەسەر بنەماکانی دابمەزرێت کە واتای خۆی هەڵبگرێت، لیرەوە عەقڵی کوردی و مێژوی سیاسی ئێمە نەیتوانیوە مەعریفە بەرهەم بێنێ و ئەمەش خاڵێکی ترسناکە مێژوی ئێمە هینانە قسەی ڕابردو کەسایەتی و جێماوە و میرات بوە، ڕابردو وەکو خۆی نوسراوەتەوە وەکو پڕۆژەی مێژونوس (مێژوو لەبەرگە کۆنەکەیدا کە هەوڵ دەدات جێگیربونی ڕابردو جێماوەکان بکات بە بیرەوەری و گۆڕانیان بۆ بەڵگەنامە، وەهانی ئەو جێماوانە دەدات بۆ هێنانە قسەیان ئەو جێماوانەی کە زۆرجار لاڵن لەبواری خۆیاندا.)٧

بەم پێیە مێژوی ئێمە پەیوەندی ڕوداوەکان نەبوە لە زەمەندا نەکو زنجیرەی زنجیرەکان.. خوێندنەوەی مێژو وەک خۆی نەکو لەپشت مێژوە وە لە(میتا مێژو) ڕەخنەکانی یان سفربون بوە یان پیرۆزکردن و نوسینەوەیان.. ئەمەش کاریگەری تەواوی هەبوە لەسەر گەشەسەندنی دەسەڵاتی ڕەمزو نیشانەکان ڕێگر بوە لەبەردەم پەرەسەندنی ئەو واتایانەی لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی بەرهەم بێن.. زۆر جار کەلەپور بە کەلەپوری ئەوروپی پێوانە دەکرێت ئەوەش هەڵەیە هەروەکو (محمد عابد جابری) ئەو ڕەخنەیە لەعەقڵی عەرەبی دەگرێت.. زۆر لە ڕەخنەگرانی ئێمە بە گواستنەوەی نوسینی بیریاری ڕۆژئاوا کەوتونەتە چاڵی قوڵەوە لەسەر کلتور و ڕابردوی ئێمە بەبێ ئەوەی جیاوازی بکەن، کەلەپوری ئەوان پابەندی ئەو هەمو بوارە مەعریفی و فەلسەفی و زانستی و ئەدەبی و هونەری و شارستانیەی بەو مێژوە دور و درێژەی کە هەیانە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ سود لە میتۆدەکەیان وەرنەگرین بەڵام ئەم شێوازە جیاوازە زۆر جار بەم پێودانگە هێڵی سفر بەسەرسەرجەمی مێژوی ئێمەدا دەهێنرێت هەروەکو باڵاندیە ئەو تێبینیە دەدات (پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێت هەمو کۆمەڵگایەک لەناو خۆیدا قورساییەک لە ڕابردو یان بەواتایەکی تر قورسایی ڕابردو هەڵدەگرێت:وە ناتوانێت بەخاوەن بونی ئیرادە بەجۆرێک هەڵس و کەوت بکات کە ئەم ڕابردوە بونی نیە وە پێویستە لەسەری کە ئێستا و داهاتوی بەلەبەرچاو گرتبێت، ڕابردو دروست بکات، وە هیچ کات ناتوانین کە ئەم خاڵە لەیاد بکەین.)٨

پێویستە خوێندنەوەی ڕابردو لەسەر هێڵە ئاسۆییەکان بکرێت کە لەڕابردودا وێنەی ئێستامان بۆ بکێشێت، نەکو لەودا نوقمان بکات، چونکە قورسایی ڕابردو هەیە پێویستە هەوڵی مادە بدرێت بۆ بنیاتکردنی سیستەمێک کە ڕابردو وێنەی تێدا هەیە، مێژوی ئێمە خوێندراوەتەوە بەبێ بەرهەم هێنانی مادی کاری مێژوونوس بوە بەکاری ئەدیب و هونەرمەند و تەنانەت ڕەخنەگر، تازەترین بەرهەمی مێژو دۆزینەوەی ڕوداوێک بوە کە بێگانە شاردویێتیەوە ئەمەش مێژوی پیرۆز کردوە، لێرەدا پێکهاتنی مێژو دامەزراندنی ئەنسرۆپۆلۆژیایە وەکو باڵاندیە ئاماژەی پێدەکات، ڕەخنەی ئێمە تێکەڵاوە با بزانین ڕابردوی ئێمە

چییە؟ چی لە واتای خۆیدا حەشـــارداوە بمانداتێ؟ ئەوســـا ئەو ڕابردوە بناســـین ئەو پەیوەندیانەش لەسەر ئاستی ئێستا واتا پەیوەندی ڕابردو بە ئێستاوە.. ئەوەی کە گرنگە وێنەی ڕابردو لە بیناکردنی مادەوە ڕەنگ هەڵدەگرێت پەیوەندی ئەو هێڵە جیاجیایانەی مێژو کەپێویستە بەردەوام بن و مانای لەدایک بون لە ســـاتی ئێســـتادا دەربخەن ئەوەش پابەندی ڕابـــردوە.. ڕابردوی ئێمە ئەو زنجیرانەی تیـــا دانەمەزراوە ڕابردویەکی لاواز و بێ واتا بوە بۆیە ئێستا خوێندنەوەی قورسە.

لێـــرەوە بۆ ئـــەوەی لەگەڵ ڕابردو ســـاتێک دابمەزرێنین کەلە دایک بون بگرێتە خۆ ئەویش بە گەڕانەوەمان بۆ بنەڕەت (الاصل) هەتا پەیوەندیەکان بدۆزینـــەوە بزانیـــن لەکوێوە دەســـت پێ بکەین لە بنەڕەتەوە بۆ ئێســـتا یاخود پەیوەندیەکی ئاســـۆیی یاخود سەردەم؟ چونکە ئاشکرایە خودی بنەڕەت هەمیشـــە هەوڵدەدات ســـەرلەنوێ لەدایک ببێتـــەوە، هەرلێرەوە پەیوەنـــدی ڕابـــردو ئێســـتا پەیوەندیەکـــی ئاســـۆییە یاخـــود گەڕانەوە بـــۆ بنـــەڕەت پەیوەندیەکی جەدەلیـــە کە دەبێت لە دایـــک بون بێت نەک خەون.. چونکە دەبێت خودی قســـەکەر لەپاڵاوتنی دەنگی خۆی دەســـت هەڵبگرێـــت، ئەمـــەش لای هایدگەر دەبەســـترێتەوە بـــە ڕاکردنی مرۆڤ بـــۆ ئەمەش بنەمایەکی فەلســـەفی قوڵی هەیـــە ڕاکردنی مرۆڤ لەخودی خۆی بەجیاواز لە ڕاکردنی پێنەگەیشـــتو (ناشـــئ) لەترس کە ئەمەش لە شـــتێکی دیاریکـــراوەوە لە ناوەوەی عالەمەوە دێـــت بۆ ئەوەی جێگیری بۆخـــۆی دەســـتەبەر بکات بۆ بونێکـــی نابنەڕەت، لێـــرەوە گەڕانەوە بۆ بنەڕەت پەیوەندی شـــتێک بەشتێکەوە نەکو پەیوەندی بەهیچ شتێکەوە، چونکە ناکرێت نوقم بون لە بنەڕەتدا چونکە بنەڕەت و کۆی سیفاتەکانی لـــە چوارچێوەی پارچەیەک دا لەگەڵ بنەڕەتـــی یەکەم چونکە توانایەکە لـــە عەقڵـــدا وە مەرجە لەبواری ڕوداو لەوێنەی ڕوداودا، ئێمە تا ئێســـتا نەگەڕاینەتەوە بۆ بنەڕەت وەچۆن بگەڕێنەوە لەســـەر کام بنەمایە؟ چی جەدەلێک دابمەزرێنین؟ پەیوەندیەکانی خود و کۆمەڵ لەســـەر ئاســـتی ســـەرخان و ژێرخانـــدا دانەمەزراوە، مێژوی ئێمە بە سیاســـەت و ئاین و ئایدۆلۆژیاوە شـــوبهاوە، خودی خنکاندوە دەرگای لەســـەر داخستوە بەهەمـــو بەها تایبەتیەکان (ئەوانەی بەتایبەتمەندییەکی ڕەهاو داخســـتن لەسەر خودەوە قسەدەکەن ئاسۆ تەسکن وهیچی تر.)٩

هەرلێرەوە پەیوەندی/ ڕابردو ئێستا/ چەمک و بنەڕەت شێواو بوە.. چونکە تاقیکردنەوە لەسەر هەموو شتێک دەرچونە لە تاکیەتی و گەڕانەوەی یەک بەیەکە بۆ بنەڕەت کە دەلالەتێکی کاملّی دەبێت.. لێرەوە بنەڕەت دەگوێزرێتەوە بۆ مەرج لە تەماهییەوە بۆ دابڕان لە یەکەوە بۆ زۆرێتیو لەوەسفانیەوە بۆ عەقڵی، ئەم شیکردنەوەیە لە مێژوی ئێمەدا نەبووە لێرەوە دوور لەو قەدەرەی کە مێژوو کارەساتەکان بەرهەمیانهێناوە، بەرەو ئامادەکردنی مانا دەڕۆین ئەو مانایەی کە ناتوانین لێی دورە پەرێز بین، چونکە ناوەندێکی(سیمیۆلۆژیە) بۆ پاراستنی بەهاکان، مێژوی ئیمە ئەوەندەی خەریکی دۆزینەوە و ناسین و ڕەش وسپیە ئەوەندە بەدوای واتادا وێڵ نیە.. هەروەها پەیوەندی ڕۆشنبیریش.. چونکە ئەم بۆ ئەو واتایەیە کە هەڵیدەگرێت لە زەمەنی ڕوداو لەزەمەنی واتادا، بەم پێیەش لەسەر ئاستی زنجیرەی زنجیرەکان خوێندنەوەمان نەبوە یان گەڕان بەدوای بنەڕەتی مەعریفەدا کە ناسنامەو بنەڕەت بدۆزینەوە(هەمو تێڕامانێک گشت ڕامانێکی بەئاگا لە ڕوح بگاتە دەوری خۆی بێ ئەملاو ئەولا ئەکەوێتە ڕەوتی کەلەپوری مێژویی خۆی، و ئەمیش کلتورێکە هیچ ڕێگەیەک نیە بۆ شیکردنەوەی لە ڕێگەی ڕامانەوە.)١٠

ئەم هۆشیارییە کەخود دەیکات لە پەیوەندیەکانی ئێستا و داهاتو پڕۆژەیەکی گەورەیە.. لێرەوە لە تازەگەریەوە بڕوانین چەمکێکە ڕوانینی تەواوی لە پەیوەندیدا هەیە بەڕۆژگارەوە یان سەردەم بەو واتایەی دامەزراندن بێ وەکو فەلسەفەی خۆی بینا دەکات بەرامبەر بەجیهان وەکو مێژوی بیناکردوە، لێرەوە لە بەرهەم هێنراوەوە بۆ مانا، ئەمەش ڕابردو ئەو جێماوە و ئاماژانەی کە هەریەکە زنجیرەی بیرەوەریمان لە بنەمای دۆزینەوەی وێنەدا لە ڕوانینی نوێدا سەر لە نوێ بدۆزینەوە لەو ناوەندە سایکۆلۆژیەی کە هاوشانی زەمەنی ڕوداوەکانە.. لێرەوە زەمەن ڕابردو جێماوەکان زیاتر لە بیرەوەری ڕابردودا نوقمیان کردوین تەنانەت لە گەڕانەوەش بۆ ئەفسانە هەمان چەشن بوە لە پڕۆژەکاندا، داهێنانی لەسەر نەکراوە، بەتایبەتی لە بواری شانۆدا بەبێ لەبەر چاو گرتنی جیاوازی کەلەپور و میرات.. کە بانگەشەی ڕابردویەکی پیرۆزی بۆ کراوە، شانۆ لاسایی ڕابردوی کردۆتەوە، بەردەوام ئەوەی نیشان داوە کە کراوە نەک کە پێشزانی کردنی دەکرێت ئەوە لە زۆربەی

شانۆگەری و تەنانەت ئەو هەوڵانەی بە فیلم بڵاو دەبنەوە جگە لە چەند هەوڵێکیان تەنیا گێرانەوەی ڕوداوی ڕابردون، تەنیا نیشاندانی ئەو وێنە و ڕوداوانەن کە دیومانن.. شـــانۆی کوردی لە دەقە بیانیەکانیشدا وەکو ســەردەم و کاتی خۆی ئەو دەقە نیشـــان دەدات کە بەرهەمی عەقڵ و شارســـتانی سەردەمێکی تری نەتەوەیەکی ترە، بەبێ ئەوەی پۆلێنکاری کات شوێن و جیاوازی بکەن.. کە ئەم جۆرە کارانە تەنیا ئەوەن بە ناوی هونەرەوە دەبنە کار و هیچ گەشەو پێشکەوتنێک بە دەست ناهێنن.

جگە لەوەش پێویســـتە بپرســین ئـــەو ڕۆڵە تیئوری و ریشـــەییانە چین کە لەســـەری دامەزراون ؟ ســینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە ئێمەش نیمانـــە ئـــەی ناکرێـــت تەنیـــا ئـــەو وەرگرتنـــەش جیـــاوازی وەربگرێت وەخوێندنەوەیان بۆ(اقتباس) هەبێت.. کە ئەمەش پێویســـتی بە جیاوازی هەیـــە لـــە تەکنیـــک و زمان و ڕوداو و شـــێوازدا.. نەک و بـــاز بازێن لە شـــانۆوە بۆ ســینەما.. بەبێ ئەوەی هیچیان خوێندنەوەیان بۆ کرابێت؟.

جگە لەمانەش پێویستە بپرسین بۆ پێکهاتەی سینەما لە ڕوی زانست و ئامێر و دەق و کاراکتەری ســـینەما کە پێویســـتی بە مەعریفەیەکی قوڵ و پرۆڤەی بەردەوام هەیە کە لە فلمە کوردیەکاندا وای لێهاتوە پێویستە مەکتەبێـــک بۆ دۆزینەوەی ئەوانـــەی دەیانەوێت دەوری ئەکتەر ببینن و بۆ وەرگرتن و پێویستی دەرهێنەر بکرێتەوە لە بری ستۆدێوی ئەکتەر.. ئایا کامەیە واتا و بزوتنەوە و مەعریفە و زمانی ئەکتەر یا خود سینەما بە پێکهاتەکانیەوە؟.

شـــانۆ زمانـــە.. زمانی تۆڕی ئامـــاژە و نیشـــانە و بیرکردنەوەیە چونکە زمان گواستنەوەی بیری نەتەوەیە هەروەکو لای هایدگەر دوا پێناسەی دەدات (زمان نیشتەجێ بونی بونە.)١١

بەم پێیە زمان واقیعێکە بەگۆڕانی هەمیشـــەیی تێدەپەڕێت شانبەشـــانی ڕۆشـــنبیری هەموی بەوەرچەرخانـــی چۆنیەتی کە دەلالەتی زمانە.. بەم پێیەش خوێندنـــەوە و بەرهەمهێنانەوەی ڕابردو و مێژو گواســـتنەوەی ئـــەو مێژوە بۆ ڕابـــردو ئیمرۆ لەجیهانێکەوە بـــۆ جیهانێکی نوێ.. کاری شـــانۆیە ئەو لە دایک بونە لە ناواخنیـــدا هەڵبگرێت چونکە گۆڕینی واقع دەکات بـــۆ خەیاڵـــی ڕێژەیی.. چونکە شـــانۆ لەپـــرۆژەی خۆیدا هەڵگری بونیادی دەلالی ونیشـــانە و ئاماژەیە لەبەر ئەوەی کێشـــەی شارستانی

و ئیستاتیکی و هونەریە.. لێرەوەش بزانین هۆکاری ئەو پەیوەندیانە چین کە ناسنامەی شانۆ لەسەر ئاستەکانی زەمەن دەردەخەن؟.. ئێمە گەڕاینەوە بۆ (بنەڕەت ڕابردو ئێستا) پەیوەندیەکانمان شیکردەوە لێرەوەش ئەوەی کەلامانە لە ڕابردوی شانۆ لە کارپێکردنی وەکو هونەر لەم چاخەدا جگە لە زمان و ئاین و شارستانی و لەو پەیوەندیە ئاهەنگ سازیە کە شێوەی شانۆی وەرگرتوە هیچی ترمان نیە، ئەوەش ڕابردو لەڕێگەی نهێنی و ڕۆحی و ڕەمزەکانیەوە بەکۆمەڵی یا لاسایی کردنەوەوە بەرهەمیان هێناوە کەپێویستە لە وێنەی ئێستادا لە دایک ببنەوە، لەسەر ئاستی ئێستا نەکو هێنانەوەی میرات وەکو عبدالکریم برشید یاخود شانۆی کوردی چونکە ئەوە پەلاماردانی مێژوە.

(ئەگەر ویستمان پەلاماری مێژو بدەین ئەوا مێژو لەسەر خۆی کێلۆن دەدرێت و دادەخرێت وەخۆی گێل دەکات و خۆی نادات بەدەستەوە ئەمە شکست هێنانە بەهیواکان.)١٢

هەر بۆیە شانۆ خوێندنەوەی ڕابردوی خۆی نەکردوە و لەسەر پەیوەندیەکانی زەمەن خۆی نەدۆزیوەتەوە هەتا ڕیشەی خۆی دابمەزرێنێت.. تەنیا کار کردنە لەو وەرگرتن و فێربونەی کە هەیە لە سەری.. کەشانۆ دەبێت ریشەی تیئوری و بنەمای کارکردنی هەبێت هەتا جیاوازی دروست بکات.. ئەوەی کە ساڵی ڕابردو نوێ بوە، ئەمڕۆ کۆنە.. چونکە تازەگەری گرنگیەکی مێژوییە بۆ چەرخی نوێ بۆ بزوتنەوەی زەمەن و داهاتو (کەس ناتوانێت لەسەر مێژو بدوێت لەڕستەیەکدا بەئازادی تەنیا کەسێک نەبێت کە لە مێژودا نیشتەجێیە.)١٣

بەم پێیە مێژو بەردەوامیە ئامادە کردنی مانایە وەکو لای (هۆسرل) لە ئاوێنەی شۆفێری ناو ئۆتۆمبێلەوە ئاماژەی بە ڕابردو ئێستاو داهاتو کردوە، ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ ئەو زەمینەیەی کە بەرەو پرۆژەی شانۆ و ئەنجامی کارکردنی و، هەروەها هۆیەکانی ئەو پەیوەندیەو هۆکارەکانی دانەمەزراندنی شانۆی کوردی و نەبونی و گەڕان بۆ هەڵکۆڵینی مەعریفی سەرەتایی وپاشماوە و جێماوەکانی باپیران ئەوا ناچار دەبین کە گەڕانێک بکەین و بزانین چیمان هەیە؟

ئاشکرایە کە مێژوی کورد لە سەرەتاوە هەتا ئەمڕۆ لە ناوچەی شاخاوی و جێگە سەختەکاندا بوە و بەردەوام خەریکی شەڕ و کوشتار

و بەرگریکردن بوە لە باری جوگرافی و نەتەوەیی خۆی و شــەرەف و کەرامەت و لە بەرامبەر چەکیش دا هەمیشــە کەلە ڕەق بوە، ئەوە هەر لە هێرشــی پەنجا هەزار کەســی یۆنانی بە سەرکردایەتی(زەینەفون) و لە ئیســلام و داگیرکەرانەوە کە توشــی چەند شــەڕی خوێناوی هاتوە، ئەگەرســەیر بکەیــن دەبینین وشــەی شــەڕەف بوەتە ئەفســانەیەک و نەیهێشتوە نێرو مێ بەیەکەوە بە ئازادی بیرو باوەڕی خۆیان بگۆڕنەوە یاخود بتوانن لە ژیان بگەن، پەرەیەکی ئەفسوناوی لەبەر چاوی خودی مرۆڤــی کوردیدا کێشــاوە ڕوانینەکانــی تەڵخ کردوە، گرێــی ئودیب لە دوبارە بونەوەدا بوە، چونکە خود هەستی بە سەربەستی نەکردوە، تەنها لەڕێگەی باوکیەوە فێری هەمو شتێک بوە، ئەم چەمکەش کاریگەرێتیەکی گەورەیە لەســەر کەســێتی کوردی.. هەمیشــەش بە پاراستنی شەرەف و کەرامەتــەوە لە بۆتەی شــەڕدا بوە.. یاخود شــەڕی نێــو خۆیی تیرە و هــۆز و عەشــیرەتگەریی، ئەگــەر ســەیری بــاری جوگرافــی بکەین دەبینین بەهۆی سەختی شاخ و کێو و زەمینەی خاکەکەی لەو ئاستەی ســەرەتای مرۆڤایەتی(کۆمۆنــەی ســەرەتایی) و نەبونــی کەرەســتەی بەرهەمهێنان، ئەوە بارێکی زۆر ســەختی هەبوە کە زیاتر لەبەر بژێوی ژیانی ڕوبەڕوبونەوەی پێداویســتیەکانی زمانی بــەکار هێناوە و فێری بوە، کە ئەمە سامانێکی گەورە و لقێکی مەعریفی ژیانیەتی،

بەڵام ئەم زمانە گوتارێکی مەعریفی بەرجەستە نەکردوە نەهاتۆتە بواری نوسین و خوێندنەوەوە، ئینجا بەو بابەتە سەختەی ژیانیەوە لە کاروانی ڕۆشــنبیری دواکەوتوە، چونکە پشــکنینی مێژویی کــورد حەفەریاتێکی مەعریفی نیە کە زنجیرەکانی مێژویی دابڕان وجیابونەوەیان وپەیوەندیان لەســەر ئاســتی سۆســیۆمێژویی بەیەکــەوە ببەســتێتەوە و پەیوەندی جیاکاریــەکان دەربخات، بەرهەمهێنانی مەعریفــە لەبونیادی میکانیزمی کارکردنیدا ڕوی نەداوە،

چونکە خوێندنەوە و نوســینی نەبوە بۆیەش گوتاری خۆی بۆ بەرهەم نەهاتــوە لەســەر ئاســتی حەفەریاتەکانــی مەعریفــەدا، چونکــە هەمو دابڕانێکــی مێژویــی دەبێت هەڵگــری گۆڕانە تیۆریەکان بــن، دابڕان لە چەمکــی ئایدۆلــۆژی ڕابردو. (چونکــە کردنەوەی مێژو یاخــود دانانی گوتارێکــە بــۆ گەیانــدن وهەســتی مرۆڤایەتیە، ئەو ســەرچاوەیەی کە

هەمو کۆششـێکە زیندویتی وەکو مێژو پچـڕان نییە، بەڵکو بەردەوامیە بزوتنەوەی ناوەوەیەنەکو تەنها پەیوەندی کاری، چونکە ئەو کارێکە بۆ سەربەستی، بۆ ئەوەی هەوڵێکی بەردەوامی هۆش بێت، هەستی خودی تیادا بەدی بکرێت.)١٤
ئـەم دابڕانەو ئەم هەسـتی خودە لـە بنەمای مێژویـی، عەقڵی کوردیدا نەبوە، چونکە ئەگەر ئاسـایی بڕوانین دەبینین لەسـەر ئاسـتی هەست و نەسـت دا شـیرازە پچڕاو بوە، لە سەرەتای مێژوەوە بەردەوام لەناو شەپۆلی نەست دا ژیاوە، یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی لە ئێستاشدا ئەوەیە کەسۆسـیۆ ڕۆشنبیریەکی جیاکار و نا پێکهاتەی بوە ئەگەر بەدو قۆناغ شی بکەینەوە:
سـەرەتا ناپێکهاتەو بێگوتاری مەعریفـی، دواییش(جیاکار) تاکڕەو بوە، چونکـە لەسـەرەتادا زەمەنی خوێندنەوە و نوسـینی نەبـوە و دوایش نەیتوانیوە سۆسـیۆ ڕۆشـنبیری خۆی هەبێت، بنەماکانی سـەرخان و ژێرخان دابڕژێت، پیادە کردنی دەوری سەرکردایەتی تاکە کەس لەوێوە ئاراسـتەی واقع کراوە، لێرەشدا ڕۆشنبیری هەرەس دێنێ چونکە ئەمە دورە لەڕوداوی ڕۆژانەوە جیهانێکی ڕۆحییە دژی مادی، چونکە سۆسیۆ ڕۆشنبیری پەیوەندی نێوان بونیەی سەرخان و ژێرخانە لەسەر بناغەی ئەم پەیوەندیەوە نواندنی سـەرچاوەی تیۆری دەکات بۆ کاری سۆسیۆ ڕشـنبیری تاک، کە جێگەیەکی تایبەتی هەیە بۆ دەستەی ڕۆشنبیرەکان و پەیوەندی ئەندامێتی نێوان هەردو بونیەکە لەسـاتێکی مێژویی دیاری کـراودا، چونکە سۆسـیۆلۆژی ڕۆشـنبیری شـیکردنەوەی سروشـتی پەیوەنـدی ئێسـتایە کە لـە نێوان شـێوەکانی بەرهەمهێنانـی فیکری و بونیەی کۆمەڵایەتی و دیاریکردنی ئەرکەکانیەتی ئەمەلەو کۆمەڵگایانەی کـە لە یـەک هاوتـای چینایەتیـدان، واتـە سۆسـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چونکە شـیکردنەوەی سۆسـیۆلۆژی بونـی دەرکەوتەی تاک ڕەت ناکاتـەوە کە فرۆید لە نەسـتدا نوقمـی دەکات و هەروەها خودی تاک ڕەت ناکاتەوە بەڵکو لەبەرهەمهێنانی فیکرەوە بۆ پەیوەندیەکان لێی دەڕوانێـت.. لەم ڕوانگەیەوە هونەر لە ئیسـتاتیکا و شـێواز.. هتد خۆی دەردەخات.. ئەمەش شیکردنەوەی ئەو دیاردە و دەرکەوتانەی سۆسیۆ مێژوییە، چونکە ئـەم لێکۆڵینەوەیەی مێژو پەیوەندی تاک بە کۆمەڵەوە

کۆمەڵیش لەپەیوەندیەکی هاوسەن و گشتیدایە.. ئاساییە ئەگەر بڵێین خوێندنەوەی ئێمە لەم پەیوەندی کارەدا نەکراوە.
جگە لەپاڵەوانێتی و دەرکەوتەی ئەمانە و نوسین و گێڕانەوەیان وە دەرکەوتەی خود وەکو خۆی، وەکو پەیوەندیەکانی لەسەر بناغەی پەیوەندیەکانی کۆمەڵ نەبوە، چونکە شیرازەی پەیوەندیەکانی تاکە کەس بە سۆسیۆلۆژی ڕۆشنبیرییەوە دانەمەزراوە، چونکە سۆسیۆلۆژی تایبەت بەخۆمان نییە، وەکو لێکۆڵینەوەیەک کەپشکنینی حەفریاتەکانی مەعریفی کردبێت ڕۆشنبیریش تاک ڕەوبوەو لە تەوەرەی نەست دا خولاوەتەوە ئەوەی شوێنەوار و مانەوەی مێژوی مەعریفی ئێمە بێت (زمانە) کە گرنگترین پێناسەی شارستانیەتی هاوچەرخمانە بەڵام ئەم زمانە تەنها گواستنەوەی مێژوی نەتەوە بوە بۆ ئاخافتن وبیرەوەری و ئەفسانە.. لە بەر چڕی و سەختی کوردستان و کەمی ڕێگا و دوری لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پەیوەندی ناوخۆیی و دەرەوەی داخراو بوە. زەمەنی نوسین و خوێندنەوەی نەبوە بۆیەش نەیتوانیوە گوتارە مەعریفیەکان بەرجەستە بکات.. زمانیش تەنها مەعریفەیەکی سەرەتایی تاکە کەس و کۆمەڵە لەبەرامبەر خۆی و پێداویستیەکانی سروشتدا و زمانی جوتیاری و بەرگری و مانەوە بوە.
ئەگەر چاوێک بە مێژوی شارستانیدا بخشێنین دەبینین کورد خاوەنی شارستانی گەورە بوە یاخود دەسەڵاتی لە شارستانیەتەکاندا هەبوە وەکو میدیا و ساسانی و لۆلۆ و بابلی و ئاشوری و سەردەمی زەرادەشت و دوایی و هەمو میرنشینەکانی بەر لە ئیسلام و، دوای ئەویش کە هەمویان باڵا دەست و ناودار بون، بێگومان مانای ڕاستەقینەی شارستانێتی بون و عەقڵێکی پێشکەوتوی ئەو چەرخانە بون، گومان لەوە ناکرێت کەپێشکەوتو بون و ئەوروپا بە ئەوروپیە کێویەکان بەناوبانگ بوە.. بەڵام پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای ئەوان وایکرد کە ببنە باڵا دەست.. مانای ئەگەر شۆڕ ببینەوە ئەوا دەبێت کورد خاوەنی هونەر بو بێت یاخود لە شانۆ نزیک بوبێتەوە، ئەگەر سەیری جێماوەکان بکەین لەگرد و تەپۆلکەکان جێماوە و شوێنەواری میرو وەزیرو قەڵاو شوراکانی کە ساڵەهای ساڵ زانستی ئاساریان لەسەر بوە، جێماوەی ئاڵتون و مس و دەیان مادەی دەست ڕەنگینیان تێدا بوە،

بێگومان ئەمانە ئەوە دەرئەخەن کە لەو چاخانەدا و بەپێی بارودۆخی هاوکاتی جیهان کورد پێشـکەوتو بوە، لێرەدا پرسیارێک سەرهەڵئەدات لە بون و نەبونی ئەو جێماوە هونەری و مەعریفیانە ئەویش لەیەک خاڵدا گرێ دەدەین، کە زۆربەی میرنشـینەکان بەهۆی شـەڕو گەمارۆدانەوە لەناو چون و داگیرکەر هەمو شتێکی بردون.. بۆیە ئێمە ئەمە بەهۆیەک دادەنێین کە جێماوەیەکی مەعریفی و هونەری و زانسـتیمان بەدەسـت نەکەوتوە نەبونی دەسەڵات و مەعریفە خۆی پرسیارێکە؟ ئەگەر ببوایە دەبو کارتێکردنی بەسـەر عەقڵ وخودی مرۆڤـی کوردییەوە هەبوایە.. گەڕانەوە بۆ ئەم جێماوەیە ڕەنگە لە زۆر گومان دڵنیامان بکات.. چونکە کە عەقڵی کوردی شـی دەکەینەوە هەمان بنەمایە کە تا ئیسـتا بناغەی لـەوە تێپـەری نەکـردوە، مانای ئەگـەر جێماوەیەکیش هەبـو بێت ئەو دەورە گرنگەی نەگێڕاوە ئەمەش لە دوای ئیسـلامەوە ئاشـکرایە تەنها گومانەکەمان بەر لەوەو هیچی تر.

ئـەوەی لێرەدا گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین شـانۆیە گەڕانەکەمان بەدوای دۆزینەوەی بونیاد وچەمکی ئەو دایە، چونکە شانۆ جێماوەیەکی هونەر یانەی نیە هەتا لەناو نیشانەکاندا (العلامات) مابێتەوە، لەسەر ئاستەکانی تریش هەمان چەشـن و ئەمەش پرسیارێکی سەرسـوڕهێنەرە.. لێرەدا ئەگەر بەراوردێک بکەین بۆ ئاستی دێرینەی شانۆ و رۆشنبیری جیهانی پێویسـتە بزانین بۆچی بەدرێژایی مێـژو کورد خۆی بۆ رێکنەخراوە و دواکەوتو بوە.. ؟ ئەوادەگەڕێینەوە بۆ چەند خاڵێک:

1ـ باری جوگرافی کوردسـتان.. کە ناوچەیەکی سـەخت و شاخاوی و دور لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت بوە و بەم هۆیەش لە پەیوەندی جیهانی و ناوخۆیی داخراو بوەو نەیتوانیوە خۆی دابمەزرێنێت*.

2ـ نەبونی سنوری ستراتیژی دەریا.. کە ئەم هۆکارە زۆر گرنگ بوە لە بواری پەیوەندی جیهانی و لە بازاری هاوبەش و پەیوەندی و بازرگانی جیهان دابڕاوە و نەیتوانیوە فێری مەعریفەی جیهان ببێت.

3ـ سەختی و چڕی ناوچەکە.. کاریگەری ئەوەی هەبوە کە رێگەو پردو هاتوچۆی ناوخۆیی کەم بێت و ئەمەش کاری کردۆتە سەر پەیوەندیەکانی لـە هەمو رویەکەوە بۆیەش هەمو میرنشـینێکی بە هێرشـێک روخاوە چونکـە پەیوەندی هـات وچۆی تەواو گـران بوە.. بەتایبەتـی نەهاتنی

داگیرکەر کە تا ئێستاش میسر شانازی بە ناپلیونەوە دەکەن کە فێری شارستانی کردن.. بۆیەش کوردستان تەنیا ئەو شارستانیەتەی بوە کە خۆی بەرهەمی هێناوە.. هاتنی ئەسکەندەری مەقدۆنی لە تورکیا شاهیدی ئەم راستیەن.. چونکە کوردستان هیچی تیا نەبوە نەبۆتە جێگەی تەماع تا تیایا بمێننەوە.. هاتون کاولیان کردوە و رۆیشتون.. هەتا دۆزینەوەی نەوت کە راستەوخۆ سەردەمی زێڕینی کورد و چاو کردنەوەی بو.

4ـ تێکچونی شیرازەی چینایەتی.. بەم هۆکارانەوە شیرازەی چینایەتی پچڕاوەو بە درێژایی مێژو خۆی بۆ رێک نەخراوە.. چونکە بەشداری هیچ شۆڕشێکی پیشەسازی و ریشەیی و بۆرژوازی نەکردوە و دەسەلاتێکی بەردەوامی نەبوە و بەهۆی دوری لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست و نەبونی بازاڕی ئابوری ستراتیژیەوە.. نەیتوانیوە خۆی رێک بخات.. گۆڕانی چینایەتی بۆ نەکراوە.. جگە لە پیشەی خۆماڵیش پیشەسازی نەبوە و تەنیا کشت و کاڵ و ئاژەڵداری کردوە کەئەمەش وەک خۆی بەبەردەوامی هێشتویێتیەوە.

5ـ یەکنەگرتنی شێوەی زمانی کرمانجی سەرو خوارو.. بەهۆی نەبونی خوێندنەوە و نوسین و سەختی ناوچەکە کۆمەڵێک شێوە زمانی ناوچەیی هەبوە و ئەمەش کاری کردۆتە سەر دروست نەبونی زمانی رۆشنبیری.. لە دوای ئیسلامەوە فێری خوێندنەوە و نوسین بوەو بەهۆی داخراوی و نەبونی پەیوەندی ناوخۆیی و جیهانیەوە و نەبونی پێگەی رۆشنبیریەوە زمان و رۆشنبیری دروست نەکردوە و تا هاتنی چاپەمەنی کە علی حرب لە چیاکانی لوبنانەوە ناوی زەمەنی مۆدێرنێتەی بۆ عەرەب لێدەنێت.. بۆیەش تا ئەو زەمەنەی چاپخانە ناتوانین باس لە مۆدێرنێتە بکەین.. وەک باختینیش ئاماژە بە زەمەنی خوێندنەوە و نوسین دەکات بۆ رۆمان.. چونکە هەوڵی زۆر هەبوە وەک شەرەفنامە.. مەم و زین.. .هتد کە دوای چەند سەدەیەک بینراون.

6ـ هەوڵدانی گوندنشینی و خۆبچوک کردنەوە بەرەو شاخ و سەختی و دور کەوتنەوە لە شار و شارستانی.

ئەمانە کاریگەری ئەوەیان هەبوە کە دەسەلات دروست نەبوبێت.. چونکە میرنشینیەک دروست بوبێت بەهۆی گۆڕانێکی مێژوییەوە

دەسەڵاتێکی بەردەوامی نەگرتوەتە دەست.. هەتا لەو نێوەندەدا وتارێک سەرهەڵبدات.. بەر لەئیسلام کەسێتی کورد خۆی لە بەردەم ئەفسانەو کێشە ئاڵۆزەکانی گەردونـدا دەدی.. هاتنی ئەمانیش وەکو گوتارێک عەقڵی نەتەوەیی داپۆشی و بو بەچاودێری و یاسای عەقڵی.. لەبەر ئەوەی خۆی دەسەڵات و خوێندنەوەی نەبوە.. لێرەدا دەتوانین ئاستەکان بکەینە چوار قۆناغ:

یەکەم: پێش زەرادەشت کەسێتی کورد لەنێوان خود و ئەفسانەدا بوە، شەپۆلی نەستی لە دەرکەوتەو غەیبیانیەت تێکەڵاو بوە، دوای زەرادەشت لەنێوان خود و کەینونەیەک یان پەروەردگارێکی شەفەوی دا و ئاکارێکی کۆمەڵایەتی و ئاینی گەورەی هەبوە.. ئەو بەهایەی بەبێ داهێنان ماوەتەوە.

لەدوای ئیسلام لەنێوان خود و ڕاستەوخۆ پەروەردگار.. شەپۆلە نەستەکەی هەمو وێنەیەکی لێکردوە بەو.. چەمکی نەست بوە بە یاریدەدەری زاڵبونی گوتاری ئیسلامی.. چونکە بەهۆی ئەو هۆکارانەوە عەقڵی کوردی هاو کات گونجاو بوە بۆ ئەوەی ئەم گوتارە ببێتە باڵا دەستی بیرکردنەوەی، بەهۆی ترسی خواوەند و بڵاوبونەوەی ئاینەوە مل کەچ بوە.. ئەمەش لەڕوی نەبونی مەعریفی و بونیادنەنانی عەقڵی خۆیەوە ئەم زەمینەیەی خۆشکردوە.. ورد تر هەمیشە بەهۆی ئاینەوە کەوتۆتە ژێر ڕکێف چونکە هۆکاری ئەو چەمکە هەمیشە ترساندویەتی، لەگەڵ ئەوەی ئیسلام چۆتە زۆربەی وڵاتانی جیهان و بەڵام ئەوان توانیویانە سودیشی لێوەربگرن و خۆیان دروست بکەن.. چونکە خوێندنەوە و گوتاری خۆیان هەبوە.. دەبو ئیسلام ببوایە بە پانتاییەکی کراوە چونکە خوێندنەوە و نوسینیش لەوەوە فێر بوین و یاسا کۆمەڵایەتیەکانش لە ئاینی ئیسلامەوە پیادە کراوە.. بەڵام کورد چونکە بەهۆی داخراویەوە پرۆژەی خۆی نەبوە و ئەو هۆکارانەی کە ئاماژەمان پێدا وەک هەمو بیر و ئاینەکانی تر بۆتە کارێکی ترسناک بۆی.. ئەگەر ئاسایی بڕوانین کورد لە خاکێکی سنوردار و چڕو شاخاویدا ژیاوە و دەسەڵاتێکی عەشایەری یا نیمچە ناوچەیی و دەسەڵاتێکی خۆبەخۆیی هەبوە، لە بوارێکی بەیاردا، هەمو ئەمانە بونە هۆی ئەوەی کە گوتاری ئاینی زاڵ بێت بەبێ ئەوەی کورد پرۆژەیەکی خۆی هەبێت و لەو نێوەندەدا

کەسێتی کوردی نەتوانێت خۆی بدۆزێتەوە.
ئەگـەر لێـرەوە بەرەو سـەرهەڵدانی ئاینـی بچینەوە دەبینیـن ناکۆکی لەئایندا نیە، چونکە مرۆڤ دەخاتە ناو نەسـتێکی شـاڵاو بەرەوە چونکە هەمیشـە ئایین لـە دڵیـدا دەگەڕێت، سەربەسـتی وەرناگرێـت چونکە ئایین سـەرەکیترین دەرکەوتەی کۆمەڵایەتیە، ئیش کەرێکە خەڵک ڕێک دەخات، بەپێچەوانەی ئابوریەوە کەلە دەرەوەی ویژدانی کۆمەڵایەتیدایە، جگەلەمەش پشـتیان بەوە نەبەسـتوە کە دەرکەوتـەی فیکری و گیانی بەیەکـەوە ببەسـتنەوە، هـەر بۆیـە خـودی مرۆڤی کوردی پێناسـەی کەسـێتی خـۆی نەکردوە، لەسـەرەتای مێـژووەوە ڕەوتێک بەسـەریدا کشـاوە، ئاشـکرایە هەرگیز عەقڵ بەئاسـانی ڕزگار نابێت لە کۆمەڵێک دەرکەوتەی سـەرەتایی کە ڕەگی لە عەقـڵ و ناخی مرۆڤا داکوتا بێت، یاخود لە نەسـتدا ئەو جێگەیەی کەوێنەی خەیاڵ و ئەفسـانەیە، ئەمەش نەوە بەنەوە چین بە چین بەجێیان هێشتوە.
لێرەشـدا بەرەو خاڵـی چوارەممان دەچین کاتـی خۆیەتی پەردەی ئەو ڕاستیە هەڵبدەینەوە بەهۆی ئەو شاڵاوە زۆرەی کراوەتە سەری لە دوای ئیسـلامەوە مەغۆل و تاتار و عوسـمانی و فارس و عەرەب و تورک، چونکـە چوارەم خاڵمان گوتارە تێکەڵەکانـە، گوتاری جێماوەی کۆن و گوتاری ئیستعمارگەریی، زۆر جار بەم هێرشانە هەموی شوێنەوارێکی بـوە بە کای سـەرملە، هەر بـەو پێودانگەش جێمـاوە مەعریفیەکان بە دەرناکەون و عەقڵی کوردیش گۆڕانی تیادا نەکراوە.
هەرلێـرەوە دەگەینـە سـەرهەڵدان و جێماوەی مەعریفـی.. چونکە کە مێـژوی ئەسـینا دەخوێنینـەوە ئـەوا بەهـۆی ئەفلاتون وسـوقرات و ئەرسـتۆوە هەمـو زانیارییەکی ئەو کاتـە وەردەگرین، بۆیـە ئاماژەی جێمـاوەی مەعریفیـەکان بۆ ئێمـە ناکرێت، چونکـە گرنگترین خاڵ خۆ نەدۆزینەوەی خودی مرۆڤی کوردیە تا ئەم سـاتە، چونکە سیسـتەمی نواندن هەمیشـە جێگەی خۆی بەجێدێڵێ بۆ توانای شـتەکان، لەجێگەی خۆیاندا ڕاسـتەوخۆ بێ ونبـون، بەبێ ئەوەی شـیرازەیان بپچڕێت، لە کرداری زهنیدا دەمێنێتەوە.
ئاساییە ئەگەر بڕۆینە ناو پانتایی یەکی تر بەرەو خۆ نەدۆزینەوەی خود و نەبونی حەفریاتە مەعریفیەکان لەسـەر ئاسـتی هونەر، چونکە ڕزگار

بونی جیاکاری نویَ لەگەڕانەوەی ئەو شتانەی کەنواندنی خودی خۆیان دەکەن لەڕێگەی ترەوە، نەوەکو ئەو وێنانەی کەلە بیر دەچنەوە، چونکە ئەگەر بگەڕێینە بۆ ئارکیۆلۆژیا ئەو چەمکێکە لە شتەکاندا، لای (فۆکۆ) (میتا الاشیاء)، بۆیە ئەو گەڕانەی بۆ دابڕانێکی ئەبستمۆلۆژی بێت ئەوا دەبێت دۆزینەوە و لابردنی شتێکی کۆن و هێنانە کایەی شتێکی نویَ بێت، چونکە خۆ دۆزینەوەی خود لەڕوبەری مێژووەوە سەر هەڵدەدات ئەو مێژوەی کە ڕێڕەوی خۆی پاراستبێت.

(مێژوی لکاو و بەردەوام بەرامبەرێکی پێویستە بۆ ڕۆڵی دامەزرێنەرانەی خود، هەر ئەو دەتوانێت ئەوەی کە لێی ونبوە بۆی بگەڕێنێتەوە، پیَ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە زەمەن جیاوازی لە نێوان شتەکاندا ناکات، تەنها بۆ ئەوە نەبێت کە یەکێتیەکەیان بگەڕێنێتەوە، ئەوەشمان لە بیر نەچێت هەمو ئەو کار و کردارانەی کە جیاوازی ڕایماڵیون لە توانای خود دایە (لە وێنەی هۆشمەندی مێژوییدا) ڕۆژێک لە ڕۆژان بیگرێتە خۆی بۆ ئەوەی باڵا دەست بێت لەسەریدا و ئەوەی تێدا بەدی بکات کە دەکرێت ناوی بنێین نیشتەجیَ.)١٥

لێرەدا فۆکۆ ئەو پەیوەندییەمان نیشان دەدات کە ئاستی خۆ دۆزینەوەی خود و جێماوەکان و پەیوەندی کاری مێژویین، هەرلێرەوە بەرەو ئەو خۆنەدۆزینەوە و داهێنانە مەعریفیە دەچین، ئەو دەسەلاَتە غەیبیانەی کە بەسەر عەقڵی کوردیدا زاڵ بوە و مێژویەکی لکاو و بەردەوامی مەعریفی خۆی نەبوە، لە شالاَوی گوتارە تێکەڵەکانەوە ژێر دەستەیی چەند زمانێکی جۆرا و جۆر بوە.

جگە لەمانە خاڵێکی گرنگ هەیە ئەویش هاتنی ئەو گوتارانەیە کە وەک و گوتارێکی یاریدەدەری رزگاری هاتون.. کەچی ئەوانیش جۆرێکی ناعەقلاَنیانەیان گرتوە لەوانە مارکسیزم ڕاستەوخۆ بو بە یاسای پێوانەیی بەسەر عەقڵی کوردیەوە، هیچ دابڕان و گۆڕانێکی نەکرد، چونکە خودی مرۆڤی کوردی خۆی لە بەردەم مارکسدا دەدی، مارکسیەکان نەهاتن شیکردنەوەی سۆسۆلۆژیای کورد بکەن و لەناو میکانیزمی عەقڵی کوردیەوە مارکسیزم بڵاو بکەنەوە وەک و (ماکس فیبر) سۆسیۆلۆژیایەکی نویَ دابرێژن، بەڵکو ئەوانیش وەک و مەلاکان مارکسیەتیان بە پیرۆز کردن هێنا.. مارکس و لینین و ستالین

چیـان گوتبو هەر ئەوە بو، یا تەنیا کێشـەی بونـی خواوەند و نەبونی، سـەردەمانێکی زۆر ئەم ڕسـتەیە عەقڵی کوردی داگیـر کرد بو، دوای ئەوەش بیری وجودی سـارتەر کە لەوە باشـتر هەنگاوی نەنا، سەیرە ئەم بیرە فەلسـەفیانە لەناو هەمو ولاَتانی ڕۆژهەلاَت و ڕۆژئاوادا دەبنە مایـەی گۆڕانێکـی گـەورە.. بەلاَم لـەلای ئێمە هەمو بونەتـە حاڵەتێکی نـا عەقلاَنی چونکە ئێمە سـەیری هەر مەزهەبێکـی ڕەخنەیی ئەوروپی دەکەیـن دەبێـت ڕەچاوی ئەوە بکەین کە لە بنیـادی کلتوری خۆیانەوە بنیاد نراوە، ئێمە توانای تێگەیشتنمان نەبوە لەوان.. لێرەدا خاڵیکی گرنگ هەیـە بەرهەم هێنانی عەقڵ لە میکانیزمـی کارکردندا نەکو بە واتایەکی تەقلیدی ڕەخنەگرتن لەناو عەقڵدا کە پێوانە بێت چونکە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ فینۆمینۆلۆژیا لای (باشلار) عەقڵ بەرهەمێکە لە بەرهەمەکانی زانست و مەنهەجیـش وەک و عەقـڵ وایـە، لێرەدا بـەرەو پەیوەندی ناوەوە و دەرەوەی کـردار دەڕۆین، چونکە ئەم خاڵە گرنگە لەسـەر تێکشـاندنی ئەو چەمک و بونیادانەی عەقڵی کوردی و نەگەیشتنی تیۆرە زانستی و مەعریفیەکان، بەشـێوەیەک کە خودی مرۆڤی کوردی دروست بکەن و لەسـەر ئاستێکی سۆسـیۆلۆژی بینای کۆمەڵگای کوردی بینا نەکراوە، ئـەم خۆ نەدۆزینـەوەی خودە دەرفەتی ئەوەی نـەداوە کە بتوانێت لقە مەعریفیەکانی دابمەزرێنێ و لەسـەر ئاسـتی شـانۆش ئەو کارەساتانە بەربەستیان لێ کردوە.

لێـرەدا تەنهـا گەڕانمان بۆ لقێکـی تری مەعریفیە، ئـەو پەیوەندیەی کە کەسـێتی بـە شـانۆوە هەیبوە، ئەگەر ئاسـایی بڕوانینـە مێژوی کورد لەسـەرەتاوە بەهـۆی خـۆ دۆزینـەوەی لەگـەڵ ژیـان و دیاردەکانیدا ڕوبەڕوبونـەوەی پێداویسـتیەکانی، ڕاوکـردن و ژیانـە تایبەتیەکانـی ئەشـکەوت، لەمانـەوە کەشـێتیەکی بەرفـراوان لەناوی دا بـوە، ئەوی دیار و ئاشـکرا بێت لەدوای زوحاکەوە، شێوەکاری لاسایی کردنەوەی بیـرەوەری و ئاهەنگسـازی خـۆی دەسـت پێکردوە، بەوپێیـەی ئاو و هەواو خاک و مێژو ڕەو ڕەوەیەکی تایبەتی گەڕانێکی ئاهەنگسازیانەی کۆمەڵی بوە، دوای سـەرکەوتن بەسەر زوحاکدا ساڵ بەساڵ چیرۆکی ئـەو سـەرکەوتنە نوێندراوەتـەوە.. ئاگرلەسـەر چیـاکان کراوەتەوە و خەڵکی بەجلی جوانەوە بەشـدار بون، چەندەها روداوی لەم جۆرە باو

بوە، لەڕەوشــت و بیــری کۆمەڵایەتیدا بزوتنەوەی ســەمایی و ئاهەنگە کۆمەڵایەتی وخێڵایەتی و ئاینیەکان و سۆفی گەریتی و خەڵوە و وەرزا و وەرزی خێــڵ و هــۆز و خێڵایەتــی و قــەرەج و کــۆچ و کــۆچ بار و شــت ومەکی دەستکردی هەمە جۆرەی کۆمەڵایەتی، ئەمانە بەشەفەوی شــێوەیەکی ســارەتایین بــۆ کەشــێتی و بنەمای هونەری شــانۆ، زۆر قوڵایی گرنگیش هەیە وەکو ئاینی زەردەشــت و کەشــێتیەکەی، لاسایی کردنەوەی میرو وەزیرو دەستەڵاتداران و یاری و ئاهەنگی قەشەنگ و بەهلەوانێتی، بەپێی مێژو بەهۆی جەژنە ئاینی وەرزییەکانەوە حیکایەت و گۆرانی و ئەفسانە کوردیەکان، ساڵانە بوکە بەبارانە، ئەمانە و دەیان شێوەی تر ســەرەتایەکی گەورە و پەیوەندیەکی سەرتاسەری چێژێکی هەمیشەییان بەنەتەوە بەخشــیوە، بۆیە هەر لەسەرەتاوە، پەیوەندیەکی خۆڕســک بەشــانۆوە هەبوە ئەمەش پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە، بەڵام نەبونی شــانۆیەکی ڕەســەنی کوردی سۆســیۆلۆژیای تایبەت بەخۆی پرســیارێکە سەرهەڵدەدات، ئاشکرایە وەکو توخمێکی هونەری شانۆ لە شوێنکاتی ڕۆشنبیری هاوچەرخیدا خۆی نەدۆزیوەتەوە.

لێرەوە بناغەو لقە مەعریفیەکان و پەیوەندیکاریان بەشانۆوە شیکرایەوە، بــەرەو بناغەیەکــی گرنگ دەچین کە شــانۆ دامەزراندنــی خۆی بکات، کاتێــک کە شۆڕشــی نوێخــوازی و هاوچەرخێتی دەســت پێــدەکات.. گۆڕان بەســەر بەسەر شتە ســواوەکانی رابردودا دەکات، ئەوانەی کە مــردون و توانــای نوێ بونەوەیان نیە، ئەم خاڵــە گرنگە بەرەو گرێدان و گەیشــتنی واتای ئەو بناغەیەمان دەبات کە بۆ شــانۆی کوردی ببێتە بناغە، چونکە گەڕانەوەمان بۆ کەلەپور لەســەر ئاستە مێژویەکان باس بکرێــت پەیوەندی بــە گوتاری شــانۆوە کارێکی گرنگــە ڕەنگە یەکێک بێت لەو نەخۆشــیانەی شــانۆی کوردی کە بەبێ چارەسەر ماوەتەوە.. ئاشــکرایە هیــچ کاتێک ژیانمان واتای ڕاســتی وەرناگرێت ئەگەر هەمو چەمکە شێوێنداراو و لەکەڵک کەوتوەکان داڕن نەکات، چونکە شۆڕشی نوێخوازی ناگەڕێت بە شــوێن شــتی کۆن و دوبارەوە بو ئەوانەی کە نواندنیــان ناکرێــت، بۆیە کاتی خۆیەتی ئاماژە بەوە بکەین کە شــانۆی کــوردی نەیتوانیوە خوێندنەوەی مەعریفیانــەی مێژوی خۆی بکات، لە چەمک و بونیادەکانی ڕابردو ســود وەربگرێت، یاخود لە عەقڵی ئێســتا

و روانینیــدا بیخاتە کار، زنجیرەی زنجیرەکانی مێژو بەیەک گەشــتن و جیاکاری و دابڕانیان بدۆزێتەوە بۆ زەمینە دارشتنی خۆی، بەبەردەوامی و لەســەر ئاســتەکانی گەیانــدن و دابــڕان بیانخوێنینەوە، ئــەم چەمکە شــێوێندراوە لە شانۆی کوردیدا بۆتە ئەفسانە، نەیتوانیوە ئاوڕدانەوە و خوێندنــەوەی مەعریفیانەی لەســەری هەبێت، لەبەر ئەوەی نیەتی ژیان بەیــەک گەیشــتنێکی بەردەوامە بــە واتایەکی زینــدوی بەردەوامی، کە ژیانی ئێســتامان پەیوەندی کۆمەڵێک ویست و خواستە چونکە هەمیشە ڕابردو کاتێکی بەسەرچوە و ژیانیش بەردەوامە، تەنها تاقیکردنەوەیەکە کە پێشکەش بە جیهانی دەکات، ئەمەش لە دەنگی تایبەتی خۆی و شێوە و هاوکێشــەی تایبەتــی، چونکە ئەگەر ڕابردو تەنهــا بیر کردنەوە بێت، ئەوە چێژی لێ وەرناگیرێت.. پەیوەندی نێوان ڕابردو و ئێســتا لەســەر بناغەی درکاندنی ڕاســتی ئەو نهێنیانەیە کە جێماوە، کرداری ئێستامان پەیوەنــدی هەیە بە داهاتووە، ئەوە کارێکــی بێگومانە، چونکە پەیوەندە بــە جێماوە و ســەر هەڵدانەکانــەوە، ڕابردو زەمەنێکی بــێ کۆتاییە کە دەمانگەیەنێت بە ئێســتاو بە داهاتو، تەنها ڕێڕەوێک ئەوەیە ڕابردومان دەخاتــە بەردەم، لێــرەدا دەچینە ناو نەبونەوە، لە نقومبونی ڕابردودا لە خەونــی وندا ســەرگەرم دەبین یان خەیاڵاتێکی بــێ وێنە، بەڵکو دەبێت ڕابردو لە بەردەوامی و ساتە گرنگەکانی پەیوەندیکاری مێژو بێت، ئەم چەمکــە لای فۆکــۆ لە زنجیرەی زنجیــرەکان و دەستنیشــان کردنیاندا یاخود نەخشەکان (الجداول). کە ئەمەش تەقەنیەی سینەما و بزوتنەوەی لە نیشانەدا (العلامە.)

کەلەپور لە ناوەڕۆکی زمانمادایە نەوەکو بیرێک بێت، بەڵکو هەڵوێستەیەکە کە لە ئامادەبوندا چونکە نامەیەکی نەوەکانە.. ئەم سیستەمە جیابونەوەی نابێــت لە ئێمە بەڵکــو ئێمە جارێکی تر لە دەریــای ڕوانینی لە دایک بو دروســتی دەکەینەوە نەکو بیرکردنەوە.. بەبەردەوامی لەگەڵ زنجیرەی ئێســتا و داهاتــو و رابردودا دەبێت لەســاتەوەختە مێژوییە گرنگەکاندا لەدایک ببێ، ئەو کاتە لە ڕوانینی ئێمەوە وێنەی داهاتو ڕەنگ دەداتەوە، ئەوی گرنگە لێرەدا دواندن و لە دایک بونی کەلەپورە یاخود گەڕانەوەی بــەرە و مێــژو چونکە ئێســتا مێژو لــە ڕواڵەتێکی فیکــری و مەعریفی باڵادایە ئەو کاتە بەسەر چو کە هەڵکۆڵینی مەعریفی هەوڵی جێگیرکردنی

جێماوەکان (الاثر) بکات لە شوێنەواری مردوەوە، چونکە جێماوەکان خامۆش بونن لە رابردودا و مانەوەی لەسیستەمێکی ئاماژەکاندایە وە مێژوی ئێستا بەرگێکی نوێی گرتوە، کێشەکان پەیوەندیان بەکۆی زنجیرەکان و دیاری کردنی توخمەکانیان هەیە(ئەو مەدلولە ئاسۆییە کەزنجیرە یەک لەدوای یەکەکان دروستی دەکەن، هەروەها ئەو وێنە پێویست و باڵا دەستانەی کە دەکرێت لە نێوانیاندا گەشە بکەن، وە هەمو ئەوانەی دەکرێت جیاوازی زەمانە جیاکان وێنە جۆراو جۆرەکانی مانەوەی لێ لەدایک ببێ، هەروەها ئەو کۆمەڵە لێک جودایانەی کەلەهەمان کاتدا لە ڕەگەزەکان خۆیانی تیا ئەنوێنین، بەکورتی بەوەوە ڕاناوەستێ لە بەرگێکی نوێدا پرسیار لە زنجیرەکان بکات، بەڵکو زنجیرەی زنجیرەکان، یان بەواتایەکی تر نەخشەکان.)١٦

بۆیە مێژو لە ئاوڕدانەوەی تەقلیدی و بیرکردنەوەی بێهودەییدا ناتوانێت خوێندنەوەی هیچ ئاستێکی مەعریفیان بۆ بکات کە لەدایک بون لەسەر زەمینەی ئێستادا لەخۆ بگرێت، باشترین شێوە بۆ ئەوەی مێژو لەدایک بون لەخۆ بگرێت، لە بەرگێکی نوێی هاوچەرخی و نوێدا بدۆزێتەوە چەمکی جیابونەوەیە بۆ ئەوەی لەگوتاری مێژوییدا ڕێک بخرێت دوای جموجوڵەکانی خۆی کە ئەمەش چەمکی جیابونەوەیە، جێگەیەکی گەورەی هەیە لەلقی مەعریفی مێژوییدا، پانتایی خۆی داگیر دەکات، مێژوی کورد ئەو بەسەردا چونە مەعریفیەی نەبوە ئەو پرۆسە گرنگەی نەکەوتۆتە کار کە توانای لابردنی لەلای مێژو نوس هەبێت، چونکە ئەمە وێنەو ئەرکی خۆی چۆنیەتی تر وەردەگرێت لەناو حەفەریاتەکاندا، لەمەیدانی توانای خۆیدا، بەرهەمهێنانی مەعریفی لابردنی شتێکی کۆنە کە تەقنیەک بچێتە جێگەی ئەوی تر، ئەو پانتاییە دەبێتە منداڵێک بۆ مەیدانی لە دایک بون. چونکە زنجیرەکان پێویستیان بە دیاریکردنی توخم و سنور دەسەڵاتیانەوە هەیە لە شوێن کاتی خۆیاندا، وەپەیوەندی کاری جیابونەوەیان، لەسەر بناغەی یاسای جیابونەوە و ڕێکخستنیان. لێرەدا گەڕانەوەمان بۆ مێژو مانای ڕاستەقینەی خۆی و ئاستەکانی مەعریفیانەی دەردەکەوێت، دور لەو هەڵدێرەی کە بیری لێدەکرێتەوە لە شانۆی کوردی و بگرە لە بوارەکانی تریشدا، چونکە کەلەپوری زیندو هەمیشە هاو ڕێگا و هاو دەنگمانە گوتارێک دروست دەکات، کاتێک

کەدەنگێک دێتە بەر گوێ وێنەیەکی فۆتۆگرافی خۆی نیشان دەدات، ئەو کاتە هەست دەکەین کە لە زیندویەتی وێنە و دەنگێک لەبەر چاودایە، بۆیە دەبێت شـــانۆ لەڕوانینی کەلەپوردا خاوەنی گوتارێکی ڕەسەن و تایبەت بەهەســـت و دەرونی ئەو نەتەوەیە خۆی بێت، کاتێک کەلەپوری زیندو بخرێتە بەرچاو لەوێنەیەکی هاوچەرخی و هاوکاتدا ئەوە تەنیا شـــتێکی ڕابردویی هەســـت پێدەکرێت، لەو هەستەدا لە منداڵدانی ئێستادا، چونکە کەلەپور ئەگەر نەتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت مانای مردوە یان بەمردویی دەخرێتە بەرچاو وەک و دەرهێنانەوەی ئێسقانە لە گۆڕێکدا، چونکـــە ئەگەر موفرەداتی کەلەپور وەربگرین، مردوە، خاڵێکە لە مێژودا بۆ توخمێکی سەرەکی زیندو دەبێتەوە، لە ناو ئێستای سیستەمی شانۆدا وەکو کەلەپور نامێنێتەوە، بەڵکو وەکو لەدایک بونێکی نوێ چونکە مێژو خوێندنـــەوەی خـــۆی هەیە، ئەگەر چاوێک بە مێـــژوی هونەری خۆماندا بخشـــێنین ئەم دابڕانـــە نەبوە بەقەد ئەوەی وەکو خۆی نیشـــان دراوە، وەکو وێنەو خەیاڵ، بیرکردنەوە، لەناو قاڵبی بەرگێکی شێواودا، گەیشتن لەمانای کەلەپور سەرلێشـــێوان بوە، ئەگەر کەلەپـــور مانای زیندویەتی خۆی لە بیرو باوەڕ و هەســـت و نەســـتماندا دروســـت کـــرد بێت ئەوە گشت کاتێک لەسەر بناغەیەکی نوێ خوازیانە دەوری دەگێڕێت.. چونکە شـــانۆ تریفەیەکـــی پاکژە، بۆ پاکـــژی مرۆڤایەتی و مادەکانی پێویســـتە شـــتی کـــۆن و دوبارەوە بو لە خۆی نەگرێت مانـــای کەلەپور دەبێت لە بەرگری هاوچەرخی دا پرسیارە مەعریفیەکانمان بۆ دروست بکات لەم ساتەدا، چونکە هەمو ئەو مادانە دەبێت لە پرۆسەو پرۆسیسی خۆیاندا مانایەکی تازەگەریانە هەڵبگرن لە (جەستە و زمان وگیاندا) لە دایک بون لە شوێن و کات و کەش و بارو دۆخی تایبەتیدا، بۆ ئەوەی لە نەخۆشی باوک پارێزراو بین، چونکە کەلەپور نابێت تەنیا پیرۆز کردن بێت، بۆیە هەڵگرتنـــی ئەو واتا گرنگەی کەلەپور پێویســـتی بەو بەســـەراچونانەوە هەیە، ئاشکرایە شانۆش تەنیا بریتی نییە لەو یاخود توخمێکی سەرەکی ئەو بێت، بەڵکو شانۆ زمانە، ناتوانێت قسەی گەلێک بکات جگە لە ڕێگای زمانـــی خۆیەوە نەبێت، چونکە کەلەپور بە گشـــتی ئـــەو جێماوەیەیە کە لە ســـەرەتای چەرخەکانەوە ماوەتەوە، لە دایک بوی کرداری نەوەکانە نەتەوە لە مەعریفەیەکی فراواندا کۆ دەکاتەوە، هەمو ئەو شتانەی کە لە

نرخی شارستانی مێژویی دەکەن، نوسراو، یا هەڵکەندراو، بە واتایەکی ترئەوانەی باپیران بەجێیان هێشتبێت، داهێنان و بەها بەجێ ماوەکان، بەگێڕانەوە یاخود بە نوسراو، کەلەپور مەرجێکی گرنگە بۆ هەمو فیکرو داهێنانێک بە دەستکەوتێکی فیکری رابردوەوە.. پەیوەندی بە شانۆوە تازە نییە لە سەردەمی ئەغریقیەوە هەبوە، لە کۆندا یەکێک بوە لە پێکهاتە گرنگەکانی شانۆ، لە سەر جەستەی ئەکتەریش کاریگەری خۆی هەیە، بە مەرجێک لە ناو زمانی شانۆدا مانایەکی لە دایک بو لە مێژودا وەربگرێت.

مێژو لە شێوەی کۆندا هەوڵدان بو بۆ جێماوەکانی ڕابردو.. بەڵام ئێستا مێژو بەرەو بونیادی جێماوەکان دەڕوات، ئەو نومایشی چەند یەک لە توخمەکان دەکات، دەکرێت دابڕێن و کۆ بکرێتەوەو ڕزگار بکرێن پەیوەندیەکانیان لە ناوەوەی کۆمەڵەکاندا، مێژو ئەگەر گەڕانەوە بێت بۆ مادەکانی رابردو هەڵە دەکەوێتەوە، بەڵکو لە ڕێگەیەکی بنچینەیی بەڵگەنامە بۆ جێماوەکان کە مێژو مانای لە دایک بون وەربگرێت، دەبێت نزیک بکەوینەوە لێی بەگوتار.. چونکە بەرەو حاڵەتێکی لە دایک بو دەڕوات.. بەرەو سەلماندنی پەیوەندی هەمو ئەو شتانەی کە پێمان دەگات لە بونیەی گوتارێکی مەعریفیدا کە مادەو شوێنەوار و جێماوەکان بگرێتە خۆ.

ئاشکرایە شانۆ نابێتە توخمێکی سەرەکی بۆ کەلەپور، بەڵکو شانۆ پێکهاتەی کۆمەڵێک زانستی و بیرو باوەڕی زانستی و هونەرە، وەکو دەرونزانی و ڕەگەزناسی و ئیستاتیکا و فەلسەفە و زانستی مرۆڤ.. .هتد. وە هەروەها پێکهاتەی چەند هونەرێکە وەکو تەشکیلی و مۆسیقا و سەما.. هتد بۆیە دەبێت بەها ئیستاتیکیەکانی خۆی لەدەست نەدات، گوتاری شانۆ بپارێزێت.

لێرەوە بەرەو ئەو خاڵە بنچینەییە بچین دەکرێت دامەزراندنێکی خۆڕسک بۆ شانۆ بکەین، چونکە زۆربەی شانۆی جیهانی لەسەر بناغەی کەلەپور دانەمەزراوە، وەکو شانۆی مەلحەمیانەی بریخت و شانۆی تەعبیری ئەڵمانی، بەڵکو ئێمە لێرەدا بڵێی، ئەو خەرمانەی کەلەپور هەرکەس دەتوانێت لە واتایەکی لە دایک بو سودی لێ وەربگرێت پەیوەندی بە هەولی خۆیەوە هەیە، چونکە شانۆ دەتوانێت لە نێو چەمکەکانی

ئێستادا خۆی دابمەزرێنێت.. ئەمەش بە خوێندنەوەی نوێ و بە تیئوری شانۆ و پڕ کردنەوەی کەلێنەکانی.. لێرەوە گەڕانەوەمان و خوێندنەوەی پێکهاتــەی بناغەکانــی دامەزراندنی شــانۆی کوردی لــەم گەڕانە ماندا جەمسەری خۆی گرت لەسەر ئاستێکی نوێدا بۆ میکانیزمی کارکردن و خۆ دۆزینەوەی بەرەو ئاینده.

سەرچاوەکان:

١. اركيولوجيا المعرفة/ ميشيل فوكو/ ت-سالم يفوت/ص٩

٢. فلســفة المانية حديثة/ تاليف/ روديجر بوبنر/ ت. فؤاد كامــل، ص٨٦، مراجعة وتقديم: د.عبدالامير الاعسم/ سنة ١٩٨٧دار الشؤون الثقافية العامة.

٣. اركيولوجيا المعرفة/ص٩

٤. اركيولوجيا المعرفه/ص٧

٥. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ جيل دولوز/ ت: سالم يفوت ص٨٩

٦. المعرفة والسلطة مدخل الى قراءة ميشيل فوكو/ص٨٩

٧. اركيولوجيا المعرفة/ص٩

٨. گۆڤاری گوتار/ ژمارە١/ دەسەڵات و نوێگەری/ جۆرج باڵاندیە

٩. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو

١٠. فلسفة المانية حديثة /ص٨

١١. فلسفة المانية حديثة /ص٧٠

١٢. گۆڤاری گوتار/هەمان سەرچاوەی پێشو

١٣. فلسفة المانية حديثة /ص٩

١٤. اركيولوجيا المعرفة/ص١٣

١٥. اركيولوجيا المعرفه/ص١٣

١٦. اركيولوجيا المعرفة/ص١١

*زۆر لەو خاڵانە لە ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادی خوازی کوردستان/ سەرکردایەتی کاتی (پ.د.ك) ١٩٧٩ ئاماژەی پێکراوە.

*دەستنووسە کۆنەکە هەڵەی زۆر تیا کرابو هەڵەکانم ڕاست کردۆتەوە جارێکی تر دامڕشتۆتەوە و گۆڕانم تیا کردوە. لە گۆڤاری شانۆی ژمارە (٧) ی ٢٠٠٨ بڵاو بۆتەوە

سۆسیۆلۆژیای گۆتارە جیاکارەکان

لەم خاڵەوە دەچینە نێو قوڵایی باسەکەمان کەهەڵگری کۆمەڵێک پرسیارە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای شانۆ.. کەپێک هاتەی گوتاری جیاکار و چەمک و روانین و بونیادی شانۆی کوردییە.. ئاشکرایە ئەم شۆڕبونەوەیەمان لەبەر تیشکی هونەری شی کردنەوە و بەراورد کاری و روانینی نوێ و هاوچەرخی و تازەگەری بێگومان توشی دودڵی و رارایی و گومان و کۆمەڵێک پرسیاری گرنگمان دەکات، لە گێژەنگی ئەو هەمو کەلەبەر و بۆشاییە هونەری و مەعریفی و گوتارە جیاکارانەی کەلەم چەرخە پڕ بایەخەدا.. لە سەردەمی روناکبیری (عصر الانوار) دا بەجەستەی شانۆی کوردیەوە بۆتە نەخۆشی کوشندە.

ئاشکرایە رەوتی هونەر و لە کار کەوتنی کارێکی سەختە لەسەر سۆسیۆ رۆشنبیری کۆمەڵ.. چونکە هونەر تەنیا ئەوە نیە بڵێین هەمانە یان پراکتیکی دەکەین، بەڵکو ئەوەیە بزانین چیمان دەداتێ و چی لایە؟ کام پرسیارانەی هەڵگرتوە؟ چی پەنجەرەیەکی نوێ دەکاتەوە؟ چۆن ئایندەمان نیشان دەدات؟ .. .هتد. بە پێچەوانەوە دەبێتە خاڵێکی بەربەستەی پێشکەوتن.

سەلام جەلال

ئەم شـــۆڕبونەوەیەمان لەم ئاستەدا سەرەتا بەرەو ئەو پرسیارانەیە کە ئێستا واقیعی ژیان و هونەر لێمان دەکەن.. یاخود مێژو لەبەردەم رەوتە نەوەستاوەکەیدا دەیکات.. ئاشکرایە هەتا ئێستا شانۆی کوردی نەیتوانیوە ببێتەشانۆیەکی رەسەن و تالەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژی بونیادی خۆی دانەمەزرێنێـــت.. نەیتوانیوە تیـــۆر و روانیـــن و خوێندنەوەیەکی قوڵ و سەرتاســـەری خۆی هەبێت، جگە لەلاســـایی کردنـــەوەی ناعەقڵانیانەی شانۆی عەرەبی و جیهانی.. چونکە هەوڵدانەکانی شانۆی لەسەر ئاستی نومایشـــتی شانۆیی زۆر سەرەتایی پێناسەی دەقی کردوە و زۆربەیان بە مانای دەقی شـــانۆ مردون.. یان دەقە بیانیەکانی وەک خۆیان هێناوە بەبێ جیاوازی زەمەن و شـــوێن و روانینـــی نوێی دەرهێنان.. نکۆڵی لە هەوڵێکی ســـەرەتاییانەی وەرگێڕان ناکرێت لە دەق و رەخنە و باســـی شـــانۆیی.. یاخود چەند هەوڵێکی دڵسۆزانە.. بەڵام ئەمانە نەگەیشتونەتە ئەو ئاســـتەی تینوێتی شـــانۆ بشـــکێنن.. شـــانۆ لـــە بونیادەکانـــی خۆیدا دانەمەزراوە.. رەخنەو لێکۆڵینەوە لەسەر ئاستێکی هونەری نەیتوانیوە لە دەروازەی شانۆ بدا.لێرەوە ئەگەر لەسەر دو ئاستەوە شی بکەینەوە:

1توێژینـــەوە و رەخنەی شـــانۆ.. لە بواری توێژینەوەی شـــانۆیی ئەوە هـــەژاری بـــە جۆرێکـــە خوێندنـــەوە بۆ وەرگرتنیـــش نەکـــراوە.. بواری رەخنـــەش رەخنەیەکـــی بێ توانا و مردو بوە.. توانـــای ئەوەی نەبوە لە نـــاوەوەی بونیـــاد و دەقدا کار بـــکات.. توانای دواندنی دەق (استـــنطاق النـــص) و دۆزینەوەی بونیادە دەلالی و موفرەداتەکانی شـــانۆی نەبوە.. بە قەد ئەوەی کەپێک هاتەی کۆمەڵێک رســـتەی سواو بێ کەڵک بوە.. ؟ بارت گوتەنی:نەگەیشـــتۆتە ئەو ئاستەی پێی بگوترێ: (میتا زمان).. هەر بۆیەش ئەو ئاســـتەی شـــانۆی کوردی نادیارە ئەگەر کارێکی جوانیش بوبێت لەو گێژەنگەدا بزر بوە.

ئاشـــکرایە کاری رەخنـــە لەدەقدا دۆزینەوەی دەلالەتـــەکان و دواندن و کار کردنـــە لـــە تەوەرەکانی بونیادەکانـــی دەق و دۆزینەوەی روانین و چەمکی ئیســـتاتیکایی و گوتاری شانۆیە. لە نومایشتی شانۆشدا هەمان چەشـــن و بگـــرە قوڵترە بەرەو زمانی جەســـتە (لغە الجســـد) و مادە و شـــتەکان و چۆنیەتـــی پەیوەنـــدی کار کردنی (ســـیمیوطیقي) بە دەق و نمایشـــتەوە.. بارت لای وایە: شانۆ ئامێرێکی سیبرنیتیکیە.. چونکە شانۆ

هەڵگری بونیەی نیشـانەیە (علامات) رەخنەی شـانۆی کوردی بەهۆی ئیفلیجی خۆیەوە نەیتوانیوە خۆی لەم ئاسـتە بـدات.. لە ئامۆژگاریەکی سـادە تێپـەڕی نەکردوە.. یاخـود رەخنەیەکی کۆن و سـواو.. ئەمەش کەلێنێکی گەورەی دروسـت کردوە.. رەخنـە وەکو گوتارێکی رەخنەیی کاری خۆی ئەنجام نەداوە.. جیا کار بوە لە بونیادە دەلالیەکانی شـانۆ.. هەر بۆیە شـانۆ توانای گەشە سەندنی نەبوە.. گوتارەکانی بەجیاکاری کاریـان کردوە.. توانای ئـەوەی نەبوە گوتارەکانی لە سۆسـیۆلۆژیای شانۆدا رێک بخات.. کەلە ناو زمانی شانۆدا کار بکات.. ئەمەش نەبونی سۆسـیۆ رۆشـنبیری کوردی لەسـەر ئاسـتی سـەرخان و ژێرخانی (البنـاء الفوقـي – و البناء التحتـي) هەر بۆیەش نەتوانـراوە بنەمایەکی تیئوری دابمەزرێت و هەر هیچ نەبێت خوێندنەوەیەک بۆ ئەو وەرگرتن (أقتبـاس)ە بکرێـت ؟ یاخود لـە تەقینەوەی روانینـی دەرهێنەرەوە ئەو جیاوازیانـە بزانیـن کە لە شـێوە و زمانی شـانۆ و هـۆکاری تەکنیک و روانینـی دوارۆژ و بزوتنـەوە و گوتـاردا بەرجەسـتەیە.. بۆیـەش سۆسیۆلۆژیای شانۆی کوردی دانەمەزراوە.

لێرەوە لەم ئاستەوە گریمانەو گەڕانمان لەسەر ئاستی کردەی شانۆی کوردی و زەمینەی سەرەتای کار کردنیەتی تا ئێستا و خۆ دۆزینەوەی لـە بونیـادی گوتـارە جیـا کارەکان و چۆنیەتی میکانیزمـی کار کردن و لەگـەڵ ئاوڕدانەوەیەک لە شـانۆ و ئاسـتەکانی هونـەری لەجیهاندا.. بـۆ یەکگرتـن و دۆزینەوەی ئـەو چەمک و گوتـار و بونیادانە.. چونکە یەکێک لە ئەرکەکانی (نیشانە) (علامة) لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی نومایشـتی شانۆیە و یەکخستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. سۆسیۆلۆژیای گوتاری شـانۆیی لە میکانیزمی خۆیـدا.. والآ کردنەوەی ئەو پەردەیەی کەسەڵەهای ساڵە شانۆی کوردی لە تراژیدیا نوقم کردوە و نەیهێشتوە لە روانینێکی نوێدا کاری خۆی بکات.. شێوازی هەڕەمەکی سواو توشی کارەساتیان کردوە.. هەمیشە بەهۆی زاڵ بونی گوتارێکی شێواو زمانی شـانۆ لاڵ بـوە.. چونکـە پتر عەقڵی شـانۆی کوردی لەپێوانـەدا کاری کـردوە.. ئـەم پێوەدانگە زۆر جار تیوری سـەدەیەک لـەوە بەر بوە و لەبەر پێودانگی عەقڵێکی سـواو پیادە کراوە. یاخود لە حاڵەتی نەسـت (لاشـعور) کاری کردوە.. یاخود لە شالاوی تراژیدیای دوبارە بونەوەدا

بوە.. لە سەر ئاستی سۆسیۆ رۆشنبیری توانای داهێنان نەبوە.. چونکە وەک خود خۆی لەپەیوەندیکاری کۆمەڵدا نەدۆزیوەتەوە.. لەم گێژەنگەدا کەوتۆتــە نــاو کــردەی پیرۆز کــردن.. بۆتە عەقڵێکی ســۆفی گەری بۆ تیورێکــی جیهانی بەبێ خوێندنەوە و بەرهەم هێنان و خســتنە ســەر.. هەر ئەمەش باڵا دەســتی گوتارێکی کردوە سیاســی یان درامی.. .هتد. چارەسەرێکی سۆسیۆلۆژی سەربەخۆی بە گوتارەکان نەداوە لە بەهای ئێســتاتیکی دا.. بــە دۆزینەوەی ئەرکەکانی خــۆی و بۆ بەردەوامی ئەم بەهایە یاخود بۆ ژیاندنەوەی لە بارودۆخێکی دیاری کراودا.. شیرازەی ئەم پەیوەندیانە پێویستیان بە قوڵ بونەوە و شۆڕبونەوەیەکی بەردەوام و تازەگەریانە هەیە.

لەسەرەتای شانۆوە هەتا چەند چەرخێکی بەسەردا چو زیاتر لە هەمو جیهانــدا تەنیا بایەخ دان لەســەر درامــا و کاری دراما بوە.. وەکو تەنیا دراما داهێنەری سەرەکی شانۆ بێت.. ئەوە ئەو قۆناغە هەوڵ و بنچینەی ســەرەتای شــانۆ بون و بەپێــی گۆڕانەکانی مێژو گۆڕانیان بەســەردا کــراوە، بەڵام پــاش تێپەڕبونی چەند ســەدەیەکی شــانۆی جیهانیدا، لە شانۆی کوردی دا هەتا ئێستاش باس کردنی کاری شانۆیی راستەوخۆ دراما و چەند ئەرکێکی تەقلیدی و کۆنە.. بەبێ ئەوەی هۆشیاری گۆڕانە گەورەکانی دراما بن.. لێرەوە کاتی خۆیەتی لەچۆنیەتی شانۆ و ئامانج و رەوشت و ئێستاتیکای بپرسین؟ لەگەڵ قۆناغەکانی مێژودا کە بەسەریدا رۆیشــتوە.. ئەگەر لەسەردەمی ئەغریقەوە پرسیار بکەین.. ئەوان پابەند بون بە دروشــمی ئاینی ریتواڵ بۆ گەلی یۆنــان.. بەڵام دراما هەنگاوی گەشەسەندنی خۆی ناوە.. لەرێگەی ئاهەنگی دیۆنیزی کەشێتی و سەما و سرودە جۆراو جۆرەکانی گۆڕانی بەسەردا هاتوە.

ئیلام ســەرەتا کتێبەکەی بەوە دەست پێدەکات : کە ئایا دەتوانین کتێبی هونەری شیعری شێوە ئەرستۆ دوبارە بکەینەوە لە زمانێکی سیمیاییدا، کــە مانــای هەمــو بیروباوەڕەکان(پەیوەندیەکان، نواندنــەکان، لۆجیک، ئەندێشە، زمانەوانی، بونیەویەت لە شانۆ و دراماداد بێت.)

ئەم خاڵە پرسیارێکی جەوهەری چڕە.. ئەگەر چاوێک بە مێژودابخشێنین دەبینین ناکۆکی مرۆڤایەتی رۆژ بەڕۆژ لە گۆڕاندا بوە.. هەر لە کۆمۆنەی ســەرەتایی و کۆیلایەتــی و دەرەبەگایەتــی و ســەرمایەداری.. جگە لە

گۆڕانەکانی تری نێو خۆی ژیان و سروشت و جیهان.. بەم پێیە بەپێ ی هەمو ناکۆکی و گۆڕانکاریەکان بێگومان دراماش لە شانۆدا رواڵەتێکی تری وەرگرتوە.. چونکە ئەگەر لێرەدا وشەی (دراما) بگرین بە مانای ناکۆکی دێت بۆیە هیچ کات نابێت لە قاوغێکدا بمێنێتەوە چونکە ئەم مانەوەیەی مانای ژەنگ هەڵهێنان و مردن دەگرێتە خۆی.. چونکە ناکۆکی وەستاو نی یە.. هەمیشە لە شەپۆڵ دایە.. کاتێک بوەستێ زەنگی کۆتایی ژیانە.. مانای دراما بێ سنورە.. لەگەڵ گۆڕانەکانی مێژو و ناکۆکیەکاندا لە دایک دەبێت.. لای من (میتا گیانە*) لەسەرو گیانەوە.

ئەگەر بە وردی چاوێک بخشێنین ئەو گۆڕانانەی کە لەروی هونەری یەوە بنچینەی درامای گرت.. لە سەدەی شەشەمەوە شانۆ گۆڕانێکی گەورەی بەخۆیەوە گرت.. کە لەو رەوتەی خۆی هاتە دەر و لەناو زمانێکی ناوچەگەریدا.. گۆڕان و ئاڵوگۆڕی زمان شەپۆلێکی خستە شانۆوە.. ئەمەش یەک خاڵی گرنگی بە دەستەوەدا کە ناوەڕۆکی شانۆی کردە دەقێکی درامی.. چونکە ئاشکرایە پێشکەوتنی دراما پتر لە هەمو شتێک پەیوەندی بە ناکۆکی یە مرۆڤایەتی یەکانەوە هەیە.. لێرەوە هونەری شانۆ رەوڕەوەی گەشەسەندنی گرتوە.. چونکە لە گیانی ئایینی لای ئەغریقی و سەدەی ناوەڕاست شێوەیەکی گەلی و خەیاڵی وەرگرت.. کە ئەم روبەرە گۆڕنێکی گەورە و هەژاندنێکی زۆر بو بۆ ئەوەی بەرەو پێشی ببات.. هەتا لە سەردەمی مەلەکیەتی ئینگلتەرەدا کەوتە ناو مەودا و قوڵ بونەوەیەکی تر.. ئەمانەش بەپێی شوێنکاتی خۆی بوە.. چونکە شانۆ بە بەردەوامی پێویستی بە گۆڕان و سۆسیۆ رۆشنبیری هەیە.. شۆڕشە بەهێزەکەی رۆمانسی لە سۆز و توانای روانینی رۆمانسیانەدا لە قۆناغێکی تردا شانۆی گرتە ئامێز و رواڵەتێکی تری پێ بەخشی.. دراما لەم پەیوەندیە سۆز و روانینە قوڵەدا هاتە ناو مەیدانێکی تری گەشە گرتو.. لەو قاوغەی کلاسیک هێنایە دەر کە تەنیا گێڕانەوەی ژیان بێت.. کە بەردەوام ئاراستەی جێگەیەکی تر دەکرێت کە لە رابردودا دیاری کراوە.. بەڵکو هاتە سەر ئاستی دروست بونی واقیع و دۆزینەوەی راستیەکان.. دوای ئەوەش رەخنەی کۆمەڵایەتی شانۆی هاوچەرخ و هەوڵدانی هونەر دۆزینەوە و شی کردنەوە و رەخنە گرتنی واقیعی کۆمەڵایەتی و سریالیەت و رەمزیەت و ئیمائیەت

و تەئسیریەت و واقعیەتی سۆسیالیزمی و عەبەسیەت. کە هەر هەمو ئەمانە بون بەهۆی زەمینە خۆشکردنی ناکۆکیە مرۆڤایەتیە قوڵ و جیاجیاکانی جیهان و توانیان شۆڕشی هونەری بۆ بەرە و پێش چون و گەشەسەندنی دراما بکەن.
هەرچەندە ناکۆکیە قوڵ و جیاجیاکانیان کارتێکەرێکی راستەوخۆی شانۆ بون بەگشتی.. بەڵام لەم خاڵەدا لێکۆڵینەوەکەمان لەسەر گۆڕانە بنەڕەتیەکانی درامایە لە شانۆدا.. (کیر ئیلام ئەو جیاکاریە دەکات بەوەی کەمەبەست لە وشەی شانۆ ئەوەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتنی دیاردەی هاوبەشی لە مامەڵەی (گەیەنەران و بینەران) واتە لە بەرهەم هێنانی واتا و گەیاندنی لە رێگەی نومایشت خۆیەوە و ئەو رەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێکهێناوە.
وشەی دراماش مەبەست ئەو خەیاڵ بردنەوەییەی چاودێری نواندنی شانۆییە کە لە سەر پێکهاتنی درامی تایبەت بنیات نراوە.. لێرەشدا باسکردنی شانۆیی کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەراندا رو دەدات.. ئەمەش لە کاتێکدا ئاماژە بە کۆمەڵێک هۆکار دەکات کە بە خەیاڵکردنی ئەکتەرەوە دەبەستریتەوە لە نێوان دو جەستەدا کە جیاکردنەوەیەکی رەها نیە.. بەڵام ئەم جیاکردنەوەیە بە واتایەکی تر جیاوازە بۆ دیاردەی یەک رۆشبیری بۆ هۆکاری شیکردنەوە.ئەمەش لەوەوە سەیر دەکات کە لێکۆڵەرەوەیەک لە شانۆدا دەڕوانێتە دو رەوتی جیاوازی تەواو بۆ مادەی دەق، ئەو رەوتەی لە شانۆدا بەرهەم هێنراوە و ئەو رەوتەی لە پێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت).١
ئەگەر رەوتی شانۆی درامی لە ئەسخیلۆسەوە دەست پێ بکەین دەبینین هەتا (بەرنادشۆ) و (بیراندیلۆ) و (ئارسەر میلەر) هات و لە شانۆی ناماقوڵ (لامعقول) دا کۆتایی پێ هات.. ئەویش لەسەر بناغەی کردنەوەی کێشەی ناکۆکیەکان.. ئەوان نوێ بونەوەیان لە درامادا بەجۆرێک سازاند کە بۆ ناوەڕۆکی درامی و کردنەوەیەکی نوێ بو.. ئەمەش ناکۆکی دۆزینەوەی دایەلۆژە کە ناکۆکی دا لۆژیکی ترە.. وە دابڕ کردنی پەیوەندی گەیاندن.. بەپەیوەندی گەیاندنی ترەوە.. لێرەدا دراما لەو قاڵبە کۆنەی خۆی هاتە دەرەوە.. ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ گۆڕانی (ئەبسن) کەلە درامادا کردی.. ئەویش بەگشتی کێشەیەکی

خەبات کردنی گرتەخۆ.. زیاتر بەوەش کەرەوتی شانۆی لە شیعرەوە گواستەوە بۆ پەخشان و هەنگاوی باڵای لە نوسەرێکی کۆمەڵایەتیەوە بۆ نوسەرێک کە تێڕوانینی قوڵ و تێرامانی هەبێت و لە سایکۆلۆژیادا قوڵ ببێتەوە.. ئەو بەراورد کاریانەی کە لە تەبیعیەوە بۆ رەمزیەت کردی.. ئەم گۆڕانانە لەجیهانی شانۆدا بەربڵاون.. چونکە رەنگە دەیانی تر هەبێت کە ئاماژەیان بۆ بکرێت لەناو پانتاییە قوڵەکانی شانۆدا هەر لە شکسپیر و راسین و.. هتد.

لێرەدا گرنگ ئەو گۆڕان و نوێ کاریانەن کە هاتون.. نکۆڵی لەو تازەگەرێتیەی سترند بێری ناکرێت لە گواستنەوەی بیناسازی جێگرەوە بۆ بونیەی ناشێوەیی و هەروەها لای بریو و ڤیدیکتر و هاوپتمان و پێتس و برنادشۆ.. کە هەریەک لەمانە لە روانینێکی قوڵەوە کاریان تیا کردوە.. بەڵام سەرجەم لەو زنجیرە یەک لە دوای یەکانە بون کە لە گوتارێکی درامی رزگاریان نەبوە.. هەتا گۆڕانە سەرتاسەریەکەی شانۆی ناماقوڵ.. دوای ئەوەش لای برێخت و پیتەر فایس و چەندانی تر.. بەڵام ئەم رەوتە لە شانۆی کوردیدا بۆتە گوتارێک و زاڵە.. روانینی هونەریانە و گوتاری رەخنەیی زیاتر تەنیا دراما و گرنگی دانە پێی لەسەر بناغەیەکی زۆر زۆر کۆن.. ئاساییە کە دراما واتای ناکۆکیە و نوێ ترین شێوازی درامیش ناکۆکیە مرۆڤایەتیەکانە.. چونکە ئەمرۆ جیهان لە بارودۆخێکی تری ململانێکاندا دەژی.. دراما سنوری نی یە وەکو عەقلە سەلەفیەکان لە تەوقێکی ئاسنین دا (دۆگمانیزم) لێی دەڕوانن.. چونکە (دراما) نابێتە هۆی بەرهەم هێنانی دەق.. چونکە دەق بەرهەم ناهێنێ.. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ (زمان) ئەوا نکۆڵی لێ کردن لە زیندوێتی زمان کارێکی مەحاڵە.. دراما لەناو بونیادی زمانەوە دروست دەبێ.. دراما چی یە؟ ئەمە پرسیارێکە؟ ئەگەر لە بونیادی دەقدا نەبێت مانای بونی نی یە.. چونکە ئەو کەینونەیەکی غەیبی نی یە.. ئەگەر زمان نەبێت.. زمانی قسەکردن و جەستە ناکۆکی لە کوێوە پەیدا دەبێ؟ .. چونکە سەرتاپای روانینەکانی دەق دایدەپۆشی.. چونکە دەق پێک هاتەی دەلالەتی فراوانە.. هەڵگری بونیەی سیمۆلۆژیە.. بۆیە هەر رەخنەیەک بۆ دراما لە زمان و بونیادی دەقەوە نەبێت مانای تەنیا رەخنەیەکی جیاکار و دور لە دەق ونمایشت و بونیادەکانیانە.. چونکە دراما توخمێکە لە

توخمە هونەریەکان.
شـانۆ تەنیا بریتی نییە لە دراما.. بەڵکو پێکهاتەی بونیادی دەلالیە.. کار کردنێکی سـیمۆطیقی یە کـە پەیوەندی هەیە بەچۆنیەتـی پەیوەندی لە نێوان نومایشت و دەقدا.. لێرەدا کاری رەخنە لەوە قوڵتر دەبێتەوە.. کە بە تەنیا دراما وەک ئێسـقانێک دەربهێنێ و لە شـوێنەردا شی بکاتەوە.. چونکە شانۆ گەڕانێکی نوێیە.. ناگەڕێت بە دوای شتی سواو و دوبارەوە بو.. بەڵکو هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە.
ئـەم رەوتە لە شـانۆی جیهانـی دا گۆڕانێکی هونەری باڵای بەسـەردا کرا.. چونکە دراما دیل نیە تابخرێتە قاڵب و سنور دیاری کردن.. بەڵکو ناکۆکییـە.. ناکۆکـی بەردەوامـە.. بەپێی بارودۆخ و سـەردەم و چرکە گۆڕدراوە.. بە تایبەتی لە چەرخی بیسـتەمدا.. گۆڕانی بنچینەیی و قوڵ و ناکۆکی فیکری و فەلسەفی و ناکۆکی مرۆڤایەتی باڵا و جەنگی سەر مانگ.. ئەمە کارێکی کردۆتە سـەر ئەوەی دراما بێ سـنور بێت.. ئەگەر نمونەیەک لە شانۆی رەش بین (غضب) بهێنینەوە.. لای (ئەلبێر کامۆ) بون لەهەر وێنەیەکدا بمێنێتەوە باشـترە لە نەبون (عدم) بەڵام لای ساموئیل بیکت هەمو شـتێک نەبونـە (عدم) ئەم ناکۆکیە قوڵە مانای لە سـنوری بیرکردنەوەی شانۆی ناماقوڵدا گۆڕان و جیاکاری و ناکۆکی جیهانیمان دەخاتـە بەرچـاو.. ئەو گۆڕان و مـل ملانی فوتوییانـەی رۆژانەی رو دەدەن و بێ سنورن.. نەوەکو وەک یاسایەکی (دۆگمانی) ئەگەر سەیری شـانۆی تورەیـی (غضـب) بکەین، لای (ئۆز بـۆرن) و (جۆن ئاردن) و (هارۆڵد بینتەر) و (تۆم ستۆبارت) ئەوە دەبینین هەریەک لەمانە روانین و جۆرێک بەکارهێنانی درامایان هەیە.. کە هەریەکە جیاوازە لەوی تر.. چونکە واتای ناکۆکی و کێشە و مل ملانێ مرۆڤایەتیەکان بێ سنورن.. ئـەوە هەر لە شـانۆی سیاسـی و پێشـرەو تورەیی (غضـب) بەراورد بکەین.. چەندەها گۆڕان و روانینی جۆراو جۆر دەبینین.. دەتوانین تەنیا لـە شـانۆی رامیاریەوە، لای (بیسـکاتۆر) و (برێخـت) و (پیتەر فایس) کـە هەمویان لەیەک پانتاییدا کاریان کردوە.. لە بیرکردنەوەی شـانۆی رامیاریدا بەڵام لای هەریەکەیان شێوازێکی تری وەرگرتوە.. بچوکترین نمونە ئەگەر سەیری یاسای دژ بە دژ بکەین لە دیالتیکدا کاتێک ناکۆکی نەمێنێ ژیان دەوەستێت.. دوا خاڵی یاسا تەقلیدیەکەی دراما چارەسەرە

کە ئەمە وەستانی ناکۆکیەکانە.. بە دەستەوەدانی وەڵامە.. ئەگەر بەپێی تازەگەریتی بڕوانین ئەوا هەر دەقێک وەڵام بو مانای ژیانی لە دەست داوە و مردوە.. چونکە دەبێت هەڵگری پرسیاری مەعریفی بێت.. کە لە ناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقلی مرۆڤایەتیدا کار بکات و پرسیار بێت.

لێرەدا دەگەینە ئەو خاڵە گرنگە کە دراما بێ سنورە.. لە دیاری کردنی ناکۆکیەکاندا.. هاوکێشە و پێوانەی نی یە.. لێکۆڵینەوەی دراما پەیوەستە بە بونیادی کارە شانۆییەکەوە بەزمان و گوتاری شانۆوە.. دەق لە زمان پێک دێت.. لەو ئاستەدا لە بونیادی سیستەمی زمانەوە خاڵی درامی شی دەکرێتەوە.. لەسەر ئاستی پەیوەندیەکانی بە توخمەکانی ترەوە.. هەر لەم خاڵەشدا بۆ ئەو چەمک و بونیادانە بچین کە پێک هاتەی ناکۆکی دەکەن.

دراما واتای ناکۆکیە.. چینایەتی.. خۆشەویستی.. رامیاری.. کۆمەڵایەتی.. مرۆڤایەتی.. هتد.. ناکۆکی لەو روداوەی کە هەیە.. ئەگەر ورد ببینەوە دەلالەت یاخود روداوێکی ئاسایی ناتوانێت زاڵ ببێ.. لەبەر ئەوەی دەق کۆی دەلالەتە تەنیا گوتارێکی ئایدۆلۆژی.. دەرون زانی.. نییە هەڵگری بونیاد و دەلالەتی فراوانە.. کە لە تیۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤەوە بەرهەمی دێنێت.. مانای یەک خاڵی میتیۆدی دەبێتە هۆی هەرەس هێنانی دەق.. چونکە خاڵی دوەم لە تازەگەریتی دا زاڵ نەبونی ئایدۆلۆژایایە.. واتا کاتێک کە ئایدۆلۆژیا زاڵ بو بەسەر دەق و نومایشتدا یان هەر کارێکی هونەری ئەدەبیدا.. هونەر تەنیا دەبێتە گوتارێکی رامیاری.. شیعارات.. گوتاری شانۆ و سۆسیۆ گوتاری شانۆ تێک دەشکێ.. چونکە ئەدەب و هونەر لەو رەوتە تەقلید ئامێزە دەرچون و کۆی دەلالەتن.. نەکو چەمک و بیروباوەڕێکی تاک رەو و داسەپاو زاڵ ببێ و ببێتە سیستەمی سەرەکی چونکە شانۆ مانای قوڵ و فراوانەکەی هونەر و بونیاد و وێنە ئێستاتیکی جۆراوجۆرەکانی دەخاتە بەرچاو.. ئاشکرایە دەقی درامی چەمکێکی رەمزی و پێک هاتەی وشەو ئاماژەیە.. کۆی دەلالەتە.. یەکەیەکی زمانی دەلالەتی جۆراو جۆرە و بەپێی هەمو سەردەمێک گۆڕانی دەلالیانەی قوڵی خۆی دەکات.

ئەگەر لێرەدا لە شانۆی رەمزی و شیکردنەوەی واقیعی و شانۆی

پێشـڕەو و رامیاری.. هتد پیا ببێین ئەوە هەست بە گۆڕانە سەرەکیەکان دەکەیـن.. چونکـە روداوی درامی هـۆی ناکۆکیە لە شـانۆدا.. روانینی نوسـەر لـە هەمو چەرخ و بـارو دۆخێکدا شـێوەیەکی بەرهـەم هێنی درامـی نوێی هەیە.. نومایشـتێکی نوێ دادەهێنێ.. شـێوازێکی هونەری نوێ.. لەلایەکی تریشـەوە پێک هاتەکانی شـانۆ مانای دراما ناگرێتەوە بـە تەنیا.. بەوەی بەسـەر کارە هونەری یەکانـدا زاڵ ببێ.. یاخود ببێتە گوتارێکی باڵا دەسـت چونکە دەق لەپرۆسـەی شـانۆدا دەتوێتەوە.. لە کاری هونەریانەدا هەمو توخم و گوتار و زمانەکان دەبنە زمانی شانۆ و لەناو ئەو زمانەدا کار دەکەن.. هەمان چەمک و واتا لە سـەرچاوەی دەق و لە روانینی هونەریانەدا.. بۆیە خۆپاراستن لە گوتارە جیاجیاکان گوتارێـک کە لە زمانی شـانۆدا یـەک نەخرێت.. یاخـود گوتارێک بێت گوتارەکانـی تر لاببات.. ئەوە کارێکی گرنگی میکانیزمی کار کردنە ئەم بۆشـاییە بۆتە هۆی لاوازی شـانۆی کوردی.. تێگەیشـتنی دراما تەنیا لـە قاڵبە کۆنەکەی خـۆی دەرنەچوە.. زیاتر بایەخ بـە دراما دراوە.. بە تایبەتی لە سـاڵانی رابردودا و تا ئیسـتاش.. هەرچەندە شانۆی کوردی لـە چەند تاقی کردنەوەیەکی تردا خۆی دی.. کە بەردەوام هەرشـتێکی نوێی بهێنایە راستەوخۆ دەبوە گوتارێکی جیاکار.

ئەگەر لەم خاڵەوە بگەڕێینەوە بۆ دراما ئەوە ئەم رەوتە هەتا شـانۆی ناماقـوڵ (لامعقـول) لـە هێزدا بـو.. (چونکە شـانۆی ناماقـوڵ) هێنانی گوتارێکـی دەرونـی بـو.. زیاتر گرنگی بـەم چەمکـە دەدا.. ئەویش لە ئەنجامـی تیۆرەکانـی فرۆئیـد و دەنـگ دانەوەیـان لـە جیهانـدا. کە راسـتەوخۆ زۆربەی دەرهێنەرانی جیهان کەوتنـە ژێر کار تێکردنیەوە چونکە فرۆید توانی شـی کردنەوەی دەرونزانی لە شـانۆدا بکات وەکو لـە ئـەدەب و زانسـت و مرۆڤایەتـی دا کـردی.. میکانیزمـی دەرونی بەسـتەوە بە میکانیزمی عەقڵی مرۆڤایەتی.. بەخۆڕایی نییە کە زۆربەی تیئۆرزانانـی ئەوروپی فرۆید بەو کەسـە دادەنێن کە توانیویەتی دابڕان لەگەڵ پێشودا بکات و لە کلتوری پێشو دابڕێت.. شی کردنەوەی فرۆید پەیوەنـدی مـرۆڤ و میکانیزمـی دەرونی مرۆڤ بو.. بەو جۆرە شـی کردنـەوەی خوێندنەوەی شـانۆ لە رێـگای دەرون زانیەوە تەفسـیری دەکـرا.. بە تایبەتی شـی کردنەوەی گرێی ئۆدیـب (عقده اودیب) دەنگ

دانــەوەی جیهانی هەبو.. ئــەم هۆکارانەش کار تێکردنی دەرونیان کردە گوتارێکی باڵا دەســتی شــانۆ.. ئەمەش وەک رۆڵان بــارت ئاماژەی بۆ دەکات: کاری پزیشــکەکانە.. چونکە شــانۆ تەنیا بریتی نی یە لە دەرون زانی وەکو پێشــتر لە دراما‌دا رەچاو دەکرا.. ئەم رەوتە لەناو شــانۆی کوردیشــدا هەوڵی لەســەر درا.. لە زۆر تاقی کردنەوەدا و تا ئێستاش.. هەرچەندە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ ســەرهەڵدانی لەجیهانیدا ئەودا دەبینین لەسەردەمی(ئەنتۆنان ئارتۆ) ەوە زاڵ بو بەسەر شانۆدا.. وەکو گوتاری دەرونــی.. یەکێک لــەو هۆیانەی کە بەربەســتی گەیشــتنی رەخنەکانی ئارتــۆی کــرد مانەوەی بو لەم بازنەیەدا.. چونکــە هەوڵی ئارتۆ دەرون زانــی بو.. مانــەوەی بو لە کرداری نــاوەوە (باطن) دا ئەمەش نەســت (لاشــعور) زال دەکات بەســەر هەست (شــعور) داو لە هەمو شتێک بێ بەشمان دەکات.. تیئورەکانی ئارتۆش لەو خەونەدا تێپەڕی نەدەکرد:
(شــانۆی توند و تیژی بەڕاســتی شــانۆیەکە بۆ خەون، بەڵام خەونێکی قورس، واتە پێویســت و سنور دارە.. بەشــێوەیەکی موتڵەق، خەونێکی پێــش بینی کراو و ئاراســتە کــراوە، دژ بەو ئــاژاوە ئەزمونگەریەی کە ئارتۆ لە خەوە خۆبەخۆیەکەیدا دەیبینێ، رێ و شوێن و وێنەکانی خەو دەکرێت بەدەسەڵات گرتن بەسەریدا گوێیان لێ بگیرێت)٢
هەرچەندە ئارتۆ بیری شــانۆی شیکردنەوەی دەرونی رەتکردەوە.. کە بە شــانۆی دەرونی نــاو ببرێت.. یا خود درامای دەرونی بێت.. لەشــی کردنــەوەی دەرونــی فرۆید خــۆی دورە پەرێز دەگرت.. دەیویســت لە رێگای شانۆوە لەخەون نزیک ببێتەوە.. کە لە خەون کەشتیەکی رەسنی لێ دروست بکات.
بەڵام ئەو خەونە ئارتۆی لە نەســت (لاشعور) نزیک دەخستەوە چونکە هۆشــمەندی لای ئارتۆ لــە کوشــتنەوە دەژیایەوە.. هۆشــمەندی یەکە بەکوشــتن.. چونکە ئارتۆ هەوڵی کوشتنی باوکی دەدا (مقتل الاب) دژی خواوەندی شــانۆ کە مل کەچی دەســەڵاتی وشــەو دەقە.. بەم پێ یەش چوە ناو جیهانی نەستەوە:
(لەدواییدا.. شــانۆیەکی شــی کردنەوەیی دەرونی پڕ کێشی دەکات.. کە بــەرە و جەمســەری پیرۆزی دەڕوات.. بەمە رۆژئــاوا لە پرۆژەکەی و لە رێڕەوی خۆی دا دەچەســپێنێ، بەڵام شانۆی توندوتیژی شانۆیەکی

کەشی یە.. گەڕانەوەشی هەر بۆ نەستە).٣
لێرەوە پەردە لەسەر جیهانە نەستەکەی ئارتۆ لا دەدرێت.. چونکە ئەگەر ئاسـایی بڕوانین ئارتۆ لە شـێتی یەوە توانی داهێنانـی خۆی بکات کە ئەمـە توانا و گرنگیـە مەزنەکەی ئارتۆیە.. بەڵام توانـا و هەوڵی ئارتۆ لەو بارودۆخە ناهەموارەی تێیکەوت ئەو شێت خانەیە بو کە لە ئامێزی گـرت.. بەم پێیە شـانۆ دوای ئەویـش کەوتە ژێـر گوتارێکی دەرونی.. لـە شـانۆی پێشـڕەودا بایەخێکی گەورەی پـێ درا.. هەرچەنـدە ئەمە کودەتایەک بو کارێکی گەورەی خستە سەر پێشکەوتنی شانۆی جیهانی ئەویش ئەنجامی تێکەڵ بونی شاڵاوەکانی جەنگی جیهانی یەکەم و دوەم و کپ بونەوەی مارکسیزم لە عەقڵی رۆژئاوا و ئیستیبدادیەتی ستالینی بـو.. ئەگـەر لەروانینی ئێسـتاوە سـەیری بکەین.. دەبینیـن تێورەکانی فرۆیدیـش بـۆ نەسـت (لاوعي) بـو کە هەسـت (وعي) هیـچ دەورێکی نەدەما.. زاڵ بونی ئەم چەمکەش لە هەمو شـتێک بێ بەشـمان دەکات.. ئـەم کودەتایـەش لەلای (کلۆدلیڤ شـتراوس) و (جـاک لاکان) کۆتایی پـێ هات، لە رەوتی شانۆشـدا بەهۆی روداوەکانـی جەنگی جیهانی و کارەسـاتەکانی مرۆڤایەتی گوتاری رامیاری سـەری هەڵـدا.. واقعیەتی سۆسیالیزمی شانۆی خستە ناو گوتارێکی ئایدۆلۆژی.

ئـەم رەوتەش لە جەنگـی جیهانی یەکەمەوە رچەی گرت.. واتە شـان بەشانی گوتاری دەرونی لای (ئاروین بسکاتور) لە ئەڵمانیا.. لە ئەنجامی تێک شکاندنی سەربازی جەنگی جیهانی یەکەم.. پاش ئەوەی تەعبیریەت نەیتوانـی بەهـۆی سـۆز و قوڵ بونـەوەی چەمکـە مرۆڤایەتیـە پڕ لە سۆزەکانیەوە تێپەڕی گێژاوەکانی جەنگ بکات بۆیە شانۆی رامیاری ئەو کەلێنەی پڕکردەوە.. هەوڵەکانی بسـکاتۆریش گرنگی دان بو بەڕامیاری و کێشـەکانی و پەیوەستەی هونەری شـانۆ.. ئەم هەوڵدانەشی لەسەر ئاسـت و بیرکردنەوەیەکی رامیاریانە بو.. ئاشـکرایە شانۆی رامیاریش پڕۆپاگەنـدەی رامیاری و فێرکردن دەگرێتە خۆی.. هەروەک بسـکاتۆر خۆی ئاماژەی بۆ دەکات.

لـەلای برتولد برێخت بـە تەواوەتی کەوتۆتە نـاو پانتاییەکی فراوانتر.. شـانۆی مەلحەمیانە تیئور و بناغەکانی لەسەر ئەم بناغەیە و واقعیەتی سۆسـیالیزمی داڕشـت.. دواییش شـانۆی (وثائقي) بەڵگەنامەیی پیتەر

ڤایس ئەم هەوڵدانە زاڵ بونی ئایدۆلۆژیا و جیاوازی چینایەتی سـور و ڕەش کە تێکەڵ بونی (دراما و مەلحەمە) یە.
(کیر ئیلام لە شیکردنەوە ڤولەکەیدا ئاماژە بە بونیادگەرانی پراگ دەکات کە دوای ساڵی ١٩٣٠ چەند لێکۆڵینەوەیەک دەرکەوتن لای اوتارکارزیش زانسـتی ئیسـتاتیکاو هونەر و دراما.. کە ئەو ڕەوتـە باوەی گۆڕی کە شاعیریەتی درامی و زانستی وەسفی باڵا دەست بێت.. هەروەها گرنگی پەیوەنـدی نێـوان ڕەوتە ناهاو ڕەگەزەکان کە ئەمیان سـەر بەویانە لە شـانۆدا.. هەروەها ئالیەتی دەقی نوسـراوی لابـرد و کە لە ڕەوتەکاندا جێگـەی خۆی دەگرێتەوە.. کە هەڵدەسـتێت بە نواندنی درامی هەموی.. چونکە بابەتی شانۆیی خۆی جێگەی مەدلولە جیاوازەکان دەگرێتەوە.
دوای ئەو مۆکارۆڤسـکی شـیکردنەوەی بونیەوی پێکهێنا.. بەرێرەوی سـیمیایی تایبـەت بە نومایشـت.. وای دانـا کە هەر کارێکی نمایشـتی شـانۆیی وەک هەمویەتی.. دەقی نومایشت نیشانەی گەورە بێت واتای خۆی لە سەر بنەمای روداوێکە کە هەمویەتی.. یەکەیەکی سیمیاییە (هەر شتێک لە شانۆدا بێت دەبێتە نیشانە).. ئەو ستراتیژیەتەی مۆکارۆڤسکی و هاوڕێکانی ئەوە بو کە بنەمای لێکۆڵینەوەی نومایشـت نیشـانەیەکی تەنیـا نیە بەڵکو یەکەی سـیمیاییە پەیوەندی دەکـەن بە ڕەوتە جیاوازە ناکاتەکانەوە.
دوای ئەوەی بۆگاتیریف پێشنیازی جەستە و شتەکانی کرد کە ریشەیی دەگۆڕدرێـن تیایدا کە دیاری کـراون.. بەمەش هەوڵی جیاوازی مادەی شـانۆیی کرد کە هەڵگری مەدلولە دەبێت مێزی شـانۆیی لە مێزێکی تر جیا بکرێتەوە کە ئەندێشـە ئامێزە.. چونکە بابەتی شانۆیی دەگۆڕدرێت بەوی تر بۆ یەکەیەکی سـیمیایی. ئەمەش یاندریش هونزل و برۆسـاک و چەندانـی تـر پەرەیان پێدا و (تاودیـۆ کاوزان) ی پۆڵەندی کە توانی ئاماژەی سروشـتی و دروسـتکراو لێک جیا بکاتەوە بـەم پێودانگە کە نومایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بە نیشانەی دروستکراو.. لێرەدا دەتوانرێت نیشانە دروست بکرێت.
وەهەروەها لای لاونس و ڤلتروڤسـکی چەندانی تر کاریان کردە سـەر گۆڕانی باڵا لە شـانۆدا.. ئەمەش کارێکی کرد کە سەرتا سەری شانۆی جیهان هەوڵی دامەزراندنی بیر و باوەڕی دەلالی شـانۆیی بدەن.. دوای

ئەوەش لە زۆر وڵاتی جیهان پرۆژەی سیمیایی بەرز بوەوە.
ئیلام جیاوازی لە نێوان سیمیاییەکی درامی و ئەوی ترا لە نێوان جیهانی خەیاڵی و حەقیقەتی داسەپێنراوەوە دەردەخات.. ئاماژە بە بیتر هاندکیە و ئەزمونی بیراندیلۆ دەکات کە جیهانی درامی فراوان دەبێتەوە کە نوسەر و بینەران و هەتا شانۆش بگرێتەوە.. پێویستە گەشەسەندنی ژینگەی ئەکتەر ئاماژە بۆ شانۆ و دیکۆر بکات وە بۆ نمونە ئەکتەرەکان کەسەرچاوەی درامین.. لێرەوە پەیوەندی ئیمائی و بونیەی بەرهەم هێن بەدەست دینێت.
لە شانۆدا گرنگی گەورەی درامی لە رۆڵی ئاگادارە بێژەییەکانەوە لە فەراهەم کردنی جیهانی درامیدا دەبێت.. وەسفکردنی نیشانەی نیشانە پێکراو گرنگ لە رەوتی ئامادەوە بێت کە هاوتای رەوتەکانی ئێرەیە.. کامە راستیە کە داڤید لویز ئاماژەی پێدەکات ئەوە ئاگادارە وەکو(أ) لێرە ئێستا لە گەڕانەوەیدا پشت دەبەستێت لە ساتەوەختی بێژەیی.
لای ساندروسیرپیری پەیوەندی کەسایەتی درامی بینراوە وە بیستراوە کە چەسپاوە و ریشەو پەیوەندی هەندێک بە هەندێکی ترەوە یان بە شتەکانەوە یان بە فەزای شانۆوە.. لە رێگەی پەیوەندی فەزاییەوە.. لەبەر ئەوەی شانۆ گێڕانەوەی راستەوخۆیە بۆ ژیان نەکو جیابونەوە لە گێڕەرەوە.. باوەڕی دارِشتنی نواندنی درامی خەیاڵکردنەوەی ئامادە بونی جیهانی ناسراوە.. پێویستە کەسایەتی درامی پابەند بن بە دراماوە بە گشتی و کرداری درامی هەمیشە دەکەوێتە ئێستاوە.. ئەو تێپەڕینی زەمەنی ئێستا لە درامادا دیاری دەکات.. ئێستا دەروات و دەگۆڕدرێت بۆ رابردو لێرەدا دەوەستێت بەو پێیەی ئێستایە.. ئێستا تێدەپەڕێت ئامادە بونێکی نوێی جیاواز دادەمەزرێنێت.
بەم پێەش دراما قەرزار باری بونیەویەتی براغە کە سلاڤنسکا و جانسن توانیان توخمە درامیەکان دیاری بکەن و بە تیئوری هلمسلیف شیکردنەوەی وشە بکەن کە لەگەڵ شێوەی درامیدا گونجاو بن.. یەکەیەکی بنەرەتی دیاریکراو بە هاتنەناوە و چونە دەرەوەی کەسایەتیەکان.وە مارتشلوپانیینی شوێن کەوتوە گێڕانەوەییەکانی پیادە کرد کەلای بارت لەسەر خۆرافەیە لە درامادا.. سیرپییری لە لێکۆڵینەوەی دابڕینی بۆ دەقی درامی پیادەی کرد.. هەروەها لە رومانیا و وڵاتانی تر هەوڵی

پەیوەندیـان دا لـە نێـوان دەقی درامـی و دەقی نومایشـتدا. پەیوەندی دەقی نوسـراو|دەقی نومایشـت پەیوەندیەکی پێکهاتەییە لەو ڕێکخستنە ئاڵوگـۆڕەوە کە کەپەیوەندی دەقئاوێزانێکی ئەکتیڤ پێکدەهێنێت.. هەمو دەقێـک شـوێنەواری دەقێکی تری تیایە بۆ ئامادەبـون هەروەک جۆلیا کریستیڤا ئاماژەی پێدەکات. . ئەمەش جەدەل دروست دەکات. ٤

شـانۆی کوردی لەو هەوڵە تێکەڵاوەیدا سەردەمانێکی زۆر بەپێی باری چەوساندنەوە و کامڵ نەبونی خۆیەوە کەوتە ژێر کارتێکردنی گوتاری سیاسـی چەند ڕستەیەکی سـواو گوتاری شانۆی دەمراند.. چونکە خۆ بەسـتنەوە بـە بسـکاتۆر و پیتەر ڤایـس و برێخت بەشـێوەیەکی زۆر ناعاقڵانیانە بوە.. ئەو ڕاسـتەیش بخەیتە بەرچاو هەتا ئێستاش زۆربەی شـانۆی عەرەبی بەم دەردە دەتلێتەوە.. ئاهەنگ سـازی لەلای (عبدول کەریـم بەرشـید) تەنیا جیاوازیەکـی لەگەڵ برێختـدا ئەوەیە ئەو لە دو ڕەنگـەوە جیـاوازی چینایەتی دەردەخـات و ئەم لەچەنـد ڕەنگێکەوە.. بەڵام شـانۆی کوردی چونکە خاوەنی تیئـور و لێکۆڵینەوە و ڕوانین و بەرهـەم هێنانی ڕۆشـنبیری خۆی نەبوە.. ئـەم کارە ناقوڵا کەوتۆتەوە وەرگرتن و گواسـتنەوەیەکی سادە و ناعەقڵانیانە.. چونکە ئەو هۆیە و سسـتەمی ڕۆژانەش ئەم هێزەی زیاد کردوە.. هەر بۆیە گوتاری شانۆ ئاڵۆز و جیاکار بوە و هەر ماوەیە گوتارێک باڵا دەسـتی گوتاری شانۆ بـوە.. بـە مانای هونەر دەوری ئێسـتاتیکای خۆیان نەگێـڕاوە.. چونکە ئەگەر بەوردی سـەیر بکەیـن دەبینین ئەم گوتارە هونـەر دەخنکێنێ.. ئەو مەیدانەی کە ئابوری لەسـەر شی دەکرێتەوە نزیک دەکەوێتەوە لە ئایدۆلۆژیا.. چونکە چینی باڵا دەست لە هەمو زەمانێکدا بیر و باوەڕێکی سـەپێنراو و تاک ڕەو و باڵا دەسـتە.. هەروەکو مارکس و ئەنجلس لە ئایدۆلۆژیەتـی ئەڵمانیادا ڕونی دەکەنەوە.. چونکە ئەگەر پەیوەندیەکانی لەسـەر ئاستی سـەرخان و ژێرخان (البناء الفوقي _ البناء التحتي) شی بکەینـەوە.. ئایدۆلۆژیا و چینی باڵا دەسـت تـاک ڕەو دەبێت پەیوەندی بەبونیەکانـی ترەوە بکەن.. لەسـەر بناغەی سۆسـیۆلۆژیای کۆمەڵگای مەدەنی.. چینە باڵا دەستەکان لەڕێگەی گوتارێکی ئایدۆلۆژیانەدا دەژین.. باڵا دەسـتن.. لێرەدا ئەگەر بونیەی سـەرخان و ژێرخان شی بکرێتەوە بەهۆی ئایدۆلۆژیای باڵا دەسـت تەفسـیری توخمەکانی سـەرخان بۆ

ژێرخانــی کۆمەڵایەتــی و ئابوری دەپچڕێت.. لێــرەدا بونیادەکان کاری توخم کاری خۆیان ناکەن.. لەم خاڵەوە ئایدۆلۆژیا و زاڵ بونی بەســەر هەر کارێکی ئەدەبی و هونەریدا مایەی خنکاندن و نەگەیشتنیەتی.. بۆیە دەرباز بون لەو هەوڵە تەقلید ئامێزانە و رزگار بونی هونەری شانۆ لەو سیســتەمە ناعەقلانی و تێکەڵاو و جیاکارانە.. چونکە شــانۆ پێک هاتەی دەرون زانــی و درامی و ئیســتاتیکی و ئایدۆلۆژی و رەگەزە زانســت و.. هتد.. نەوەکو (ئایدۆلۆژیــا)و (دەرونزانی) و (دراما).. ببنە گوتارێکی بــاڵا دەســت.. گوتارێک کە توانای رێکخســتنی گوتارەکانی تری نەبێت (لە شــانۆدا سیســتەمی باوک دروســت بکات).. ئەوی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین هونەر بەر لەهەمو شــتێک (گوتارێکی ئیســتاتیکی) ە پێویستە هەمو زمانەکان لەیەک زماندا کار بکەن کە زمانی رەســەنی شــانۆیە.. چونکە کێشەو مل ملانێ و روداوەکان مانایەکی ئیستاتیکی دەبەخشن.. سروشــت و کاری هونەری روانین و گەڕانەوەی گوتارێکی ئیستاتیکیە بۆ یەکتر.. لێرەوە بەرو بونیاد و چەمکی ئیستاتیکی و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆ و گوتاری شانۆدا رۆدەچین.

بــەرەو سۆســیۆلۆژیای گوتارە جیــاکارەکان و یەک خســتنیان لەناو زمانی شانۆدا.. لای ئیلام جیهانی گوتار تێپەڕی بازنەی جیهانی درامی دەکات کە بینەران دایدەمەزرێنن.. لێرەدا قســەکەر روداو و کەســەکان بیر دەهێنێتەوە بەبێ وەســتان.. بابەتەکانی گوتار ئەو بونەوەرە واقیعی و ناواقیعیانەن کەدەتوانین قســەیان لەســەر بکەین.. تایبەتمەندێتیەکانی جیهانی دراما بابەتی داهێنانە.. یەکەم جیهانی گوتارە واتە هەر شــتێک کە قسەکەر بۆی دەگەڕێتەوە و دایدەمەزرێنێتەوە.

گوتار پێکهاتەی کۆمەڵێک ئەدلەیە.. لەســەر دو روانگە دەســت پێدەکات و ئەویش پەیوەستە لە نێوان یاساکان و پێک هاتەی شتەکانە.. نوسراو یــان گوتراو بەڵکــو قوڵتر ببنەوە رارابیەکە لە هەســتماندا.. لەناو هەمو کۆمەڵێکدا بەرهەمی گوتار چاودێرە.. رێکخەرە بەپێی ئەو دەورەی کەلە دەسەڵات دور دەکەوێتەوە و دابەش دەبێت.. لەشی کردنەوەی دەرونیدا جۆرێکــە لــە بابەتی ئارەزوەکاری.. بەڵکو ئیدایە کــە ناکۆکی لە رێگاوە دروســت دەبێت.. یاری خوێندنەوە و نوســینە.. یاخود لە ئاڵ و گۆڕی ئەو نێوەندە دروست دەبێت کە دەبێتە هۆی دروست بونی رەمز لێرەدا

سیستەمی دال (نظام الدال) دەسەپێنێ.. چونکە گوتار – چەمکی رووداو و زنجیرەیەکە پەیوەندی بەچەمکی ترەوە دەکەن بەبێ جیابونەوە.. ئەمەش پەیوەندیەکی جەدەلیانەی بەرەو ئەو مادانەی کردار تیا کراون.. نەکو تەنیا پەیوەندیەکی جەستەیی.. بەڵکو پەیوەندی کار کردنە.. ئەم دۆزینەوەیەش لەو پرۆسەیەدا سەرەنجامی خۆی هەڵدەگرێت.. کە هەیەتی و ئەوە دەبێتە گوتار.. چونکە ورد تر بۆ کێشەکە بڕۆین – مەیدانێکی گشتیە.. بونیادە بۆ کۆمەڵێک دەستەواژە (العبارات) ئەمەش لە بناغەیدا کارکردنە لە میکانیزمی خۆیدا.. دەلالەت ئاماژەیەکە بۆ وەسف کردنی لە کۆمەڵێک دەستەواژەی دیاری کراو.. لای فۆکۆ دەستەواژە لەسەر سێ ئاست شی دەکرێتەوە ئاستی مەنتیقی کە لە بونیەی خۆی دەردەچێت.. لێکدانەوەی ئەوەی کە کۆمەڵێک توخمی زمانیە لەوێنەی رستەدا.. کرداری زمانی کە جیابونەوەی زمان دەستەواژەیە یاخود جەستەیەکی بینراوە.. کە دەستەواژەی لێوە دروست دەبێت.. لێرەوە بنەمای گوتار کرداری بنچینەیی خۆی دەکات.. پەیوەندی بەچەمکەکانی ترەوە دروست دەبێت.. چونکە شانۆ لەپێکهاتەی سیستەمی دەلالەتە قوڵەکەیدا (نظام الدلاله) هەڵدەستێت بەئەرکی سیمیائی نیشانە (علامة) بونیەی ئەمەش جۆراو جۆرە کە لەپێک هاتەی شانۆ و لە تەفسیری ئەرکەکانی بونیاد و دەلالەتەکانی گوتارەکانی واقعیەوە و دەلالەتە نهێنیەکانی دروست دەبێت.. هەریەکەیان گەڕانەوەیە بۆ ئەوی تر.. چونکە نیشانە (علامة) لە شانۆدا تەنیا گرنگی دان نییە بەوەی کە بڕوانێتە شتێکی خەیاڵی و بەس.. بەڵکو ئەندامێکەلە ئەندامەکانی یاخود دالێکی بێ زمانیە.. کە هەوڵی دروست بونی زمان دەدات.. لەسەر تەختی شانۆ بەرهەمی ناکۆکی لە نێوان نیشانە (علامة) و دروست بونی وێنەدا.. گوتاری نومایشتەکە و لە ڕێگەی سیمیائی نیشانە (علامة) لەسەر تەختی شانۆ.. چونکە سروشت و کاری هونەری چەمکێکی نێوەندە بۆ مادە ئەم گەڕانەش ئیستاتیکیە.. نیشانەی بێ زمانیە.. چونکە شانۆ پێک هاتەی بونیەی ئاماژەییە.

نیشانە لە شانۆدا لەڕێگەی بەستنەوە و پەیوەندی هەندێک بەهەندێکی ترەوە.. لە بینای کۆمەڵێک دالدا دەردەکەوێت.. (سیمیاء) لە شانۆدا توانای گواستنەوە و گۆڕینی هەیە لە مادەیەکەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەم

دەسەڵاتەشی لە توانای نومایشتی شانۆییەوەیە.. ئەگەر لێرەوە (سیمیاء) ئاماژە شی بکەینەوە زانستیەکە گرنگی بەلێکۆڵینەوەی (انظمة علامات) دەدات.. زمان و سیستەمی نیشانەی (نظام الاشارات) و فێرکردن و هتد.. کە ئاماژە مادەیەکی هەست پێکراو وێنەیەکی ناوەند لە روانیندا دەگرێت.. بەشێوەیەک کە گەمارۆدانێکی گرنگی یە لە ئیحای پەیوەندیدا.. چونکە نیشانە (علامة) ئەو نیشانە دالەیە کە توانای گەیشتنی واتای هەیە.. پەیوەندی نێوان دال و مەدلولە.. پەیوەندی نێوان هۆ و هۆکاردایە.

لێرەوە بۆ قوڵایی ئێستاتیکا رۆبچین.. لەو وێنە سواوانە دەرباز ببین کە بونەتە هۆی پەک خستنی گیانی شانۆ.. ئەمەش لە ئەنجامی دروست بونی گوتارێکی ئێستاتیکیەوە چارەسەر دەکرێت.. چونکە ئاشکرایە ئێستاتیکا بەرەو رۆچون لە ناوەڕۆکی بیرکردنەوەیدا لە سەردەمێکی نوێدا دواندنی دەلالەتە قوڵەکانی کارێکی گرنگی زانستی ئێستاتیکی یە (علم الجمال) کە بەواتای سۆز و تەفسیری درەکەوتەی هونەریە.. هەروەک لە پێناویدا وشەی (ئێستاتیکا) مانای مەلیکەی هەست کردنە هەوڵی ئەوە دەدات کە کام هەست پێ کراو و دیارە.

هونەر وێنەیەکی واقیعیە.. هاوکێشەی ئەم ئەزمونە قوڵەش لە ڕێگای زانستەکانی ترەوەیە وەک دەرون زانی و زانستی مێژو و رەوشت و کۆمەڵایەتی و زانستی هاوجوت بون (المماثلة) و ئەوانی تر کە لە زانستی ئێستاتیکا نزیک دەبنەوە ئەم وشەیە مانای هەستی خودە.. یاخود هەست کردنە بەپەیوەندی لە مەعریفەدا.. ئەگەر لە دو روانگەوە سەیری بکرێت.. لە (هەستی و عەقڵی) یەکەم زۆر ئاڵۆزە.. دوەمیشی ئاشکرایە.. لێرەوە زانستی ئێستاتیکا لە مەیدانی ئەو دو نێوەندەدا خۆی دەدۆزێتەوە.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆلای هێگەڵ لای ئەو هەستی و عەقڵی و رۆحە.. هەرچەندە ئەو رزگاری نەبو لە مانای ئێستاتیکا میثالی.. چونکە تەفسیری زانستی بەشێوەیەکی گشتی نواندن و روت بونەوە و هەڵبژاردن و ناوەڕۆک و لێکۆڵینەوەیە لە تیئۆرزانیدا.. بەڵام زانستی ئێستاتیکا خۆی نواندنە لە زیهنی خوێنەردا.. ئەگەر سیستەمی رەمزی (نظام الرمزي) سیمای بکرێتە دو بەش: مەنتیقی و سۆز.. مەنتیقی پەیوەندی بەڕوانینی بابەتی بۆ جیهانی دەرەوە هەیە کەخۆی دەسەڵاتی

دەکات.. پەیوەندییەکە دور لە سۆز.. لێرەدا دەلالەتی ئێستاتیکا شتە هەست پێ کراوەکانە.. ئەرکەکانیشی تەنیا گەیشتنی نامەیەک ناگرێتە خۆی بۆ واتا بەڵکو لەسەر ئاستی خۆی خودێکە.. ئەگەر قوڵ لێی بڕوانین مادە و نامەیە.. ئەمەش ئەرکی دالی ئێستاتیکی ئەو ئاوەڵ واتایەی هەیە کە جاکۆبسن ئاماژەی بۆ دەکات (ئەرکەکانی شیعرییە) چونکە زانستیەکی فەلسەفیە گرنگی دەدات بەفەلسەفەی ئێستاتیکا نەکو تەنیا بەمەرجەکانی ئێستاتیکا لە ئەدەبدا وەکو بیر هەیە.. جیاوازی ئەم روانینە لەگەڵ هونەردا تەنیا لەوەدایە کە لە هونەردا هەستی یە (حسی) لێرەدا تەنیا مەبەست وشە و دەنگ نی یە.. یاخود وشە و دەستەواژە چونکە هاوکێشەکەمان لەوە قوڵتر رۆچوە.. دەنگ هەڵگری وێنە و واتا و سۆزە.. بۆیە لە هونەردا هەستیەو لە ئەدەبدا هەستی فیکریە.. لەم خاڵەدا بگەڕێینەوە بۆ ئەو پەیوەندی کاریانە لە شانۆدا.. کە کودەتایە لە عەقڵی مرۆڤایەتی.. ئەمەش لەسەر گوتارێکی ئێستاتیکی یە چونکە بینەران لە وێنە فۆتۆگرافی و بینراوەکانەوە بنەمای کارە شانۆییەکە دەخوێننەوە لە گریمانەی ئەو مەیدانەوە کە ئەکتەر بونیادێکی ئێستاتیکی دەخاتە بەرچاو.. نەکو وێنەیەکی سواو.. ئەم گوتارە پەیوەستە لە هەمو بۆشایی و رەوت و بزاوتە و مادە هونەریەکانەوە.. تەنانەت بەشوێنەوە.. ئەمەش تایبەتمەندی خۆی لەوەوە وەردەگرێت کە دیاری کراو نەبێت.. تەنیا مەبەست لە بوعدی ماتماتیکی یاخود فەلسەفەی نی یە.. بینەر لە هۆڵێکدا دانیشتوە لە وێنەی ئێستاتیکای ئەو ژیانەدایە کە دەخرێتە بەرچاوی و دەلالەتە قوڵەکانی دەخوێنێتەوە.. چونکە شوێن لە کەشێتی شانۆوە لەرێگەی پرۆسەی دەرهێنان و نواندنەوە ئەو روانینە دەخاتە بەرچاو کە جێگەی رودانی روداو و وێنە مێژوییەکە بێت.. واتە شوێن ئاسمان و زەوی پرۆسە هونەریەکەیە.. هەر لێرەوە نومایشتی شانۆیی چەند ئەرکێکی هەیە بۆ دیاری کردنی پەیوەندی.. چونکە نیشانە (علامة) لە شانۆدا دەبێت گۆڕینی مادی بکات.. ئیشکردن لە بینینەوە بۆ بیستن و بەپێچەوانەوەش.. وە هەروەها توانای گۆڕین کاری تەواوی هەبێت.. بۆیە پێویستە دیاری کردنی پەیوەندی یەکەم و دیاری کردنی شوێن.. چونکە شوێن لەجێگەی نومایشدا روبەرێکی ترە.. دەبێتە (دال) ئەویش دەبێت ببێتە هۆی پرسیار، لەلای بینەر چونکە

چەمکی ئێستاتیکا دەخاتە مێشکی بینەرەوە.. لێرەدا بگەڕێینەوە سەر گرنگترین کێشە ئەویش بوعدی فەلسەفەیە.. دیاری کردنی جێگە دەبێت کەشیتی لەروانیندا بسازێنێ ببێتە متمانەی خوێندنەوەی بینەر ئەویش لە هەوڵ و کرداری دوبارە نەبو.. دور بون لە جوینەوە و سازدانی چەمکی ئێستاتیکی لە مێشکی بینەردا.. چونکە نمایشت دەبێت لە دایک بون بگرێتە خۆی.. شوێن سیستەمی نیشانەیە (نظام العلامة) ئەکتەر لە روانینێکی هونەریانەدا یاری هونەری دەکات.. گۆڕان بەسەر زەمەن و جێگەی روداودا دێت.. لەحاڵەتێکەوە بۆ یەکێکی تر.. لەپلە و پایەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر.. ئەم گۆڕانە بەپلەی یەکەم لە شوێندا و دوایی لە توخمەکانی تر وەکو دیکۆر.. چونکە دیکۆری نیشتەجێ تا کۆتایی نابێتە کردەی لەدایک بون لەبەر ئەوەی دیکۆر ئەگەر وەک لەسەرەتاوە تا کۆتایی مایەوە مانای لە دایک بون ناخولقێنێ.. مانای نیشانە (سیمیاو) پەیوەندی خۆی دروست ناکات.. چونکە دیکۆر بەپەیوەندی بە مادە و کەسێتیەکانەوە هەیە.. نیشانە و ئاڵ و گۆڕین هەیە.. بۆیە دیکۆری وەستاو وەکو زۆربەی هەرە زۆری شانۆی کوردی وەکو ئەوە وایە ئەندامی جەستەیەک لە کار بکەوێت.. ئەم ئیشکردنە بە کار خستنەی لە ڕێگەی گۆڕانەوەیە.. بەتیشک.. کەشێتی.. یا گۆڕانی بنچینەیی.. یاخود پەردە و گواستنەوە.. ئەوە کاری دەرهێنەرە.. ئەم گۆڕانکاریە لە چەمکی جێگەدایە.

سیستەمی نیشانە (نظام العلامة) یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەکەیەکی توخمە نمایشی شانۆییە.. نمایشی شانۆیی یەکەیەکی سیموتیقیە لە هۆشی بینەردا.. بەبێ وەسفکردنی و شی کردنەوە و باسکردن.. بەڵکو بەهۆی گەیاندنی دەلالەت و چەمکە ئێستاتیکیەکانەوە.. دەق قسە دەکات لە ڕێگەی پەیوەندی خۆی و هونەرمەند و نومایشت و دیمەنەوە.. لەگەڵ خۆی وەکو هەمو بابەتی خۆی بێت هەتا بگاتە بینەر.

لێرەدا دەلالەت پێک هێنەرەکانی نمایشی شانۆیی دیاری دەکەن.. ئەکتەر کە دێتە سەر شانۆ.. مرۆڤێکی ترە.. پیر.. گەنج.. ژن.. پیاو.. دەبێت کۆمەڵێک مەدلولی نوێ بخاتە بەرچاو.. کەلەوەبەر نەبینرابێت.. (سمطیقیە)ەی شانۆیی پەیوەندی بەئەکتەر و سیفەتە جەستەیی و

زمانە جەستەییەکەوە هەیە (لغة الجسد) یەکەیەکی دینامیکی یە (وحدة دینامیکیە) بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانە و توانای گێڕانەوەی نواندنی جەستەی ئەکتەر و گۆڕینی بۆ شتێکی دی هەیە.
لێرەوە دەکەوینە نێو ئەو تۆڕەی کە هونەر لە کۆتاییدا جێگەی چاوپێکەوتنی نێوان داهێنەر و ئەرکەکانیەتی.. دەکەوینە نێو ئەو پەیوەندی کاریەی کە بونیادەکان بە یەکتری دەبەستێتەوە.. بنەمای دەلالی پەیوەندی یەکتریان دادەمەزرێنن.. چونکە ئەگەر وەکو بنەمای جەمسەر بونی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکان بکەین ئەوە دەبینین لە بینای سەرخان و ژێرخان دا پەیوەندیەکان پەیوەندیەکی سۆسیۆ رۆشنبیرین.. هەموویان پەیوەندیان بەیەکترەوە هەیە.. بەبێ جیابونەوە.. یاخود زاڵ بونی گوتارێکی ئایدۆلۆژی یان دەرونزانی.. یا درامی.. بەڵکو کاری شانۆ لەوە قوڵتر بۆتەوە.. لەو بونیادانەو پەیوەندیان بەیەکترەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. یەکێک لە ئەرکەکانی نیشانە لە شانۆدا یەک بونی توخمەکانی نومایشتی شانۆیی و رێک خستنیانە لە شێوەی گوتاردا.. چونکە شانۆ پێک هاتەی کۆمەڵێک زانستی و بیرو باوەڕی زانست و هونەرە.. دەبێت بەها ئێستاتیکی یەکانی لە دەست نەدات.. چونکە هەمو توخم و زانست و هونەرەکان لەیەک زمان و گوتاردا کۆدەبنەوە کە گوتار و زمانی شانۆیە.
لێرەوە پەردە لەسەر ئەو تراژیدیایە هەڵدەدرێتەوە کە شانۆی کوردی گرتۆتەوە.. بیری داهێنانی گوتارێکی ئێستاتیکی نەکردۆتەوە نەیتوانیوە خۆی لەم بونیاد و چەمکانە بدات.. چونکە ئەگەر سەیری شارای شانۆ و درەنگە کاتی سەرهەڵدانی بکەینەوە و نەبونی تیئور و رەخنە و لێکۆڵینەوە ئەوا دەبینین کارەکان لەسەر روانین و رۆشنبیریەکی تاک رەو کراون بۆیە ئەو کەلێنانە کەوتونەتە سەری.. پێویستە بپرسین ئایا بونی شانۆی کوردی تەنیا بۆ ئەوەیە بڵێین ئەوە شانۆ و فلممان هەیە بە کوردی ؟ یاخود بۆ بونێکە کە جیاوازی خۆی هەڵگرتبێت؟ کە ئێمە بخاتە ناو بیرکردنەوە و پرسیارەوە ؟ کە گۆڕان دروست بکات و بتوانێت واقیعمان لێبگۆڕێت و ئێستامان لێ بکاتە ئایندە.. ئەمەش بەوە ناکرێت کە تەنیا هونەر بە کوردی ببینین بەڵکو جیاوازی و خوێندنەوە و تێپەڕاندن و لێکدانەوەی نوێ و خەونی ئایندە و خستنە سەر و داهێنانە

لـــە هەمو رویەکەوە.. کامە هەڵگری کێشـــە مەعریفیەکانی ئێمەیە؟ چۆن دەبێتە ئاوێنەی ئۆتۆمبیلەکەی هۆســـرل ؟ ئەم گۆڕانانە زۆریان دەوێت جێگەی سەرسوڕمانە کە دەرهێنەری زنجیرەیەکی درامای تەلەفیزیۆنی کتێبێک یان خوێندنەوەیەکی جیهان بینیانەی لەسەر تەنیا ئەو أقتباسەوە نەبێـــت کـــە لە ســـینەمادا دەیکات.. یا خود شـــانۆ.. جگە لـــەم نامۆ بونە ســـەیرە لە دەیەها پرسیاری بێ وەڵام دەچن زنجیرەیەکی درێژ دەکەن کە لە ئاستی کلتوری ئەوروپاشدا قورسە.. یەک فەیلەق ئەکتەری دەوێت ئەمـــە بەر پرســـیاریەتێکی گەورەیە.. چونکە بڕۆ لە بـــازار ئەکتەر پەیدا بکـــە.. بەس پێـــی بڵێ ئاوا بجوڵێرەوە.. ئەی کامەیە چێژ و ئیســـتاتیکا و زمـــان و فەلســـەفەی ئەکتـــەر؟ کامەیە پەیوەندیەکانـــی دال و مەدلول و خوێندنەوەکان.. ؟ یاخود پەیوەندیەکانی بینەر و ئەکتەر؟ ئەمەو دەیەها پرسیاری تر.. ئەگەر بۆ دەق و سیناریۆ بچین ئەوا جگە لە زەلیلیان ئەو روداوانەن کە بینراون و ســـواون.. تۆ بڵێ هارییپۆرتەرت نیشـــان بدەن ؟ .. یان هەڵەبجەو ئەنفال ببنە ســـەر مانگ ؟ .. عیشـــق ئێســـتا چۆتە ناو ئەســـتێرە بە ئەفســـانەی تەکنەلۆژیا تێکەڵ بوە کەچـــی بە داخەوە جگە لەو عیشـــقی زەمەنە تەقلیدیەی دیویانە بە بێهێزی هیچی تر نیە.. نامەی قوتابیەکانی سەرەتایی بە هێز ترە لەو دەقە مردوانە؟ لە هەموی سەیر تر ئەوەیەلە ســـەر کەناڵەکان دەڵێن ســـینەمای کـــوردی.. کام کوردیە؟ چیت هەیە لەزانســـتەکان؟ کە ســـینەما بەر لە هەمو شتێک زانستە.. چی خستنەســـەرێکت بـــۆی هەبوە؟ چی جیاوازیەکت دروســـت کردوە؟ کام گۆڕانە لە بیر و تەکنیک و زمان و شێوەدا؟ کام ریشە تیئوریەت هەیە.. ؟ ئەمـــە زۆر ترســـناکە زۆر وا دەزانن بە گۆڕینـــی چاکەت و پانتۆل بە جلی کوردی مانای ســـینەمای کوردی بەرجەســـتەیە.. دوا پرســـیارمان ئەوەیـــە ئێمـــە هونەرمان بۆ چیە.. ؟ ئەگەر نەبێتـــە مایەی کارتێکەری و گۆڕان و یاری عەقڵ و بیر و هۆش و ببێتە ئاوێنەی ئایندەمان و ئێستا و رابردومان بخاتە بەر توێژینەوە.. نەوەکو نیشاندانی رابردویەک کە لاڵە و هیچی نادیاری تیا نیە.. نهێنیەک نیە بیدەم بە نەوەی چەرخی بیســـت و دو.. یا خود لە ئێســـتادا قســـە کەر بێت.. من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم ســـەرقاڵم بکات.. کەلەم پانتاییەشدا دەکرێت ئاماژە بکەین بە رۆڵی ســـینەما لە بەشەکانی تری کوردســـتان کە جیاوازە بەهۆی کارتێکەری

کلتوری تورکی و فارسی لەسەریان.. ئەمەش پرسیارێکی گرنگی بواری رۆشـــنبیری و کلتوری ئێمەیـــە کە خوێندنەوەمان بۆ ئـــەو جیابونەوەو یەکگرتنەوەیەش نیە.. وە هەروەها بۆ چەند هەوڵێکی جوان کە لە بواری کورتە فلمدا کراون.؟

لێرەوە پرســـیارەکانمان بۆ هەوڵدان و بەســـەرا چونـــەوە و رەچەیەکی نـــویێ هەتـــا بتوانێت لەســـەر بناغەی قوڵەکانـــی شـــانۆ کاری هونەری خـــۆی بکات.. چونکە شـــانۆ هەڵگـــری هەمو ئەم بونیـــاد و چەمکانەیە.. بەبـــێ ئەوانە ناتوانێت گیانی زیندوی خـــۆی دەربخات بۆیە لێرەوە ئەو بناغەیە دەردەکەوێت.. لە خەرمانەی تێ بینیەکانەوە کە شانۆی کوردی کاری لەســـەر کردوە.. بۆیە ئێمە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای گوتارە جیاکارەکانـــەوە شـــیکردنەوەی ئەو بونیاد و چەمکە ســـواوانەمان کرد بـــۆ بونیـــاد و چەمـــک و دەلالەتی نوێ.. بـــەرە و دامەزراندنی شـــانۆی کـــوردی و رێک خســـتن و کار کردنی هونەریانـــەی خۆی.. چونکە بون و زیندوێتی و بناغە دارشـــتنی شـــانۆ گرنگیەکـــی مێژوییە لە گۆڕەپانی ئێستای سۆسیۆ مێژویی و سۆسیۆ رۆشنبیری کۆمەڵگای کورد.

تێبینی: لەرۆژی ١٩٩٢/٨/١١ لە رۆشنبیری جەماوەر ئەم لێکۆڵینەوەیە لە کۆڕێکی فراواندا خوێنرایەوە. بۆ جگەر گۆشەکانم (هونەرمەندەکان) لەگەڵ (ئارکیۆلۆژیای شانۆی کوردی) دا (بەهەمو ئەو هونەرمەندانە پێشکەشە کە پارچەیەکن لەجەرگم و لەناو جیهانی خۆشەویستیمدا دەژین بەنەمری.)

لە ١٩٩٨/٦/١١ لە ڤیســـتیڤاڵی شـــانۆی عێراقی دا لە بەغداد لە هۆڵی منتدی المســـرح لە کۆڕێکی تایبەتدا پێشـــکەش کراوە.. کە قسەم لەسەر نومایشتەکانی ڤیســـتیڤاڵیش کرد.. بەڕێوەبەری پەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغداد گوتی : تا ئێســـتا کۆڕی وا دەوڵەمەند لە ســـەر شـــانۆ لە پایتەختی بەغداد نەگیراوە کە کاکە لەو شـــاخەوە هات و پێشکەشـــی کرد.هەر ئەو رۆژە بۆ شەوەکەی لەسەر رەخنەی من ستیودێوی ئەکتەر لە بەغداد بڕیاری کرانەوەی درا.

سەرچاوەکان:

١. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام : ت. رئیف کرم :١٩٩٢
٢. مسرح القسوة وحدود التمثیل، الکتابة و الاختلاف، جاك دریدا، ت کاظم جهاد، ص .٨٩
٣. هەمان سەرچاوە ل ٩١
٤. بڕوانە سیمیاء المسرح والدراما: کیر أیلام، هەمان سەرچاوەی پێشو.

(*میتا گیان) (میتا) وشـــەیەکی یۆنانیە.. لە (ســـەرو) لەگەڵ وشـــەی گیاندا لێکداوە واتە (لەسەرو گیان)وە وەك (میتا زمان.(

**دۆگماتیزم: بریتی یە لەو وشـــەی کە لە بەرگێکی ئاسنی نەگۆڕدا دەمێنێتەوە.. دژی دیالیکتیکە یاخود بەپێچەوانەوە.

لەگەڵ دەستنووســـە کۆنەکەدا تەواو دەســـتکاریم کردوە و بەهێزم کردوە.. کە بەشێکی لەگۆڤاری شاکار ژمارەی (٣٢)ی وەك کۆنەکە بڵاوبوەوە نەیانزانی بو کەدەســـتکاریم کردوە.. بەشی دوەمیشی بڵاوبوەوە لە ژمارە ٣٣ ی ٢٠٠٨ی هەمان گۆڤاردا.

فەزای شانۆ

فەزای سیمیایی سدرا ڕەمز و کۆدەکانی نمایش

سـدرا نمایشێکی فیسـتیڤاڵی شانۆی عێراقی بو لە بغداد لە ١٩٩٩/٣/٢١ پێشکەش کرا.

نوسینی: دخزعل الماجدی

دەرهێنانـی: د.فاضـل خلیـل/ ڕاگـری ئەکادیمیای هونـەرە جوانەکانی بەغداد

ئەکتەرەکان

1 عزیز خیون __________ حام ______ کوڕە گەورەی سدرا

2 د.میمون الخالدی ______ سدرا______ پیرە باوک : سدرا

______عمرا________ برای سدرا

3 أقبال نعیم __________ لیلیث ______ ژنی سدرا

4 هیثم عبد الرزاق ______ هام ________ کوڕی بچوکی سدرا

5 فیصل جواد ________ یافث ______ کوڕە ناوەنجی سدرا

بەرلەوەی بکەوینە خوێندنەوەی بونیاد و ڕمز و نیشانە و کۆدەکانی سدرا پێویستە تەنیاو تەنیا چرپەیەک لەسەر فەزا (الفضاء(SPACE)) بکەین، چونکە ئەم زاراوەیە نوێیە ئێستا بۆتە زانست، ئەمەش ئەنجامی بایەخ دانی بو لە هەمو بوارەکاندا. هەر بۆیە لەلای زانای ئەمریکی ئیدوارد هال بو بە زانستی بونیاد (علم البون أو البونیە) واتە زانستی جێگە (علم المکان) بۆیەش ئەم زاراوەیە لەسەر ئاستی شانۆ زۆر نوێیە و بایەخێکی گەورەی پێدراوە، چونکە فەزا لە شانۆدا هەر گشتگیریەک نییە، بەڵکو لە فەزای جێگەوە بۆ فەزای درامی و فەزای وەهمی و فەزای ڕەمزی و فەزای دەق و فەزای.. .. هتد. ئەمەش بێگومان بۆ شانۆی گەلانی کەنار قورسایی و زەحمەتی هەیە، بە هۆی کەمی سەرچاوە و زۆر هۆکاری تر، لەکاتێکدا ڕۆژ بەڕۆژ لەجیهاندا پەرە دەستێنێ.. . بەردەوام سیمائیەکانی زانستی برۆکسیمیا بەرهەمهێنانی لەسەر دەکەن، هەر بۆیەش ئەم زاراوەیە بەوەوە نەوەستاوە کە تەنیا بەڕوبەر یان بەپانتایی ناو ببرێت، چونکە بوعدێکی فیزیکی و فەلسەفی و هەندەسیشی هەیە و لەسەر ئاستی زمانیش بەهای تایبەتی خۆی هەیە. لەشانۆشدا بەردەوام لەلایەن تیۆر زانانەوە گەشەی پێدەدرێت، (پیتەر بروک و ئۆبرسفیلد) لەسەر ئەوە تەبان کە شانۆ لەسەرتادا و بەر لەهەمو شتێک شوێنگەی بەتاڵە (الفضاء الفارغ) ئەمەش مانای شانۆ لەهەمو شوێنەوارێکی بینایی ودیکۆر و شتی تر خاڵی بێت، ئەمەش شۆڕشە بەسەر هەمو ئەو شتانەی لەشانۆدا بەمردویی دەمانەوە، بۆیە فەزای بەتاڵ مانای گۆڕان.. گۆڕانی هەمیشەیی لەشتەکاندا لەشتێکەوە بۆ شتێکی دی. ئەمەش لەفەزای بەتاڵەوە کە بەدەنگ و جوڵەی کەسەکان و پەیوەندی شتەکان فەزا پڕ دەبێتەوە، ئەمەش دەرخستنی هێزی فەزا و جیهانبینیەتی، بەم پێیەش هەمیشە کردەی گۆڕانی شتەکان دەکات، هەر بۆیە ئەم زاراوەیە ئەرک و سیفاتی لەشانۆدا زۆرە و ڕۆشنبیریەکی فراوانی دەوێت بۆ پیادەکردنی لە شانۆدا لەهەمو لایەنەکانەوە، چونکە تەمەنی سەرهەڵدانی خودی زاراوەکە (٥٠) ساڵە کە دواتر برەوی پێدراوە و بۆ شانۆش زۆر نوێیە. ئەوانەیشی کە گەشەیان بەم زاراوەیە دا:

(جاستۆن باشلار و یۆری لوتمان و ناثان نوبلر جیندریک هونزل، کیر

ئیلام، یاســین نەصیر، ئۆبر ســفیلد، پیتەر بروک، سامیە ئەحمەد، سیزا، ئەحمەد قاسم، ئەدوارد هال.. .تاد)
بەتایبەتی لەلای ئەدوارد هال ئەم زانســتی برۆکســیمیایە لێکۆڵینەوەی تەواوی هەیە بۆ هەســتی مرۆڤایەتی بەرامبەر بە شتەکان و بایەخێکی گەورەی لەلای هال وەرگرت.
(کەئەویــش لەبنەڕەتدا چارەســەری چەمکی ڕوبەر دەکات لە دەرەوەی مەیدانی هۆشدا (١)، ل.٤٦
بــەم پێیەش بایــەخ و تایبەتمەندی زۆری هەیە بۆ شــانۆ و پەیوەندی بەهەمو کۆدەکانی شــانۆ و کۆدەکانی ســینۆگرافی و وێنە و بیناسازی و دیکۆر و ئیکسیســوار و مۆسیقا و شــیکردنەوەی دراما و پەیوەندی کەسەکان و پەیوەندیە ئابوری و کۆمەڵایەتیەکان و ئایینیەکان و زمان.. . هتــد، هــەر بۆیــە لای ڕەخنەگر و زانایانــی عەرەب بــەدوا گەڕانێکی زۆریان لەسەری هەیە بەگەڕانەوەیان بۆ ڕاکانی (عەبدوالقاهر جرجانی) و (ئیبن سینا) (ابن خەلدون) (محمد مورتەزا ئەل زوبەیدی و سەیفەدین ئەلئەمەدی و جوبران مەسعود و فەراهیدی و چەندانی تر.
(فەراهیدی دان بەوەدا دەنێت، فەزا: (جێگەیەکی فراوانە) جەبران مەسعود لە فەرهەنگی ڕائیددا پاڵپشــتی دەکات پێناســەی فەزا دەکات بەوەی کە سیفەتێکی چۆڵ و فراوانی هەیە)(٢) ل.٨
بــەم پێیــەش جێگە (المكان) و فەزا لێکۆڵینەی زۆر لەســەر وەســف و ســیفەت و واتایان هەیــە، لای زۆر لە تیۆر زانان جێگــە بە کێڵگەیەکی دەلالی چڕ دەزانن یا بە سەرچاوەی لەدایک بون. هیدیجر لە بیرچونەوەی جێگە (المكان) بەمەرگ دەزانێت
(لێرەدا بون پیرۆزی جێگە ئاشکرا دەکات، جێگە ئەو شتەیە کە ڕێگا بۆ مرۆڤ دەکاتەوە کە مرۆڤ بێت، ونبونی جێگە مردنە(٣ ل.١٨
ئەمەش ماناکانی جێگە، بەڵام جیاوازی جێگە و فەزا و توێژەران فەزا و بوعدی فەزا و وەسفکردنی بەزیاتر دەزانن لە جێگە (المكان.)
(فــەزا ســیفەتێکی کراوەیە بۆ جێگە (المكان) بەڵام خــودی ئەو جێگەیە نییــە، هەروەها وەســف کردنی زیاتــرە لە جێگەیەکی گەمــارۆ دراو و دیاری کردنی بەتەنیا سیفەتی(٤ل٨
بەم پێیەش فەزا ســیفەتی زیاترە لە جێگە هەروەک بەرامبەر بە وشــە

لاتینیەکـەی کە هەیەتی کە لەبنەڕەتـدا لای زۆر لە زانایان مانای درێژ بونەوەیەکـی دیاری نەکراوە کە پێک هاتوە لە درێژ کراوەی بچوکتر و دیاریکراو.(*)
بـەم پێیـەش فەزا بێسـنورە.. . لـە بواری شانۆشـدا گـۆڕان لە هەمو بونیادەکانی شـانۆ و بـوارە کۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیریی و هونەری.. . تاد دەکات، چونکە فەزا شـێوەیەکی گشـتگیرییە (شـمولیە) لە شـانۆدا کۆمەڵێـک ئەرکـی تایبەتی لە هەمو ڕوبەرەکاندا گرتـوە، هەروەک لای ئیبن خەلدون
(ڕوبەری خانو وەک مزگەوت وایە فەزایەکە بۆ ئەوانەی تەواف دەکەن (٥ ل.٢٩
فەزا جگە لەوەی کە ئێسـتـا زانستە لەوەو بەریش خوێندنەوەی قوڵی لەسـەر کراوە هەر بۆیـەش بەرامبەرەکەی بەکوردی بـە دواگەڕانێکی زۆری پسـپۆرانەی دەوێـت نەوەک بەپانتایی دابنرێت، بەڵکو پێویسـتە فەزا ماهیەتی خۆی ون نەکات ڕۆحی زاراوەکە بەکوردیەکەی ببینینەوە. هەرچەندە ئێمە پاشـخانی لـەوەو بەرمان نییە بە تەنیا هەوڵێک بەناوی (فـەزای کراوە لەنێـوان فەزای داخـراو لە(ڕۆمانی مۆسـیقای مەرگی ناوەختە) م دییوە لە نوسـینی سـیامەند هادی کە ئەویش توێژینەوەی ڕۆمانـە(**) لەم لاو لا وەرگێـران هەبوە، بەڵام زۆربەیان هەر پانتاییە ئەو بوارەش دەگمەنە. هەرچەندە لە شوناسی نادیار و سروشتی ڕۆمانی کـوردی لـەم دوابیەدا ئاماژەم بە فراوانی دابو، بەڵام دیسـان هەسـت دەکـەم کە بوعدی فەلسـەفی نیە وەک فەزا بیریاران قسـەیان لەسـەر نەکردوە، بۆیە پێناچێت هیچ وشەیەک جێگەی بگرێتەوە، هەر بۆیە ئێمە پاش خانی تەواومان نییە بۆی بۆیە من هەر فەزام داناوەتەوە.
فەزا لە شانۆدا توانی هەمو بوارەکانی نمایشت بگرێتەوە، دەق، ئەکتەر، دەرهێنـان، بەم پێیەش لێرەوە فەزای دەق.. سـەکۆیی، ڕەمزی، درامی.. . تاد، کە هەمویان پەیوەندیان بەرێکخسـتنی فەزاوە هەیە، هەر بۆیەش گۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەری سازاند.. . ئەگەر بە شانۆی چەرخی ١٩ بەراوردی بکەین کە بەدیکۆر دەستی پێدەکردو بەبەندیخانە کۆتایی دەهـات ئەوا ئەو جیاوازی و گۆڕانکاریە دەبینین، چونکە شـانۆی نوێ فەزایەکی بەتاڵە، نەوەک دیکۆرێکی نیشـتەجێ لەسـەر شانۆ بمێنێتەوە

هەر بۆیەش فەزای شـانۆیی بەهای خۆی هەیە پێویستە بەسیفاتەکانی خـۆی لە فەزا خەیاڵی و کۆمەڵایەتیەکان جیا بکرێتەوە، هەروەک عەواد عەلـی ئەو ڕەخنەیە لـە ڕەخنەگر و وەرگێڕەکانی عـەرەب دەگرێت کە لەشـیکردنەوەیاندا بۆ فـەزای درامی لەناو نمایشـتدا ئاوێتە دەکەن بە ئاماژە پێدان و وێنا کردنی بە فەزای تری کۆمەڵایەتی:

(فەزای کۆمەڵایەتی وەک ماڵ و کۆشک و ژور، یان فەزای ڕۆشنبیریی وەک هۆڵی موحازەرە و هۆڵی سینەما، یان فەزای سەرکوت کەر وەک بەندیخانە و فەزای ئایینی وەک کەنیسە و مزگەوت، یان فەزای پیشەیی وەک بەڕێـوە بەرایەتیـەکان و کارگە و تاقیگا و یان بە پێچەوانەوە ٦ل ٣٣)

بەم پێیەش عواد زاراوەی فەزای شانۆیی لەجێگەی شانۆ و فەزای درامی دەزانێت، چونکە فەزای جێگە کە سـەرجەم ڕوداوەکانی شـانۆی تیادا دەبینرێت بۆیەش بەپێی تیۆرەکەی ئوبرسفلێد پۆلێن کاری دەکات:

1ـ جێگەی شانۆیی و شار

(جێگەی شانۆیی بەپەیوەندیە مادی و بینا سازیەکانی بەشارەوە دیاری دەکرێت) دواتر ئەو جێگەیەیەی کە لەناو فەزای شاردایە.)

2ـ جێگەی سەکۆیی (المکان المنصي) شوێنی هونەرمەندە ئەزمونکارەکانە، هەمو ئەو پێویسـتیانەی دەبێتە هـۆی چالاکی و جوڵەی ئەکتەرەکان و کۆرە تایبەتیەکان و بونی دیکۆر یان نەبونی.

3ــ فەزای سـەکۆیی (الفضاء المنصي) بەلایەنی کەمەوە دەسـەپێنرێتە سەر سەرجەمی ڕوداوەکان کە دەچنە سەر سەکۆ.

4ـ فەزای درامی کە ئەمەش لە دو چەمکەوە گەشە دەکات،

أ) فەزای سـەکۆیی کە دەتوانێت فەزایەکـی مادی دیاری بکات بۆ دەقە شانۆییەکە

ب) فـەزای وەهمـی کە لە دەقەکەوە وەرگیراوەو لەویشـەوە سـروش وەردەگرێت (٧ ل.٣٥)

هــەر لێـرەوە گرنگی فـەزا دەردەکەوێـت و گۆڕانـە بنچینەیەکانی لە شانۆدا بەم جۆرە زاراوەیەکی قوڵە و فەزا لێکۆڵینەوەی زۆری دەوێت، هەروەک پزیشـکی ئەمەریکی هیمفری ئوزمون سەرەڕای ئەم پانتاییانە وای پێشنیاز کردوە:

(ناو نانی چەند نمونەیەکی فەزا وەک فەزای کێشکەر بۆ کۆبونەوە وەک ئەو گۆڕەپانانەی کە خەڵکی تیادا کۆدەبێتەوە یان گازینۆی پاریسی و بیانزای ئیتالی، ئەمەش هاوشێوەی فەزا بەدوکەوتوەکانە.. . وەک ژوری چاوەڕوانی نوسینگە گەورەکان، کلینکی پزیشکیەکان و دەرونیەکان کە ئیشیان بە دابڕینی خەڵک دەناسرێتەوە(٨) ل.٥١)

لێرەوە تەنیا پەنجەرەیەکمان لەسەر فەزا کردەوە کە لەلای ئیدوارد هال ئەم زانستە بەداسەپاندنێک دەزانێت لەپێشکەشکردنی مرۆڤ بۆ فەزا و چالاکیەکانی بینا سازی ناو ماڵ و مەدەنیەت.

****

لێرەوە لە فەزایەکی بەتاڵ (الفضاء الفارغ) یان جیهانێکی پاکژ و نوێ، خاڵی لەهەمو شوێنەوارێک وەک پەڕەیەکی سپی بۆ جیهانی بینەران کە گومانی خۆیان و ئاماژەکانیان بە خەیاڵی خۆیان تەشکیل بکەنەوە، چونکە بینەران لە هۆڵێکدا دانیشتون سەیری جێگەیەک دەکەن کە هیچ شوێنەواریەکی تیدا نییە، جیهانێکی نوێیە ئەمەش پێچەوانەی بینەری شانۆی تەقلیدییە کە بەر لەنمایشت و بەر لە ڕوداوەکان لەدیکۆری جێگیرو وێنە و شتومەک وئەو موفرەدانەیان دەڕوانی کە لەسەر سەکۆی نمایشت هەبون وەک شوێنەواری چێشتخانە و ماڵ بە جێگیری دەمانەوە، ئەمەش لەشانۆی نوێدا بە پێچەوانەوە فەزای بەتاڵ هەر لەسەرەتاوە پەیوەندی نێوان بینەر و ئەکتەر لەسەر بنەماکانی خەیاڵ و و وەهم دروست دەبن بەرامبەر بەو جێگەیەی کە لەجیهانی واقیعیدا نییە، چونکە فەزای بەتاڵ وەک لاپەڕەیەکی سپی وایە شتی مردو نیشان نادات و هەمیشە هەڵدەستێت بەگۆڕانی شتەکان. بینەر سەرەتا هیچ شتێک نابینێت و لەگەڵ ڕوداوە کتوپڕیەکاندا ئەندێشە دەکات.. . چونکە شیکردنەوەی بینەر سەرەتا بۆ دەقی شانۆییە کە کە بەپێی باری ڕۆشنبیری و ئایدۆلۆژی خۆی هەمو کۆدەکانی نمایشت هەڵدەوەشێنێتەوە (فک الکودات) بۆ بەکۆد کردنی نوێ (تکوید) ئەمەش واتای ئەو لەدایک بونەیە لەشانۆدا و مانای ئەو گۆڕانەیە لەشتێکەوە بۆ شتێکی دی و بەپێچەوانەوە، چونکە پرۆژەی شانۆ گۆڕانە، گۆڕان لەهەمو شێوازەکان ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو نمایشتانەی کە بەکۆداتی وێنەیی وەرگیراو دەڕازێنرێنەوە و پێشانگایەک بۆ بینەر دەسازێنن،

چونکە سروشـــتی شـــانۆ جیاوازە لەپێشانگا و ڕوانینی کەل و پەلی ناو مـــاڵ بەڵکـــو پەیوەندی بەئاڵ و گۆڕی شـــتەکانەوە هەیە، چونکە شـــانۆ تۆڕێکی نیشانەییە و بۆ دامەزراندنی سیستەمی نیشانە هەوڵ دەدا، بەم پێیەش شـــانۆ دەبێت ئەو شـــتانەی کە کاریان پێدەکات لەگەڵ داهێنانی ئەکتـــەردا بێت، چونکـــە لەجیهانە واقیعیەکەی خۆمـــان جیهانێکی ترمان نیشان دەدات،

هەر لێرەوە گەمەی ئەکتەر و بینەر دروست دەبێت، ئەکتەر و ئەکتەر، یان بینەر و بینەر،

ئەمـــەش لە فـــەزای خەیاڵیـــەوە بەرجەســـتە دەبێت.. . چونکـــە گوتاری شـــانۆیی پێکهاتـــەی جیهانە درامیەکەیـــە، ئەوەی کە بینـــەر تێی دەگات و بونـــی هەیـــە، بۆیەش پەیوەندیەکان لەو ســـاتەوە دروســـت دەبن کە ئەکتەر بەجوڵە و دەنگی خۆیان فەزا دەخوڵقێنن، چونکە تازەگەرێتی لە شـــانۆدا لە بەدیهێنانی فەزاوەیە کە هەوڵی گواستنەوەی بیناسازی دەدا بۆ دینامیکیەتی بونیەتی ناشێوەیی (لاشکلی)

هەر بەم پێیەش بنەماڵەی سدرا

لە جیهانێکەوە< > بۆ جیهانێکی تر،

لە لافاوەوە بۆ< > وشکانی،

لە گوناهەوە< > بۆ پاگژی

بەتۆری گومانە ئەزەلیەکەیان.. بەرامبەر بە بون و نەبون، لە دۆزینەوەی جێگەیـــەک لە جیهان، لـــە جیهانێکی ونەوە بۆ جیهانێکـــی تری نەزانراو هاتن کە لە ئێســـتای ئامادەبونی بینەردا.. . لە ڕێی ڕسکاندنی خەیاڵەوە جیهانێکـــی وەهمی خوڵقاند، ئەمەش داهێنانی فەزایە لەڕێگەی دایەلۆژی کەســـەکان و بونیان لەو جێگەیەدا ئەمەش دیاریکردنی فەزای جێگەبو، کە لە فەزای دەقەوە ســـەرچاوەی گرتبو، چونکە هەمیشە ئەو پرسیارە دەکرێـــت کە دەق چـــی فەزایەک دەخوڵقێنێ؟ ئەمـــەش تواناو زیندوێتی دەقـــە بۆ دیاریکردنی فەزا، چونکە ئاشـــکرایە دەقی شـــانۆیی هەمیشـــە لە ســـنوری فەزادا هەســـتی پێدەکرێت، هەروەک ئـــەو پەیوەندیانەی کە دەقەکـــە دایدەمەزرێنێت، فەزای درامی ســـدراش چنینی ئەو ڕوداوە بو کـــە لەدەقەوە ســـەرچاوەی گرتبو.. . چونکە دەقی ســـدرا خوێندنەوەی دەرهێنەر و جیهان بینی هێزێکی تری پێ بەخشی بو، ئەمەش بەکردەی

دەقئاوێزان (التناص) ئەمەش بەچەند دەقێکی شکسپیر وەک ماکبێس و هاملێت و شالییر و ئۆتێلۆ و چەند دەقێکی تری.)

خوێندنەوەی دەرهێنەر بۆ دەقی شانۆیی پێویستی بەڕوانین و جیهان بینی نوێ هەیە، ئەمەش دەلالەتی گۆڕان و هاوچەرخیمان لەلا نیشان دەدا وهەڵگری کێشە و مەعریفەکانمانە، چونکە دەق ڕەنگدانەوەی زەمین و زەمان و شارستانی.. . کاتی خۆیەتی، پێویستە لە ئێستادا وەک ئێستا مامەڵەی لەتەکدا بکرێت.

(تا ئێستاش بەردەوام لێکۆڵینەوەی سیمیائی دەقی شانۆیی پەیڕەو دەکات وەک بەشێکی ئەدەبی هاوشێوە بەڕۆمان و چیرۆک. لەکاتێکدا مامەڵە لەگەڵ نمایشتکردنی شانۆییدا تەواو دەبێت لەڕوی بۆچونی سیمیاییەکی ترەوە (٩) ل٥٨)

لێرەوە چۆنیەتی خوێندنەوەی جۆرا و جۆر بۆ دەقی شانۆیی هەیە و دەردەکەوێت کە بەردەوام پێویستی بە جیهان بینی نوێ هەیە.. . چونکە شانۆ ئەو ئاوەیە کە ناتوانرێت دو جار خۆی پێ بشۆرێت. ئەمەش بەو هەمو گۆڕان و جیاوازیانەی بەسەر پەیوەندیەکانی دەق و دەرهێنان و نواندن کە بەگشتی لەکردەی نمایشتدا ڕەنگ دەدەنەوە. ..

شانۆی تەقلیدی لەسەرەتاوە دەقی دەخوێندەوە دەرهێنەر مل کەچی نوسەر و ئەکتەر ملکەچی دەسەڵاتی دەرهێنەر، زۆر جار ئەو دەقانەی کە هی چەند سەدە لەوەو بەربون بەهەمان ڕواڵەت و جیهان بینی و زەمەنی خۆیەوە نیشان دەدرا، کە ئەمەش هەڵگری کێشە مەعریفیەکان نەدەبو.. . شانۆ ئێستا پێی ناوەتە قۆناغێکەوە کە کودەتا بەسەر دەقدا بکات، کودەتای دەرهێنەر سەرەتا بۆ دەق دوای ئەوە کودەتایەکی کۆمەڵی کە جیهان بینی ئەکتەرەکان و دەرهێنەر.. . کودەتای ئەکتەرە لەسەر دەسەڵاتی دەرهێنان.. . چونکە ئەوان خۆیان داهێنەری فەزا و زمان و ڕوداون داهێنەری وێنە و.. .. تاد

شانۆ ئاوێکە بۆیە نابێت لە خەون و ڕابردوی چەند سەدە لەوەو بەر نوقمان بکات، بەڵکو دەبێت لە ئێستادا قسەکەر بێت.. . چونکە پێویستە هەڵگری کێشە مەعریفیەکانمان بێت، بۆیە هەڵبژاردنی هەر دەقێک بۆ نمایشت پێویستی بەخوێندنەوەی نوێ هەیە.

سدرا دەقێکی (د. خەزعەل ئەلماجیدی) بو، پرۆژەکانی ئەویش دروست

بونــەوە و ڕوخانــە، ئــەم دەقــەش دەقێکــی نوێ بــو هەڵگری کێشــە مەعریفیەکان بو، لەلای دەرهێنەریش خوێندنەوەیەکی نوێ و جیهانبینی و داڕشتنەوەیەکی نوێی بۆکرد بو ئەمەش وایکرد کە نمایشتەکە هەڵگری چەمکــە مەعریفیەکان بێت.. . هەروەها پێوەندیەکانی (تناصیە) دەقگیری کــە بــو بەمایەی گــۆڕان.. . جیهان بینیەکــی نوێی دایــە دەقەکە.. . بەو کردەی بەیەکا ترژانی دەقەکانیش هێزێکی تری بەم نمایشــتە بەخشــی و ناکۆکی و پەیوەندی ئاڵ و گۆڕ دروســت بو، تۆڕی ڕەمز و نیشــانە بەرجەســتە ببو.. . هەروەها پەیوەندی گشــتی بە فەزای شانۆوە و ئەو پەیوەندیانەی کە فەزای دەق بەرجەستەی کرد بو چونکە پەیوەندیە نێو دەقیەکان کاریگەری تەواویان هەبو» جولیا کریستیڤا» ئەو پەیوەندیانە بەم جۆرە دیاری دەکات:

(دەق گۆڕانــکاری دەقەکانــی دییە، پرۆســەیەکی نێو دەقیــە، چونکە لە فەزای تەنیا دەقێکدا وشــە و ڕســتەی دەقی دیکە هەیە کەیەک یەکتری بەتاڵ دەکەنەوە(١٠) ل.١٤٥)

بەم پێیەش ســدرا پرۆژەیەکی بەهێز بو لــە پەیوەندیەکانی نێو دەقی و بــە یەکا ترژان، ئەمیــش بەرهەمهێنەری گوتاری شــانۆیە و پەیوەندی بەو داهێنانەی ئەکتە ڕەکان هەیە کە لەنمایشــتدا کردیان، چونکە شــانۆ نامەیەکی شێوە زمانی دەگەنێت لەبەر ئەوەی فەزای درامی لەوشەکان دروست دەبێت و چەمکێکی تایبەتی هەیە بۆ فەزای سەکۆیی کە دەبێت فەزایەکی مادی بۆ دەقی شــانۆی دیاری بکات، چونکە هەرجێگەیەک لە فەزای ســەکۆیی وێنەیەکە لەجێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعی، ئاشــکرایە فەزای جێگە ســروش لە فــەزا دەقەوە وەردەگرێت هاتنی کەشــتییەک لە جیهانێکی ڕابردو شــۆڕاوە بەلافاوێکی ســەرتا سەری، تەنیا و تەنیا بنەماڵەی ســدرا و کەشــتییەکەی ئەمیش لەبابەت کەشــتییەکەی نوح و هەمــان ڕوداو بۆ مرۆڤایتی.. .ئەگــەر بەپەیوەندییە نێو دەقەکانیش بێت ئەوا پەیوەندی بە بەشێکی ئەو ڕوداوە وە هەبو، (نوح) کوڕەکەی بەجێ هێشت تا بخنکێت.. . سدراش (یام) ی بەجێ هێشت.

لێــرەوە لەلافــاو و دوای لافاو و پێش لافاو کردەی ئامادەبون و ونبون دروســت دەبو، ئەمەش هەڵگری دەســەڵات و چەمکەکانی دەسەڵات بو لەپێش زەمەنی ڕوداوەکان و دوایی.. ئەو دەسەڵاتە دەسەڵاتێکی غەیبیە

یان دەسەڵاتی ئێستای جیهان کە بەجەنگی سارد لەیەک چرکەدا جیهان خاپور دەکات؟!

هەر لێرەوە پەیوەندی ئەو جیهانە بەجیهانی واقیعەوە.. . ئێمە لە جیهانی واقیعەوە سەیری ڕوداوێکمان کرد کە لەواقیعدا بونی نەبو، ئەمەش ئەفسانەیەکی دروست کراو بو هەروەک" بارت " ئاماژەی پێدەکات، ئەم ڕوداوەش لەهێزی دەقەوە سروشتی وەرگرتبو کە توانی بوی نوحێکی هاوچەرخ لەچرکەساتی ئێستادا نیشان بدات، نەوەک ئەو نوحەی پێشو، یاخود هەمان ڕوداو، بەڵکو سود لەو ڕوداوە بە شێوەیەکی فەنتازی وەرگیرا بو، ئەمەش لە هێزی دەقەکەوە سروشتی ئەو ئەفسانەیەی وەرگرتبو، ئەمەش پێوەندیەکانی فەزای خورافیە بە فەزای واقیعییەوە و ئاستی ئەو پەیوەندیانە دەردەخات.

فەزای دەق بە جیهانبینی نوێ و هێزی خۆی فەزای جێگەی دیاریکرد و لە فەزایەکی بەتاڵدا یاری کەسەکان و پەیوەندی ئاڵو گۆڕی شتەکان و تیشک و مۆسیقا و زمان (من، ئێرە، ئەوێ) ئەمەش دیاریکردنی فەزایە.

***

شوێنکات لەڕابردو و ئێستا دیاریکراو نەبو، ئەو جیهانەی کەشتیەکەی لێوە هاتبو تەنها لەلایەن کەسی قسەکەرەوە لەئێستادا دەگێڕایەوە لەڕێی سەردەوە ئامادەبونی ڕابردو هەبو، ئەوەی لە فەزای سەکۆیی دەبینرا، ئەمەش سروشتی فەزایەکی وەهمی بو، چونکە گێرانەوە لە فەزای سەکۆیی پابەندی وەهمە بۆ جێگەیەک لە عالەمی واقیعی، ئەمەش پەیوەندی بە وەهمەوە هەیە هەر بۆیەش گیڕانەوەی ئەو جیهانەی ڕابردو بەلافاو و کارەساتە کتوپڕیەکە فەزای وەهمی خوڵقاند، گرنگی ئەم نمایشتە لە وەدا بو لەچوار چێوەی ئەو فەزا وەهمیەوە بە وێنەیەکی خەیاڵی لەلای بینەر تەشکیل دەبوەوە، چونکە نیشاندانی ئەو جیهانە دیسان ئەم جیهانە واقیعیە بو لە ڕێی وەهمەوە تەشکیل دەکرایەوە هەر بەم پێیەش پەلکێشی ڕوانین و جیهانبینی نمایشتەکە دەبوین لەخوێندنەوەی ئەو ئاماژەو وێنە و ڕەمزانە کە هەبون و بەردەوام هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنی نوێ و کۆدە لاوەکیەکان و بەرەو کۆداتی کۆمەڵگەی بونیەی گشتی دەبردین.

هۆڵی شـانۆ خاڵی لە ڕێی سـەکۆی بەرز و (پەردە.. ستارە) جیاوازی نێـوان فەزای نواندن و هۆڵی بینەران دەبینرا، چونکە جیاوازی ئەمەش بـۆ فەزای شـانۆیە کـە فەزایەکی کراوەی چۆڵ بو، کەسـەکان لە ڕێی تۆمارکردنی زانیاری خۆیانەوە لەسەر لافاو، ڕابردو، شتنەوە، کوشتار، ناکۆکـی، دەسـەڵات ، مرۆڤایەتی.. . فـەزای شـانۆیان خوڵقاند لێرەوە گومان و وەهم بەرامبەر بەکێشـە و سـەرنج لەڕەمز و نیشـانەکان و کۆدەکان. ..

کەشتی ڕەمزی دەسەڵات بو هەروەها ئامادە بونی ئاو، ئەمەش ئامادە بونـی ون بوو بـوو، ئاو دەلالەتـی دوانی هەبو، لەلایـەک بەرامبەر بە جێگەیەکی نادیار و لەلایەکی تر جیهان و مرۆڤایەتی بەم پێیەش بەرامبەر بەو جیهانەی ڕابردو پرسـیارە مەعریفیەکان دروسـت دەبو، بەرامبەر بەجیهانێک کە لە ئێسـتای ئامادە بوندا بونـی هەبو لەڕێگەی وەهمەوە لەعالەمی واقیعدا جێگەیەکی دەگرت، ئەمە پرسیارەکانی دەوروژاند ئەو جیهانـە چی بو ؟ بەچی تاوانێک مرۆڤەکانی نوقمی شـەپۆل کران ؟ بۆ تەنیا بنەماڵەی سـدرا بەکتێبـە پیرۆزەکەیانەوە دەرچون؟ ئایا پەیامێکی غەیبی بو ؟ یان دەسەڵاتێکی تر لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە هەبو؟ کـە هەر ئەو کۆمەڵە کەسـەی کە ئامادەبون لەسـەر فەزای سـەکۆیی لەجیهانـی واقیعدا بونیـان هەبو، ڕوداوی ئـەو ڕوداوە ڕابردوییەیان لە ئێسـتای ئامادە بوندا دەگێڕایەوە، بەم پێیـەش فەزای وەهمی بەرامبەر بـە بون و نەبون لەو پاکژی و لافاوە لـەو زنجیرە ڕوداوەی کە تۆڕی دەلالەتـی نمایشـتەکەیان پێک هێنابو، بەردەوام بینەرانی خسـتبوە نێو کردەی ئێستا و ڕابردو.

ئەکتـەری یەکەم بە ڕاکێشـانی پەتی کەشـتیەکە، دوایـی دوەم ئەویش هەمـان چەشـن وێنـەی ماندویـی یەکـەم لـە جەسـتەی دەبینرایەوە بەراکێشـانی کەشـتییەکە ئەوسـا ئەکتەرەکانـی تر.بەهـاوارو دەنگـە سیمیوتیکەکەی سەرەتایانەوە و بەو سروده بە هێزە بەتێکەڵی تیشک و مۆسیقا فەزایان پڕکردەوە، کەسی یەک و دوەم ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا یا باکور و باشور یان ڕاست و چەپ فەزای جێگەیان گرت، کە دەلالەت بو لە دابەشکردنی دەسەڵاتی جیهان.. .یاخود دیاریکردنی جوگرافیا.. .یا بەشکردنی میرات.. .تاد

ئەوسا کەشتیەکە وەستاو کەسەکان لەسەر ئێستا و رابردو دایەلۆژیان پێک هێنا:
(*مـن، تـۆ، لێرە، لەوێ.. .ئێسـتا) دەسـتی پێکرد، ئەمـەش واتە ئێمەی فەزایی.
هەر لێرەوە فەزا لەبێ شێوازییەوە دروست بو لەنێوان (لافاو وشکانی) هـەر لەگەڵ پڕکردنەوەی فەزا ئەو فەزا درامیەی لەئەنجامی گێڕانەوەی نمایشتەکەوە فەزای وەهمی خوڵقاند بەرامبەر بەو فەزا ڕەمزیەی کەڕو بەری شانۆی کرتەوە ئەمەش سیفاتێکە لەسیفاتەکانی شانۆی زیندو:
(*ئەم کاتە پیرۆزە نەداڵ دەبینم نەقەلەڕەش(***)
(*لەمـاوەی چـل شـەو و ڕۆژدا خـودا جیهانـی شـت هەمـو گیانـە شەڕانگێزیەکان لەمرۆدا ڕۆشتن و ئاویش هەمو ئەوانەی لەسەر زەوین لە پاشماوەکانیان پاکی کردنەوە (١١ل١٠)
جیهانبینی لەکاتێکی پیرۆز خاڵی لەبونی قەڵ و داڵ بەرامبەر بەو لافاو و شتنەوەی مرۆڤایەتی کە زەمەنی شتنەوەی جیهانە،
لێـرەوە ئـاو چەند چەمکێکـی هەیە لە ونبون و ئامادەبون کە دیسـان دەلالەتـی جیهانە.. هەروەها ونبـون و ئامادەبونی قەل و داڵ کە دەبێت ڕمزێک بێت بۆ کارەساتەکان.
ئەم ساتە پیرۆزە کە قەل و داڵی تیا نابینم، مانای بەر لەو کاتە بینیومە، هەر لێرەوە قەل و داڵ دیسان ڕەمزی دەسەڵاتن، ئەمەش بینەر دەخاتە سەر تەشکیل کردنەوەی ڕەمزەکان بەخەیاڵی خۆی، وەهم بەرامبەر بە (خوداوەند، دەسەڵات، پەیامبەر، مرۆڤایەتی، مەرگ، ژیانەوە، بون. .تاد) ئەمەش پەیوەندی هەمو کردارێکە کەلەسـەر بەهـای نامەی ڕاگەیاندن دەوەسـتێت، بەم پێیەش زانستی سیبرنیتیکا پەیوەندی بەکردارەکانی و پەیوەندی دەست گرتن بەسەریاندا و لەهەمو ئامراز و بونەوەرەکاندا ئەم پەیوەندیانەش هەر لە دەنگی ئەکتەرەکانەوە بە شێوەیەکی ئیقۆنی یاخود گرۆگاڵـی سـیمیوتیکی هاتن و لە پەیوەندی زمانە جەسـتەییەکەیانەوە پەیامنێـری ئاماژەیی (مرسـل الاشـارە) تا پەیوەندیەکانـی تر. ئەمەش لەلای(هـال) تەنیا لە نێوان ئەکتەرەکانـدا نییە، بەڵکو لە نێوان ئەکتەر و تەماشـاکاراندایە، ئەو پێوەندیەی کە لەجەستەی سـدرا بۆ جیهانگیری دیـاری دەدا.. . حەزێک بو دەیویسـت پاش شـتنەوەی جیهان دیسـان

بیگرێتەوە سـدرا چی دەویست و تێکدانی جیهانێک بۆ دروست بونەوە ؟ نەوەکانیش دەیانویسـت گۆڕان بکەن، هەمو ئەو ڕوخان و دروسـت بونەوەیەیـان دەویسـت، کـێ سـدرای کوشـت؟ ناکۆکیەکانـی نێوان وەچە لەشـەڕە شمشـێر چی پەیامێکی هەبو؟ ئەمەش لەڕێگەی کەناڵی ڕاگەیاندنەوە دەردەکەوت، هەروەک هاڵ ئەو پێوەندیەی نێوان ئەکتەر و بینەر بەو چەند کەناڵە ڕاگەیاندنە نوێیە دەزانێت کە لەنمایشتەکەدا هەن، وەک بۆنکردن و دەسـت لێدان. چونکە لای ئەو هەمو شیکردنەوەیەکی شـانۆیی و هەمـو ڕەوتێکی نمایشـت وکۆدەکان بەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی و فەزای نێو کەسایەتی دەزانێت****

ئەمـەش لای ئـەو ناوانـی پەیوەندیەکانـی بونیەی هەیە، بـەم پێیەش جیهانێکی نوێ دامەزرا.. ئەم پەیوەندیانە لەڕێکخسـتنی فەزای شانۆیی لـە فـەزای سـەکۆیی و فـەزای درامـی و فـەزای ڕەمـزی و فـەزای وەهمی.. . نمایشـت بەکشـتی دیاری دەدا.. . چونکە پەیوەندیەکانی نێو کەسایەتی پەیوەندی هەیە بەهەمو نمایشتەکەوە لەئاڵوگۆڕی شتەکان و وپەیوەندی کەسـەکان و پەیوەندیەکانی تر، پەیوەندی بە تۆڕی نیشانە و ئاماژە و ڕەمز و ئیقۆنە بەو ڕوداوەی لەسـەر سەکۆ دەگێردرێتەوە، ئەم پەیوەندیانە لەم نمایشـتە بە ڕێکخسـتنی فەزای شـانۆ بەرجەستە دەبـو، چونکـە گۆڕانەکان لە ڕێگـەی ئەکتەر و هەمو کـۆدە لاوەکی و چونیەکیەکان بەتایبەتی ئەو کۆدانەی کە ئەدای ئەکتەریان ڕێکدەخسـت و لەنامـەی گوتاری شـانۆییەکەدا کۆیان دەکردنـەوە، چونکە گوتاری درامی تۆمار کردنی ساتێک لە ئامادە بونی فەزایی و قسەکەری درامی لەڕێگەی

(لێرە، من و ئەو)

(بۆ بەجێهێشت)

تا (لەوێ و ئەم کاتە پیرۆزە، پاکژبونەوەی ئەوان، ئەمان ئەو.. .تاد)

ئەمەش دیاریکردنی فەزا بو.

(ئەم وشکانیە) ئیرەی فەزاییمانە هەروەک حام دەڵێ:

(*مەرگ باشترە (١٢ ل٢))

ئەمانە و چەندین دایەلۆژی تر و کەناڵی تری زمانی هاوبەشی کردنی زەینی بو بۆ ئەو جۆرە نیشانە تەعبیریانەی لەنمایشتەکەدا هەبون چونکە

هەمو نامەکانی شـانۆیی شـێوازی و زمانی هەمو ڕەمـز و ئیقۆنەکان لەڕێگـەی ئەکتەرەوە ڕادەگەیەنرا، چونکە ئەکتەر داهێنەری شـتەکان و پەیوەندیەکان بو، ئەکتەر داهێنەری فەزا بو.
جگە لەوەش کردەی ئامادەبون و ونبون بەردەوامی هەبو..
(هەڵـۆ، قەل، خوداوەند، شـتنەوە، مەلیک، سـدرا، دەسـەڵات، کتێبەکە، مرۆڤایەتی، کەشتی، ئاو، مردو.)
بەرامبـەر بـە تۆفانێک کە لەڕابردو هەڵی کرد بو، لە ئێسـتادا لەسـەر زاری کەسـی قسـەکەرەوە دەگێڕدرایەوە، بەم پێیەش ئەم نمایشـتە لە ئاڵو گۆڕی دو جیهاندا، هەر ئەم ڕوداوەی کە لە ڕابردودا هەبو دیسان ئامادەگیان هەبو، بەکەسایەتیەکانیشەوە لە فەزای جێگەدا.
بـەم پێیـەش فەزای وەهمـی وێنەیەکـی گرنگ بو لە گێڕانـەوەی ئەو ڕوداوانە کە گێڕانەوەیەکی وەهمی هەمیشـە لە فەزای سـەکۆیی دەبو بەجێگەیـەک بـۆ ئێمـە لەعالەمی واقیعی، کـە ئەویش فۆتۆیـەک بو لە فەزای ڕاستەقینە، بەم پێیەش بینەران بەخەیاڵی خۆیان ئەو ڕەمزانەیان تەشـکیل دەکردەوە چونکە بینەران تاکێتـی خۆیان بزر دەکرد، کردەی دابڕانـی خود دروسـت دەبو، فەزای بەتـاڵ بە بونی ئـەو کاراکتەرانە کەواتا و دەلالەتی خۆیان دەگەیاند لەجێگەی شـانۆییەکە کە جێگەیەکی ئەفسـوناوی بـو، ئەمەش بونی ئـەو کارەکتەرانەی بەبینـەر دەگەیاند بەم پێیەش نمایشـتەکە لەجێگەی شـانۆییدا دەوری دەگێڕا و لەڕوانینی بینەردا بەکار دەهێنرا،
(ئـەو جێگەیـەی کە نمایشـتەکەی تیا دەکرێت دو بواری سـەربەخۆی ئۆرگانـی لەخـۆ دەگرێـت، ئەویش بـواری یاریەکە کە نمایشـتی تیادا بەرجەسـتە دەبێت و بواری بینین، ئەو جێگەیەی کە بینەرانی تێدایە(١٣ ل٣٤)
بەم پۆلێنکاریە دەرخستنی گوتاری شانۆییەکە دەلالەتەکانی بو لەبواری نمایشـتەوە بۆ بواری بینین، کە هەڵگری بونیادێکی گەورە بو لەڕوداوە ڕۆشـنبیری و کۆمەڵایەتیـەکان، ئەمـەش یەکەیەکی سـیمیۆلۆژی پێک دەهێنـا، چونکـە فەزایەکی بەر فراوان بوە بەشـێک لە فـەزای خەیاڵی بینەر بەو جۆرە تەشکیلیان دەکردەوە.
(ئـەو فەزا درامیەی کە دەقی شـانۆیی وێنـای دەکات کە لەم ڕێگایەوە

دیگێڕێتەوە و دەیناسێت، واتە ئەو فەزایەی کە لەسەر شانۆ هەیە بەشێکە لەفـەزای ئەندێشـــەکردن، کە بەشـێوەیەکی بینراو ویســتراو دەبینرێت لەسەر شانۆ، کە ئەوە شوێنی ڕوداوە کە لەسەر شانۆ وێنا دەکرێت بە توخمەکانی دیکۆر و ئێکسسوار و جوڵەی ئەکتەر (١٤ل.٣٤)

ئـەم نمایشــتە لە ڕێگەی فریشــتەیی ئەکتــەرەوە بـەو پەیوەندیەی لە ئاڵوگۆڕی بە موفرەدەوە و شتەکانەوە:

(عەرەبانە، شمشێر، گۆڕ، دار، پەت، مورو، تاج، بەرگ، کتێب.. .تاد)

ئــەو ڕوداوە ئەفســانە ئامێــزەی فەزای دەق بەم پێیــەش پەیوەندی و گۆڕانی شــتەکان و کەســەکان و ڕوداو و بەرهەم دەهات، قســەکەری درامی چرکەکانی ئێســتایان تۆمار دەکــرد، چرکەکانی ئەم فەزا درامیە کە:

(ئەوەتا لێرەن ئامادەن)

سدرا لێرە ئامادەیە بەکەشتیەکەوە، هەروەها لە دوای گۆڕانی کەشتی بە عەرەبانە،

حام لێرەدا هاوار دەکات. ..

یافث.. .تاد

بەو جۆرەش گوتاری شانۆییەکە دەگەیشتە ئاستە زەمەنە جیاوازە جوارا و جۆرەکان.. . لە ئێســتادا ئیشــیان دەکرد، ئەو زەمەنانەی لەڕابردو و داهاتودا وەک لافاوی ڕابردو جیهان، مرۆڤ، (یام) کە ڕەمزی مرۆڤایەتیە و هەروەها گەیشــتن بەدەســەڵات و باوکایەتی میرات، هەمو ئەمانە لە ئێســتادا قسەکەر بون، بەم پێیەش ئەو جێگەیەی لەئێستای ئامادە بوندا بونی هەبـو، ئەمەش لەو فەزای جێگەیەدا توانی ئەو کردەی ئامادەبون و بزر بونە بەرجەســتە بکات، چونکە فــەزای جێگە فەزای ڕوداوەکانی دەق بو ، کارەکتەرەکان لەو فەزای جێگەیەدا کردەی ڕوخان و دروست بونەوەیان ســازاند، چونکە جێگەی شانۆیی تایبەتمەندی خۆی لەبواری بینین و یاریەکەدا هەیە.

(بە واتایەکی تر هەمو جێگەیەک دەشێت ببێتە جێگەی شانۆ، بە مەرجێک جێگەیەکــی تــەواو بەجێبهێڵێت بۆ جوڵــەی ئەکتەر و بونــی بینەر (١٥ ل.٣٥)

دیاریکردنی جێگەی شانۆیی لە فەزای دەقەوەیە بەو پێیەش تایبەتمەندی

خۆی لە پانتایی نێوان یاری و بینیندا هەبێت.. . ئیتر فەزای شانۆ لەڕێی کەسەکانەوە جێگە ئەفسوناوی دەکات.. لەڕێی وەهمەوە.. . ئەوجێگەیەی دەکاتە جێگەیەک لە عالەمی واقیعی، ئەمەش پابەندی وەهمە لەم نمایشتەدا بەئاڵو گۆڕی نیشانە و ڕەمزەکان.. خوڵقاندیان وەهمێک کە لەڕێگەی خەیاڵمانەوە ڕسکا.. بەرامبەر بە کەشی نمایشتەکە. هەر بەو جۆرەش لەلاپەڕەیەکی سپیەوە تۆمار دەکرا.. چونکە هەمیشە بینەران لەکردەی ئامادەبون و بزربون دابون، هەمیشە ئەوەی بوە ئامادەگی هەبو:

(ئەو بیرۆکەی ئامادەبون و بزر بونە کە دەگاتە بەرزترین لوتکەی سنوری خۆی، بەردەوامیش ئامادەگی هەیە لە کاتی کار کردندا لە هەمان کاتدا بزر دەبێت تا دەسەڵاتی نەسەپێنێتە سەر کارەکە(١٦) ل١٠)

ئاماژە جیاوازەکانی ئەم نمایشتەش لەو کردەی ئامادەبون بزر بونەوە تۆمار دەکرا.. کە هەمیشە ئامادەگیان هەبو، ئەمەش لەهێزی دەقەکەوە سەرچاوەی گرت بو.. ئەو کودەتایەی کە دەرهێنەر لە خوێندنەوەی دەقەکەدا کردی و هەروەها کودەتای ئەکتەر بەرامبەر بە دەسەڵاتی (دەق و دەرهێنان) وە هەروەها کودەتای گشتی لەلای (من) کودەتای بینەران بەتەشکیل کردنەوەی ئەو ڕەمزانەی بەخەیاڵی خۆیان لە جیهان بینی و ڕوانینی خۆیان بەو کردەی نێو دەقیە و پەیوەندیەکانی کە کاریگەری تەواوی هەبو لەسەر هوشیاری بینەر، کودەتای نوسەر بۆ گۆڕانە.. کودەتای دەرهێنەر دیسان بۆ گۆڕانە، کودەتای ئەکتەر بۆ گۆڕانە.. هەمو ئەو کودەتایانە بۆ ئەو کودەتایەی بینەران.. چونکە ئەگەر بینەر نەبێت نیشاندانی شانۆ واتای نییە.

دەق.. .. .. دەرهێنان

ئەکتەر. .. ..بینەران. . .. .

هەمو ئەو کودەتایانە لە دەسەڵاتی دەق و دەرهێنان گۆڕانیان لەهەمو بنەماکانی نمایشتدا کرد.. ئەم گۆڕانەش واتایەکی نوێی بە نمایشتەکە بەخشی و بەتەواوی بە تۆڕی ڕەمز و نیشانە و دەلالەت چنرا، لە پەیوەندی ڕێکخستنی بە سیستەمی ئاماژە بەرجەستە دەبو کە ئەمەش دەبێتە بەرجەستە بونی ڕێکخستنی فەزای شانۆیی.

ئـەم ئاڵو گۆڕە هەر لە دەق و دەسـەڵاتی دەرهێنـان بەرامبەر بە یاری کەسـەکان.. چونکـە کارەکتەرەکان لە ڕێی داهێنانـی خۆیانەوە توانیان ئەو گۆڕانانە بکەن، فەزا لە ڕێی داهێنانی ئەوانەوە بەرجەستە بو.
ئەمـەش لە جێگەیـەک کە دیاری کـراو نەبو.. (شـوێن کات) بوعدێکی فەلسەفی هەبو نەوەک ماتماتیکی کە (شوێن کات) دیاری بکرێت، هەروەک کرۆتۆفسکی ئاماژەیان پێدەکات. بەم پێیەش لەو جێگەیەدا ڕوداوەکانی لـە فەزایەکی بـە تاڵەوە خاڵی لەهەمو شـتێک لە هەمو شـوێنەوارێکی بینایی و دیکۆر وەک شـانۆ تەقلیدیەکان. بەکت و پری لەڕێی داهێنانی کەسـەکانەوە لەپەیوەندی بە شـتەکان و ئاڵو گۆڕ یان دروسـت دەبو، چونکە لەم نمایشـتەدا شتەکان لە ڕێی کەسەکانەوە واتای خۆیان هەبو لە ڕێی ئەمانەوە گۆڕانیان بەسـەردا دەهات، نەوەک جێگای دیکۆرێکی مـردو بۆ جوانی. ئەم گۆڕانەش بەپێی ڕوداوەکە بەر جەسـتە دەبو. لە لافاوەوە بۆ وشکانی هاتنی کەشتی سدرا.

لافاو <_________________> وشکانی

ڕابردو< _________________-> ئێستا

فـەزای جێگە < _____ فەزای درامی____ فەزای خۆرافی _____ فەزای واقیعی ______ فەزای ڕەمزی ______ فەزای وەهمی

ئەفسـانەی ئـەم نمایشـتە سروشـتی لەدەقـەوە وەرگرت بـو ئەمەش پەیوەندیەکانـی فەزای خورافـی بو بە فەزای واقیعەوە چونکە لەڕێگەی وەهمەوە جێگەیەکمان لە عالەمی واقیعدا نیشان دەدرا.. چونکە وێنەیەکی وەهمی بو بۆ جێگەیەک لەواقیع.

***

ئەگەر لێرەوە لە پەیوەندیەکان، پەیوەندی شـتەکان، موفرەدە، تیشـک، دیکۆر، ئیکسسوار.. پەیوەندیەکۆمەڵایەتیەکان و پەیوەندیە ئایدۆلۆژیەکان و پەیوەندیە ڕۆشـنبیریەکان بڕوانین کەلەم نمایشتەدا تۆڕێکی دەلالیان پێک هێنا بو.. لە ئاڵو گۆڕی شـتەکان و کەسـەکان و هەڵوەشاندنەوەی کۆدەکان و بەکۆد کردنیان.
چونکە شتەکان ببونە هۆکارێک بۆ ڕەوتی نمایشەکە، نەک وەک دیکۆر و شـتێکی مردوی وێنەیی ئەمەش کـردەی خوێندنەوەی هەمو ڕەمز و نیشـانەکانی لە زەینی بینەردا بەرجەستە دەکرد.. چونکە شتەکان هەمو

ئەو جیاوازیانەیان دروست دەکرد و لە نێوان مرۆڤ و جیهاندا.. هەروەها هەمو کـۆدە لاوەکیەکان لـەو پەیوەندیە ڕۆشـنبیریی و ئایدۆلۆژیەوە لــە ئەنجامــی جیــاوازی و ناکۆکی کەســەکان و ئاڵو گۆڕی شــتەکان.. چونکە دیکۆر هەر ســاتە بەپێی ڕوداوەکانی گۆڕانی بەســەردا دەهات، دیکۆر جێگیر نەبو، لە ڕێی جوڵەی کەســەکانەوە بەرجەستە دەبو، ببوە هۆکارێک بۆ جیاوازی نەک وەک چەســپاندنی هەمیشەیی. لە شتێکەوە دەگۆڕدرا بۆ شتێکی دی.. ئاڵو گۆڕی لەچرکە ساتەکاندا دەکرد..

ســەرەتا کەشــتی ڕەمزی زەمەن و ڕابردویەک بو لە ئێســتای ئامادە بونمانــدا ئەو ڕابردوە نیشــان دەدرا، بەم پێیەش جێگە شــوێنی ڕوداو و وێنــە گرتنی توخمەکانی شــانۆ بو، بەم پێیەش گوتاری شــانۆییەکە پێــک دەهــات کە چنراوی تــۆڕی ئاماژە و نیشــانە و شــفرە و ئیقۆنە و ڕەمــزەکان بو، فــەزا فەزای تەماشــاکەران و تەماشــاکراوان بو، بە تایبەتیــش ڕەمزەکانی ئەم نمایشــتە قســەکەر بون، بــەردەوام کردەی ئامادە بون و بزر بون هەبو، هەمو ئەو ونبوانە دیسان ئامادە دەبونەوە لە ساتەوەختی ئێستادا.

(ئامادەگــی ڕێــک یەکــە یەکــە لەگــەڵ نمایشــەکەدا وەک دەســتەیەک وەڵامــدەرە، زۆربــەی شــانۆکارە فۆرمخوازە مۆدێرنــەکان خوازیاری وەلاوەنانــی دەســتەی کۆمەڵە، چونکــە ســەرباری لەخۆگرتنی یەکەی هۆڵی بیناســازیەکە، کە پێویســتە دواتریش لە ڕوی تیۆریەوە دەست بــەرداری ئەو ئەرکــەی وەک تاک دەبێت کە فەزایەکــی تایبەتی دیاری کراوی بە شێوەیەکی ئاشکرا هەیە، کە بەر پەرج کردنێکی تاک ڕەهەندی بەرپــەرچ دانەوەیەکی ڕێژەیی هەیە دژی لێک خشــاندنی مادی بەهەمو نمونەکانیــەوە، هەروەها دژی تێڕوانینیشــیان کــە ئەنجامەکەی دەبێتە هــۆی جەخت کردن لەســەر پێزانینی کەســەکەو، وەلامدانەوەی لەبری پێزانینی کۆمەڵ و وەڵامدانەوەیان لەبری کۆبونەوە و خستنە ناوەوەی شێوەیەک لە گۆشەگیری لە ئەزمونی کۆمەڵیەکە(١٧) ١٠١و١٠٢))

هاتنــی بنەماڵــەی ســدرا بە کەشــتیەکەوە جیــاواز لە هەمــو ڕەگەزی مرۆڤایەتی.. بە بەرگێکی ئەفسانەیی کە ڕەمزی بەرگی دەریا بون.. بۆنی دەریــا و ئاویان لێدەهات.. و دەلالەتــی زەمەنێکی بزر یان لێدەرکەوت.. کــە ئەو ڕابردوەش لەلایەن کەســی قســەکەرەوە ئامادەگی هەبو.. هەر

لەخوێندنـــەوەی داڵەكانی بەرگەوە تا زمانی جەســـتەو شـــتەكان هەمو لەپەیوەندیەكـــی دەلالیدا بون.. هیچ شـــتێك بە مردویـــی نەدەبینرا پاش بەجێهێنانی ئەركە دەلالیەكەی دەگۆڕدرا : وەك (بەرگ، كەشـــتی) هێنان و لابردنی شمشێر، پەت، كتێب، مورو.. تاد

بەم پێیەش هەمیشە بینەران شتی نوێیان دەبینی.. . ئەمەش ئەو جیهانە وەهمە بو.. چونكە ئەو گۆڕانانە لەلایەن ئەو كەسانەوە بو كە لاسایی ئەم جیهانە واقیعەیان دەكردەوە كە لەجیهانی وەهمدا بەرهەم دەهاتەوە

(لەڕاســـتیدا وەهـــم ئەوەیـــە كـــە دەبێتـــە هـــۆی كۆپیەكـــی پێویســـت و بەپێچەوانەشـــەوە گێڕانـــەوە ئەوەیە كە دەبێتە هۆی دەســـتە بەركردنی وەهم (١٨) ل.٣٨)

وەهم لە فەزای شانۆیی خولْقا، لەو جێگەیەی كە دەقی تیا پێشكەشكرا، ئـــەو دەقـــەی كە بنەماڵەی ســـدرای خســـتە ســـەر واقیع و لـــە وەهمدا بەرهەمی هێنایەوە، ئەمەش بینەر بەخەیاڵی خۆی تەشـــكیلی ڕەمزەكانی دەكردەوە.

ئەو ڕوداوەی ســـەر ســـەكۆ لەڕێگەی ڕەمز و ئاماژە و نیشـــانەكانەوە فەزایەكی ڕەمزی بو، كە بەمانای وشە فەزای سیمیائیە، فەزای ڕەمزی لە دروســـت كـــردن و بەرهـــەم هێنـــان و داهێنانـــی ئەكتەرەكانەوە بو، بەپەیوەندیەكانیان و بەو گۆڕانانەوە كە لەشـــتەكاندا دەكرا.. نەك وەك دیكۆر، چونكە تەنیا وێنەیەكیان لەجیهان دەداینێ.. فەزا لەســـەر بناغەی پێداویســـتی و پێشكەشـــكردنی مرۆڤەوە بۆ هەمو چالاكیە بیناسازی و ناومـــاڵ و شارســـتانیەتیەكان دادەهێنرا.. نـــەك وەك دیكۆرێكی مردو، هەروەها ئەو فەزایەی لەسەر شانۆ دەبینرا بەشێك بو لەو فەزا خەیاڵیەی كە فەزای شـــانۆ بەتوخمەكانی ئێكسسوار و بزوتنەوەی ئەكتەر لەسەر فەزای ســـەكۆیی بەرجەستەی كردبون چونكە چالاكی ئەكتەرەكان بەو گۆڕانانەوە بو كە لەشێوە و وێنەكاندا دەیانكرد، گێڕانەوەی ئەو ڕوداوە وێنەیەكـــی وەهمـــی بـــو بۆ جێگەیەك لـــە عالەم، ئەمـــەش پابەندی ئەو وەهمـــە بو كە لە فەزای شـــانۆییدا هەبو، بەچەمكی ئـــەو پەیوەندیانەی لـــە فـــەزای ڕوداو و فەزای خورافیەوە دروســـت كرابـــون، چونكە ئەم نمایشە بۆ بەرهەمهێنانی دەلالەت جەختی دەكرد.. گوتاری فەزا وچەمك و ناوەرۆكـــی فـــەزا ســـەربەخۆیی وەرگـــرت بـــو، ئەمـــەش پەیوەندییە

مەعریفیەکانی دەسـازاند چونکە دەقی شانۆیی لە کرداری ئەکتەرەکاندا بەشدار بو، چونکە فەزای درامی بە شێوەیەکی گشتی فەزای جێگە بو.
(خوێنـەری دەقی درامی دەتوانێت کە ئەو فەزای جێگەیە بێنێتە بەرچاو لەڕێگەی وەسـفی گێڕانەوە، کە کاری نیشـانە (الاشـارات)ی بیستن و بینین و بۆنکردن و بزوتنەوەی هاوکاتی بەدوای یەکدا هات وکۆت بکات بۆ بینەر لەسۆزی کاتی شوێن دیاریکراو، لێرە، ئێمە، ئێستا.. (١٩)ل٦٠).
ئەمـەش داهێنانی ئەکتەرە، هەروەک ئەم نمایشـە کە بێگومان ڕوداوی لەم واقیعەی ئێمەدا هەبو، چونکە بەردەوام هەڵگری ئەو زانیاریانە بو کە لەسەر بزر بەمەستی وەهم و ئەو قورساییەی کە هەیەتی لە سەرمان، بـەم پێیەش ئامادەگـی ون دەبو ئامادە بو بە گێڕانەوەی پەیوەندی بەو وەهمـەوە کە ڕوداوەکـە ڕەخسـاندبوی، ئەمەش لەڕێـی خەیاڵمانەوە بەرجەستە دەکرایەوە هەر بۆیەش فەزای شانۆ دەبو بەوێنەی وێنەیەک، چونکە ئەو فەزایە بەشێک بو لە خەیاڵی بینەر.. چونکە فەزا شێوەیەکی ناشـێوەیی وەرگرت بو.. بەکەسەکان پڕ دەکرایەوە، بەدەستەیەکی کت و پـڕی لەپەیوەندی بەشـتەکانەوە وەک سـاتە وەختی دروسـت کراو هەمیشە پەنجەرەی نوێ دەکرایەوە لە فەزایەکی خاڵی.
(گۆڕینـی شـوێنی تایبەت بەشـانۆی ئیهامی بە فەزای دروسـت بونی ناشـێوەیی کـە پێک دێـت لە دەسـتەیەکی کت و پڕی بۆ نمایشـکردن دەردەکەوێـت، لـە بونیـدا بە هەمان شـێوەیە نـەک وەک وێنەیەک کە نەتوانرێت دەسکاری بکرێت (٢٠) ل١٠٨)
سـدرا دیمەنێکـی نـوێ و پەنجەرەیەکـی نوێـی نیشـان دەدا هەرگیز. نەبینراو بەو ئاڵوگۆڕەی لەشـتەکاندا دەیکرد.. هەر ساتە پەنجەرەیەکی نوێ دەکرایەوە و ئەوی تر لادەبرا.

***

(*حام: بۆچی دیسـان منت ڕاپێچ کردە کەشـتیەکەتەوە ؟ کە دەزانیت ئەمـە کەشـتی هەڵبـژاردە چاکەکانـە؟ ئایا یامـی برام هەڵـە نەبو کە بەجێت هێشـت تا نەبیتە خۆراکی شـەپۆلەکان؟ ئەی بۆ نەتهێشـت منی لەگەڵدا بم ؟ بۆچی ئەویشـت نەهێنا تـا لەگەڵ خۆماندا بوایە بەخۆی و گوناهەکانیەوە؟)
*سدرا (بۆیە بەجێم هێشت تا نوقم بێ لەشەپۆلی تۆفانەکەدا، تا بڵێن :

لەوێ دو پلە هەیە بۆ سزا: مردن، سڕینەوە(٢١ل١)
ئــەم ڕابردوە لــە ڕێی ئامادەگیەوە لە ئێســتادا دەبینین (حــام) بەدوای ماهیەتی حەقیقەتدا دەگەڕێ کە هاوتای شتێک بن لەگەڵ ئەقڵدا، هەروەک هیدجر ویستنی ماهیەتی حەقیقی مانای حەقیقەت هاوتای شتێکە لەگەڵ مەعریفە..
حــام بــەدوا گەڕانێکــی وردی هەیــە دەیەوێــت حەقیقەتی شــێوەکە و واقیعیەتی بزانێت، بەڵام سدرا دەیبەستێتەوە بەسزا و مەرگ، سڕینەوە مسخ ی بۆ داناوە.
هەر لێرەوە لەڕێگەی (بەجێتهێشــت) (نەبێتە) (لەوێ دو پلە) بەم جۆرە ئێرەی فەزایی دەگرێتەوە، واتە ئەم نمایشتە پرۆژەیەک بو بۆ تازەگەری نەک لەواتاکانی ڕابردودا نوقممان بکات، ئەمەش گرنگی فەزای سەکۆییە. وێنەگرتنــی گێڕانەوەی جێگەی وەهمی چونکە هەر جێگەیەک لە فەزای سەکۆیی وێنەیەکە لە جێگەی ئێمە لە عالەمی واقیعیدا، بەڵام ئەم جێگەیە جێگــەی خنکاندنی یام کۆییە؟ دەریا، یان جیهانێکە بوە بە دەریا؟ ! هەر بۆیــە ئەم وەهمە عالەمی واقیعی لێگۆڕین، یام ڕەمزی بەشــەریەت بو، ئەمەش ستراتیژیەتێکی نمایشتەکە بو.. بەم شێوەیە:
یام (لێرەبونی من و لەوێ بونی ئەو و تاوانبارکردنی تۆ)
ئەمانــەش پەیوەندیــان بــە داهێنانــی فەزای شــانۆییەوە هەیــە چونکە هــۆکاری شــیکردنەوەی هەمــو ڕەوتێکی نمایش کۆدەکانــی لە ڕێگەی ڕێکخســتنی فەزای شــانۆیی و فەزای نێو کەسایەتی (بیشخصیە)ەوەیە هەر لێرەوە شــیکردنەوەکەمان دەچێتە سەر ئەو دەسەڵاتەی ڕابردو و ئێســتا، چونکە لە دوای سدرا دەســەڵات لە ڕێی غەریزەی لیلیث ەوەیە نەوەکان بەکوشــتنی باوک توشی گومان دەبن بەم پێیەش دوای سدرا لیلیــث لەڕێی غەریزەکەیەوە کە ژنە ئەمەش لەســەر بنەماکانی چێژەوە سدرا وەک پەیامبەرێک بۆ ئەو بانگەوازە دیاریدەدا، ئەوەتا یامی کوڕی بەجێهێشت لێرەشدا دەسەڵات کۆمەڵێک دەلالەتی هەیە لەپشتی زەمەنی ڕوداوەکانەوە، دوای کوشتنی سدرا گومان دروست بو:
*هام کێ ئەمەی کرد؟
*حام: کێ ئەمەی کرد؟
*یافث: کێ ئەمەی کرد؟

*حام: تۆ
*یافث: تۆ
*هام: ئێوە(٢٢ل٥)
هەر لێرەوە گومان و کێشەکانی دەسەڵات دەردەکەوێت ئەمەش لەڕێی غەریزەی لیلیث ەوە باڵا دەبێت.. ئەو بەغەریزەکەی هەمویان سەرقاڵ دەکات.. بە تایبەتی شەڕەکان لێرەدا گواستنەوەی دەسەڵات لە سدرا < > لیلیث لە نێرەوە بۆ<   > مێ.
ئەم پەیوەندیانە لەلای لیلیث هەر لەهەڵ لەرزینی پەنجەکانی دەستیەوە و بزوتنەوەی برژانگەکانی چاوی بە تاجەکەی سەر سەریەوە دەسەڵات بو بەوپێگەیە لەڕێی غەریزەوە دەیویست کۆتایی بە نەوەکان بهێنی، ببوە شەوە ئەوە کردەی کوشتن:
(کوشتنی سدرا) و (یام لە توفاندا) و (کوشتنی حام) هەروەها یافث و عمرا..
بەم پێیەش غەریزەکەی لیلیث بۆ دەسەڵات لەڕێگەی مەرگەوە باڵا دەبو.. کوشتنی نەوەکان. بەم پێیەش ئەم نمایشتە توانی فەزایەکی درامی بخوڵقێنێ بۆ تۆڕی ڕەمز و نیشانەکان.. ئاماژە جیاوازەکانی لە لاپەڕەیەکی سپیەوە بەرجەستە دەکرا هەروەک مۆریس ڕینۆ لەسەر کۆکۆس دەڵێ:
(شانۆی نمونەیی لەلای کۆکۆس ئەوەیە کە لەلاپەڕەیەکی سپی دەچێت کە دەتوانێت هەمو ئاماژە جیاوازەکان لەخۆ بگرێت کە بێگومان ئەمانەش کەسایەتی شانۆییەکەن (٢٣ل١٢)
سدرا لاپەڕەیەکی سپی بو چونکە هیچ شوێنەوارێکی تیا نەبو.. لە فەزایەکی ناشێوەیی ڕوداوەکان بەرجەستە دەبون.. لەپەیوەندی و چۆنیەتی ئاماژە و تۆڕە دەلالیەکان لە ڕێی ئاڵو گۆڕی بەردەوامی جێگەی سەکۆیی.. ئەمەش لە ڕێی ئەو فەزا خەیاڵیەی بەشێوەیەکی ئاشکرا دەزاندرا کە ئەوە شوێنی ڕوداوە کە وێنای دەکات لەسەر شانۆ، چونکە فەزای وەهمی لەڕێی خەیاڵەوە تەشکیل دەکرێت بەوێنەیەکی خەیاڵی، ئەمەش لەو پەیوەندیانەی لەسەر فەزای سەکۆیی
(فەزای سەکۆیی ئاماژەی واقیعی دروست دەکەن لەچوار دەوری ئەو ڕوبەرەی کە جوڵەی کەسایەتیەکانی شانۆی تێدایە و توێژینەوەی ئەم

ڕەمزانە کێشە کۆمەڵایەتیەکان ڕون دەکاتەوە (٢٤ل٣٨)
ئەمەش لە فەزای سەکۆییدا هەمو پەیوەندیەکانی تیشک و ئێکسسوار و دیکۆر دەگرێتەوە بەپەیوەندی ئەکتەر بە هەموویانەوە هەر بۆیەش گرنگی فەزای سەکۆیی ئەوەیە..
لێرەدا ئەو ڕایەی ئۆبرسفیلد لەسەر برێخت گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە لای ئوبر سفیلد لەسەر (ون بونە) ئەم باس لەو ونبونە دەکات کە ئامادە ببێتەوە لە ئێستادا، چونکە فەزای سەکۆیی هەمیشە دەبێت زانیاریمان بداتێ لەسەر بزر (الغائب) بە ئامانجی وەهم و بەها واقیعیەکەی، چونکە لای ئەو فەزای سەکۆیی وەرگێڕانێکی مادیە بۆ وەهم و فەزا لە بنەڕەتدا تەشکیلکردنی ڕەمزەکانە ئەم تەشکیل کردنە فەزاییە پابەندە بە وەهمەوە.
(زاراوەی فەزای شانۆیی دێتە پێشەوە کە جارێک مەبەست لە جێگەی شانۆییە و جارێکیتر مەبەست لە فەزای درامی ئاوێتە بوە یان بەپێچەوانەوە (٢٥ ل٣٣)
وەهمیش لەفەزای درامیەوە سروش وەردەگرێت کە ئەم دیاریکردنی فەزایە لەلای ئۆبرسفیلد جیاکاریەکی هەیە.. ئۆبرسفیلد و بیتەر برۆک هەردوکیان لەسەر ئەوە ڕێکن کە شانۆ لەسەرەتادا فەزای بەتاڵە بەڵام شانۆ کە جێگەیە دو شێوازی هەیە.
شانۆی بولیڤار کە شانۆیەکی بۆرژوازی تەقلیدیە و جێگەی سەکۆیی دیاریدەکات لەڕوی بینەران و جارێکیتر بە دیکۆر، بەڵام شانۆی تەخت بەپێچەوانەوە هەر شتێک لەسەر سەکۆیە لەپەیوەندی بەردەوامدایە لەنێوان ئەکتەر و بینەر.
لەم نمایشەدا جێگەی سەکۆیی و دیکۆر دیاری کراو نەبون شتەکان لەپەیوەندی بەردەوامدا بون لەنێوان ئەکتەر و بینەردا. فەزای شانۆیی وێنەیەکی ئیقۆنی بو بۆ فەزای دەرونی و پەیوەندیەکی بەڵگەیی بەوەهمەوە هەبو.. هەمو پەیوەندیەکان ڕوداو و گێڕانەوە.
ئامادەکردنەوەی ڕابردوی ڕوداوەکان وەهمێک بو کە بە دروست بونی وێنەکان لەخەیاڵدا تەشکیل دەکرا.. جیاوازی جێگەی سەکۆیی و بینین لە وەهمەوە دیاری دەدا.. هەروەک هال لە بارەی قسەیەکی ڕۆلان بارت هەروەک ئەو دەڵێت:

(فــەزای جێگەیی کۆمەلایەتــی هەوڵ دەدات بۆ گواســتنەوەی ڕوداوی کتوپــڕی کاری بیناســازی تاکــی لە ئاســتی قســەکردنەوە بۆ ئاســتی زمان(٢٦ ل ٥٠)
گرنگــی فەزا لەوەدایــە لەهەمو بنەماکاندا ســەر لە نوێ نیشــتەجێمان بکاتەوە.. شتی تازە و ڕوداوی نوێ ببینین، بەردەوام گۆڕان لەشتەکاندا هەبێت، گۆڕێک هاتە ســەر شانۆ گۆڕی سدرا بو مانای سدرا ئامادەگی هەبو.
بەر لە لافاو (سدرا ـ یام ـ هام ـ حام ـ یافث)
دوای تۆفان (سدرا ـ هام ـ حام ـ یافث ـ لیلیث ـ عمرا)
کۆتایی (لیلیث ـ هام)
سدرا لەڕێی کەسی دوەمەوە و کردەی ئامادەبون و بزر بون ئامادەگی هەبــو.. چونکــە جێگــە واتایەکی مەجازی لەســەر کە ســەکان هەبو و پەیوەندی شتەکان بەجیهانی دەرەوە، تاجەکەی لیلیث ڕەمزی دەسەلات و جێگرتنەوەی بو، هەڵماقۆکەی بە مورووەکان ڕەمزی کوشتنی نەوەکان بو یان لەهەڵبژاردنیان..
جگە لەمەش شــەرە شمشــێری براکان (خەنجەر و پەت و شمشــێر و عەرەبانە و بەرگ و کتێب.. .هتد)
هەمــو ئەمانە دەگۆڕدران لە شــتێکەوە بۆ شــتێکی دی.. . ئاماژەی ئەم شانۆییە وەک کونزان باسی دەکات:
 یەکــەم بیســتنە دوەم بینیــن، لای وایــە ئاماژە بینینــەکان هەمویان لە فــەزای جێگــەدا کار دەکەن و ئاماژە بیســتنەکان لە ڕێگــەی زەمەنەوە دەگوێزرێنەوە*****.
هەمو ئەو گۆڕان و پەنجەرە نوێیانەی کە ئەم نمایشە بەپێی ستراتیژ بو، نەک لاوەکی ئەوەش توانای کاســتی ئیشەکە بو کە توانیان ڕێکخستنی فەزای شانۆ بکەن بەفەزایەکی ناشێوەیی بەرجەستە بکەن، ئەمەش ئەم جیاوازی فەزایە لەلای ئەدوارد هال سێ شێوەی سەرەکی هەیە:
(بــواری جێگیــر و بواری نیمچە جێگیر و بێ شــێوازین، فەزای جێگیر هەمو شێوازەکانی بیناسازی ستاتی دەگرێتەوە لە شانۆدا، ئەم بیناسازیە ســتاتیەش پەیوەستە بەشێوەی سەرەکی بینایی خودی شانۆ، ڕەهەندە و هۆڵی شــانۆی فۆرمگەرایی و خانوەکانی ئۆپێرا و شــانۆ ئیتاڵیەکان..

تــاد فەزای نیمچە جێگیر هەمو ئــەو جێگایانە دەگرێتەوە کە دەتوانرێت بجوڵێنرێــن بەڵام ئەو دینامیکیەی تیا نییە کە لەبناغەدا هەیە، هەمو ئەو بەشانەی کە دیکۆر دەیگرێتەوە لەشانۆدا هۆکارەکانی تر وەک ڕوناکی و ڕێکخســتنی شــانۆ و هۆڵی شــانۆی بێ شــێوەییەکان، بەڵام جۆری سێیەم فەزای ناشێوەیی پێوەندیە دور و نزیکەکان دەگرێتە خۆ لەنێوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی ئەمیش بەســەر شانۆدا پەیڕەو دەبێــت لــە ئاڵو گۆڕی ئیدای ئەکتەرەکان، ئەکتەر و ئەکتەر یان بینەر و بینەر ـ بینەر ٢٧ل ٩٩)

لێرەشــدا جیاوازیەکانــی نێــوان شــانۆی تەقلیــدی کــە وەک وێنــەی تەقلیــدی دەمێنێتەوە توانــای جوڵاندنیان نابێ لەگەڵ شــانۆی نوێ کە فریشتەکانی نمایش دەتوانن لەڕێی داهێنانی خۆیانەوە گۆڕانی شتەکان بکــەن.. ئەمەش دیــاری کردنی شــانۆی نوێ کە فەزایەکی ناشــێوەیی هەیــە لەپەیوەندیە دور و نزیکەکانی نێــوان تاک و گۆڕاوەکاندا و یەکە تایبەتیەکانی لێرەشــەوە گوتاری فەزا و سیستمی ئاماژەیی بەرجەستە دەبێــت.. . چونکە بەردەوام بیر یارانی ســیمیائی لێکۆڵینەوەی لەســەر دەکەن، چونکە هەمو ئەو پەیوەندیانە تایبەتی بە فەزایی شانۆیی دەدات لەڕوی شانۆوە ســیمیاییەکانی زانستی برۆکســیما بەرهەم هێنانێکیان بەشــێوەیەکی گــەورە هێناوەتــە دی واش بۆی دەچن کــە ئەمەبە کار هێنانــی مرۆڤە بۆ ئــەو فەزایەی کە دەوری داوە وەک کۆمەڵێک یەکەی ڕۆشنبیری درامی خاوەنی چەندین نیشانەی تایبەتە بۆ هەمو گەلێک لە گەلان ٢٨ ل٥١)

فەزای شانۆیی بەشێوەیەکی گشتی وێنەیەکی ئیقۆنیە بۆ فەزای دەرونی و تەشکیلی ئەم فەزاو پەیوەندیە بەوەهمەوە بە فەزای خەیاڵی.

سدرا لەڕێی ئەو ئاڵو گۆڕەی کە لە نمایشتەکەدا بەردەوام هەی بو هەر لەلافاو و بەر لە لافاو و دوای لافاو و ســاتەکانی ئێســتا وئامادەبون لە دەسەڵات و غەریزە و نهێنی و ناکۆکی.. .تاد

بەم پێیەش پەیوەندی بەیەک گەیشتن دروست دەبو، هەروەک هال ئەو پەیوەندیانە دیاریدەکات : (لەڕاستیدا ئەو ڕێگەیەی کە مرۆڤ ڕێک دەخات لە فەزادا شــێوازێکە لە شــێوازەکانی پێگەیشــتن کە مرۆڤ ملکەچیەتی هەروەک بەشێک بێت و جیا نەبێتەوە لە تاکەکانی تر ٢٩ل٤٧)

ئەمـــەش پابەندە بەڕێکخســـتنی فەزا و سیســـتەمە نیشـــانەییەکان.. ئەو پەیوەندیانەی بە گشتی لە فەزای شانۆییدا پەیدا دەبن.
ئەوەتا لیلیث لە کۆتایی نمایشتەکەدا بۆ لای سدرا دەچێتەوە:
(*زەوی درەختێکە لە قوڕ و مرۆڤ لە قوڕ ڕواوە) ل١٩
کۆتایی دێنی:
(*هەستە ئەی سدرا هەستە (٣٠ل ١٩ و ٢٠)
ســـدرا دەردەکەوێتـــەوە واتە ســـدرا لێرەیە ئامادەیە، ئەمـــەش داهێنانی فەزایـــە.. .. ئەمە ڕێکخســـتنی گوتاری فەزاو بەر جەســـتە بونیەتی، ئەم کـــردەی (ئامادە بون و بزر بونە) لەئێســـتای ئێمەدا ئامادەیە، ســـدرا لە گۆڕەکەی هەڵدەستێتەوە < __ >سدرا ئامادەگی هەیە.
بەم پێیەش ئەم نمایشـــە ئاو بو هیچ کەســـێک نەیدەتوانی دوجار خۆی بشوات سدرا(ئاو) بو.

پەراوێز

*بڕوانە سیمیاء (المسرح و الدراما) یان (الفضاءالمسرحی)

** بڕوانە ژمارە (٥٠) ڕۆژنامەی دەنگی میللەت

*** پێ دەچێت هەڵەی چاپ بێت، کە لە دەقی دەرهێنان کراوە (هذه الساعة مبارکة لا اری او نسرا او غرابا (او) یەکەم زیادە یان (ای)

****(البیشـــخصیه) زاراوەیەکی کامڵە لەنێوان کەسی شـــخصی و نمونەی بینصی بڕوانە (سیمیاء المسرح و الدراما)

***** بڕوانە الفضاء المسرحی

سەرچاوەکان

١. الفضاء المســـرحي/ اكرم اليوسف/ دراسة ســـيميائية: جلال جميل محمد/ دار المشرق/ المغرب/ الطبعة الاولى لسنة ١٩٩٤ـ٢٠٠٠ ص.٤٦

٢. (المكان.. الفضاء.. الحيز) من اجل الاشـــتباك الاصطلاحي/ كريم رشـــيد/ مجلة عمان/ العدد٤٣ فى كانون الثاني ١٩٩٩ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.٨

٣. فلسفه چيست؟ مارتن هيدجر/ ت: مجيد مددى/ چاپ اول/ ت فارسى ١٣٦٧ص.١٨

٤. (المكان.. الفضاء.. الحيز) / كريم رشيد/ ص.٨

٥. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص.٢٩

٦. (اشـــكالية المكان) فى الفضاء نقد المسرحي/ عواد على/ مجلة عمان/ عدد٣٨ في اب ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى / ص٣ الفضاء ٣

٧. نفس المصدر/ ص٣٥ و (٣٦

٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ نفس المصدر/ص ٥١ و .٥٠

٩. نفس المصدر/ ص.٥٨

١٠. ســـيمياء المســـرح والدراما/ كير ايلام/ ت: رنيف كرم/ المركز الثقافي العربي / الطبعة الاولى ١٩٩٢ بيروت ص ١٤٥

١١. سدرا، نص، الاخراج/ تاليف د.خزعل الماجدى/ اخراج د. فاضل خليل ص.١

١٢. نفس المصدر/ ص.٢

١٣. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص.٣٤

١٤. نفس المصدر/ص.٣٤

١٥. نفس المصدر/ص .٣٥

١٦. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المســـرحي/ يانيس كوكس/ شـــاعر سينوغرافيا و مهندس موطن الخيال/ عواد على/ مجلة عمان، عدد ٣٦ فى حزيران ١٩٩٨ تصدر عن امانة عمان كبرى ص.١٠

١٧. فضاء المسرح والدراما/ كير ايلام/ نفس المصدر ص١٠١ و .١٠٢

١٨. (اشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/ عواد على/ ص٣٨
١٩. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٦٠
٢٠. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص ١٠٨
٢١. سدرا نص الاخراج/ص١
٢٢. نفس المصدر/ ص٥
٢٣. باحثا عن نوع من جدل مع المكان المسرحي/ عواد على/ص١٢
٢٤. (أشكالية المكان) الفضاء في النقد المسرحي/عواد على ص٣٨
٢٥. نفس المصدر/ ص٣٣
٢٦. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ ص٥٠
٢٧. سيمياء المسرح والدراما/ كير ايلام/ ص٩٩
٢٨. الفضاء المسرحي/ اكرم اليوسف/ص٥١
٢٩. نفس المصدر/ص٤٧
٣٠. سدرا نص الاخراج/ص٢٠

*لەژمارە ٤١ ی گۆڤاری رامان ساڵی ١٩٩٩ دا بڵاوبۆتەوە.

*بە سێ ژمارەی رۆژنامەی هیومانیزم بڵاوبۆتەوە جارێکی تر کە دو ژمارەیان هەڵەی بێ سنور تیادا کراوە.بەشی سێی خۆم هەڵەچنیم کردوە.توانیم بە چاکی بە بەبێ هەڵە و رێکخستنی بکەمەوە.لێرەدا بڵاویان بکەمەوە.

سیمیای شانۆو دراما

ئەم باسە خوێندنەوەو راڤەکردنی
کتێبی سیمیای شانۆو درامای
(کیر ئیلام)ە

لەناو پەرەسەندنەکانی هاوچەرخ لەسەر ئاستی زانستەکان هیچ ڕوداوێک ئەوەندەی گەشەی سیمیا کاریگەری ڕیشەیی تۆمار نەکرد بەشێوەیەکی فراوان. دەکرێت پێناسەی سیمیا بەوە بکەین کە زانستی تەرخانکراوە (علم مکرس) بۆ لێکۆڵینەوەی بەرهەم هێنانی واتا لە کۆمەڵگادا ئەمەش مانای پڕۆسیسی دەلالەت و پەیوەندی یە ئەو ئامرازەی کە بە هۆیەوە واتا لەدایک دەبێت و ئاڵ و گۆڕ لە نێوانیاندا هەبێت.
بابەتەکانیشی هەمو ڕەوتەکان دەگرێتەوە نیشانە و کۆدە کە بە کردار لە کۆمەڵگەو نامەکاندا کار دەکەن و ئەو دەقانەی لە ڕێیەوە بەرهەم دێن.
لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا پێشنیازی سیمیا کرا کە زانستێکی تەواوە بۆ نیشانەکان.. لای (دیسۆسۆر) و(پێرس).. لە ساڵانی سی و چلەکاندا لە کاری فۆرمالیستە چیکیەکاندا ڕەنگی دایەوە.
دوایی لای فەرەنسی و ئیتاڵی و ئەڵمانی و سۆڤیەتیەکان و وڵاتە یەکگرتوەکاندا.. هەتا پڕۆژەی سیمیایی جگە لە شیعرو ڕۆمان و پانتایی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەرز بۆوە بۆ بایەخدان بە شانۆ و دراما.
ئامانجی ئەم کتێبە بەسەرا چونەوەی ئەمانە و بەرهەم هێنان و

پێشنیازی ئایندەیە.
شانۆ و دراما ئەم جیاکردنەوە باوە بەردەوام داوای شیکردنەوە ئەکات مەبەســت لە وشەی شــانۆ ئەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتەی دیاردەکان کە هاوبەشی لە مامەڵەی گەیەنەراندا دەکات واتە لەبەرهەم هێنانی واتا و گەیاندنی لەڕێگەی نمایشــت خۆیەوە ئــەو رەوتانەی کە بناغەیان بۆ پێک هێناوە.
وشــەی دراما مانــای ئەوخەیاڵ کردنەوەیەی وێنە کێشــە بــۆ نواندنی شانۆیی وە لەسەر بناغەی پێکهاتنی درامی دامەزراوە. ناونانی شانۆیی بەم جۆرە کورت دەبێتەوە بۆ ئەوەی لە نێوان گەیەنەران و بینەرانەوە دێــت لە کاتێکدا ناونانی درامی لەگەڵیا نیشــانەیە بۆ تۆڕێک کارکەر کە پابەندن بە خەیاڵکردنەوەی ئەکتەرەوە.
شــیکەرەوەی شــانۆیی دەڕوانێتــە دو ڕەوتی جیاواز بــۆ مادەی دەق ئەوەی لەسەر شانۆ بەرهەم دەهێنرێ و ئەوەی لەپێناوی شانۆدا ئامادە دەکرێت.بەم پێیەش (ئیلام) پێشنیازی ئەو پرسیارە دەکات: ئایا دەکرێت نوســینی هونەری شــیعری (ئەرســتۆ) لــە زمانی ســیمیایی دا دوبارە بکرێتەوە بە هەمو باوەڕە پەیوەندیەکان و نواندنەکان و خەیاڵ کردنەوە و مەنتیقی و زمانەوانی و بونیەوی لە شانۆ و درامادا.
بونیەوەتــی بــراغ ســاڵی ١٩٣١ مێژویەکــی گرنــگ بــو بەلێکۆڵینەوەی نیشــانەی شانۆیی.. بەرلەوە شــاعیریەتی درامی و زانستی وەصفی بۆ دراما و نمایشــی شانۆیی لە شــانۆدا لەناوەڕۆکدا پێشکەوتنیان لەسەر ڕێــرەوی ئەرســتۆ بەدەســت هێنا بــو.. دراما بــە موڵکیەتــی ڕەخنەی ئەدەبییەوە پابەند بو بەو پێیەی نمایشــی شانۆیی دیاردەیەکی کتوپربو بــۆ لێکۆڵینەوەی مێتــۆدی.. لەو ســاڵەدا دو لێکۆڵینــەوە دەرکەوتن بۆ شــیکردنەوەی زانســتی بۆ شانۆ و دراما زانســتی ئیستاتیکی هونەر و دراما (اوتا کارزیش) وە هەوڵدانی شــیکردنەوەی بونیەوی بۆ دیاردەی ئەکتەری (یان موکاروفسکی) ئەم دو لێکۆڵینەوەیە پیشنیازی دەوڵەمەند بونــی تیۆری شــانۆ و درامایان کرد لەچەرخــە نوێکاندا بۆ ئەوانەی لە بونیەوێتی براغ دەرچون زانســتی ئیستاتیکای (زیش) کە بەشێوەیەکی ڕاســتەوخۆ بونیەوی نەبو بەڵام ئاســۆی ســیمیا فراوان بووەوە لەڕێی چڕکردنەوەی قوتابخانەی براغ لە زمانی ئاســاییەوە بۆ شیعر و هونەر

و سینەما و کۆمەڵیەکان بۆ دامەزراندنی بڕوای دەلالەتی شانۆیی.
بونیادگەرانی پراگ بەشێوەیەکی دوانی لە شاعیریەتی فۆرمالیستی ڕوسی و زمانەوانی (سۆسیۆر) ی بونیەویەوە پەرەی سەند.. لە (سۆسێر) هوە پڕۆژەی شیکردنەوەی ڕەوشتی مرۆڤی دەلالی و پەیوەندی لە ڕێگەی چوارچێوەی کاری سیمیاییەوە وەرگرت وە دیاری کردنی کۆی نیشانە کە لەدو چاوگەوە کار بکات و پەیوەند بێت بە هەڵگری مادەوە یان دال بە وێناکردنی زیهنی مەدلول.
(مۆکارۆفسکی) پیادەکردنی پێناسەی (سۆسێر) ی ئاسان کرد بە دیاری کردنی کاری هونەری لە سنوری خۆیدا هەمو کارێکی نمایشتی شانۆیی وەک هەمویەتی نمونەی وەک یەکەی سیمیاییە کە دەبێت دالی لەگەڵدا بێت یان نیشانە بەهۆی هەڵگرەوە لەو کارە خۆیدا کە شتێکە یان کۆمەڵێک لەتوخمەکانە.
(بیتر بۆغاتیریف) گرنگی نەخشەی بڕوای سەرەتایی بۆ سانا کردنی شانۆیی دانا، کرداری دالی بەگرنگ دانا بە ڕێژە بۆ هەمو توخموکانی نمایشت هەر شتێک لە شانۆدا هەبێت دەبێتە نیشانە.
ئەم سانا کارییە بە ڕێژەی دیکۆر تیشکی خرایە سەر.. ناکرێت لێرەدا جیاوازی لە نێوان مێزێکدا نەکەین کە لە نمایشتی شانۆیدا بەکار ئەهێنرێت بەنمونەی ئەوەی خەڵکی بۆ نان خواردن بەکاری دەهێنن.. بابەتی شانۆی مادی دەگۆڕدرێت بە شتێکی تر بۆ یەکەیەکی سیمیایی لای (ڤلرترۆسکی) یەکەی دینامی بۆ کۆمەڵێکی تەواو لە نیشانەکان بایەخێکی تایبەتە بە سیمیا لە شانۆدا پەیوەندی بە ئەکتەر و سیفاتە مادیەکەیەوە هەیە.
لەم ڕەوتەوە شانۆی مەلحەمیانەی (برێخت) ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا بە ڕێڕەوی ئەدای ئەکتەر کە هەڵگری نیشانەی شانۆییەو خاوەنی ئیمتیازە لە لایەک کە پەیوەندیەکی ڕەمزی ڕونی هەیە و لە لایەکی ترەوە جەخت لە گرنگی ئامادەبونی مادی کۆمەلاَیەتی ئەکاتەوە لە جەختکردنەوەی(برێخت) دا بۆ دراما تورجی هەولَی لابردنی نیشانەی ڕاستەقینە دەدات کە ئەکتەر لە ئەدا غەمگینەکانیا پێی هەڵدەستێ.
لای (بیتر هاندکیە) سەرنجی ئامادە بوان ڕادەکێشێت بۆ هەڵگری نیشانە و بە شانۆیی کردنی زیاتر لە مەدلول وە ئەوەی هاو ڕەوتی درامیەتی

(هەتا بینەران هەست بە جیهانی شانۆ بکەن) لە هەمو ساتە وەختێکدا لێرە واقعی شانۆیی کار دەکات کورسی لە شانۆدا ئەوە کورسی شانۆیە.
دەلالەتی لە خۆگرتن (التضمن) گۆرانی بالآی کرد.. رۆڵی هەڵگری نیشانەی لە هەستان بەرامبەر کۆمەڵێک بابەتەوە گۆڕی بۆ ئەوەی نیشانەی شانۆیی واتای دوەم هەڵدەگرێت کە بە رۆڵی خۆی دەیگێڕێتەوە بۆ بەهای کۆمەلاَیەتی و ئایدۆلۆژی لەناو کۆمەڵدا گەیەنەران و بینەران پەیوەند دەبن پێوەی.
(بۆغاتیریف) توانای هەڵگری نیشانەی لەسەر دال بۆ دوای دەلالەتی راستەقینە تێبینی کرد لە دەلالەتی رۆشنبیری زیادەوە.. کامەیە بەرگی شانۆیی؟ یان کامەیە دیکۆر کە نواندنی ماڵێک دەکات لە شانۆ دا؟ هەر یەکێکیان نیشانەیە بۆ نیشانەیەکی تر وە نابێتە نیشانە بۆ شتێکی مادی.. بەرگی جەنگ خستنەسەرە بۆ پۆلی بەرگری کە لەحەقیقەتدا دەلالەتە لە ئازایەتی یان پیاوەتی.. وە یان کەسێک لەماڵێکی بۆرجوازیدا دەلالەتی سامان و خۆبەزلزانین و چێژی خراپەیە.
دەلالەتی لەخۆگرتن پاشکۆیەکی سیمیایی (طفیلی) هەیە لە رێیەوە هەڵگری نیشانەی پەیوەندی نیشانە زۆر دەبێت.. یەک نیشانەی تەنیا بناغەی رێکخستنی- ناوەندیە بۆ پەیوەندی – نیشانە (هەڵگر- نیشانەی نیشانەی شانۆیی(تاج) مانای ناوەندی هەڵدەگرێت.
دیکۆر و جەستەی ئەکتەر و بزوتنەوە و قسەکانی بەردەوام دیاری دەکرێنەوە لە رێی گۆرانی تۆرێک لە واتای سەرەتایی و ناوەندیەوە.. پێویستە پەیوەندی شانۆیی واتاکانی بەرز ببێتەوە لە ئەرکە کرداریەکان.. ئەم تایبەتمەندێتیەش فرە دەلالیە کۆمەڵێکی بێ سنور لە واتای ناوەندی هەڵدەگرێت.. (بەرگ دەربڕینە لە کۆمەڵێک تایبەتمەندی کۆمەلآیەتی – ئابوری و دەرونی وە هەروەها رەوشتی.)
سانایی شانۆیی پشت دەبەستێت بە بەهای بەکۆت بونە کۆمەلآیەتیەکان بەو جۆرەی تێگەیشتن لە نومایشت تۆرێکە لە واتا وەک دەق.
بونیادگەرانی پراگ شانازی دەکرد بە توانای هەڵگرتنی نیشانەی شانۆیی و کەم کردنەوەی هۆکاری پەیوەندی سەرەتا لە شانۆی ئەغریقیەوە و کۆتایی بە شانۆی هەژار ی (کروتوفسکی) کە بونیەیەکی سیمیایی

دەوڵەمەندی بەرهەم دەهێنا.
نیشـانەی هەمـو بابەتیک بـە خێراترین ڕێگە دەگۆڕدرێـت وە زۆریان هەمە چەشـنن.. مسـتوی شمشـێرێک لەدیمەنێکدا دەکرێت لەدیمەنێکی تـردا هەڵبگەڕێتـەوە بـە لەخاچـدان.. وەک دیکـۆر کە دەکرێـت بەبێ راسـتکردنەوە لە دامەزراندنی بگۆڕدرێت بە دیوار یان شورای باخچە.. (مافسـتو فالیس) لە ڕێی پاڵتۆکەیەوە دەلالەت لە مل کەچکردنی دەکات بۆ (فاوست.)
لێـرە هیـچ نیشـانەیەکی نواندنی جێگیـری رەها نیە.. دیکـۆری درامی پێویسـتە بە ئیمائە نیشـانەی بۆ بکرێـت وەک لە میمیائدا (نومایشـتی ئیمائە وەک نومایشتەکانی شاپلن) بەهۆی ئاماژەی بێژەیی یان هۆکاری دەنگی تر(دیمەنی دەنگی) کە(هونزل) باسی دەکات : بە درامای ئێزگەیی لێرەدا یاسـای جێگر نیـە کە نواندنی ئەکتەر دیاری بکات بۆ کەسـێتی درامی.. دەبێتە بوکە شوشە یان ئامراز.
(بروسـاک) لای وایـە ئەکتـەر ڕێژەیەکـی گـەورە تەرخـان دەکات لە کاری رۆژانـەدا بۆ بەرهەمهێنانی نیشـانە.. دەرگایەکی وا دەکاتەوە کە ئـاگاداری بینـەران دەکاتەوە کە ئەم چاڵە بونی نیـە یان بەتاڵە یان ئاو پـڕی دەکاتەوە؟ یان ئەم دەرگایـە بونی نیە یان دەرگایەکی دوانیە یان تاکە.. ئەمە دالەکانتە.
(لاونـس) هەوڵی پیادەکردنی بـڕوای هاوجوت بون دەدات یان لێکچون لە نێوان نواندن و ئەکتەردا(شـتی لێکچو) کە هەڵگرانی نیشـانە شیاوی ئاڵوگۆڕن.
نواندنی شـانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ ئاڵوگۆڕی توخمەکانی شانۆ.. کرداری بـە کۆد بون لە ڕێـی ڕەوتەکانەوە یەکـەی سـیمیایی وەردەگرن.(کام دەرگا؟) لـە ڕێـی ڕەوتی زمانەوانیەوە یان ئیمائـی دەلالەتی دەکرێت.. نەکو بەهۆی ڕەوتی بیناسازی یان وێنەیی.
ئەوەی جێگەی بایەخە نیشـانەی پێبکەین بەرێژەی کۆدە – پاشکۆکانی گواستنەوەی ئاسۆی سیمیایی یەکێک لە بابەتەکانی دەرهێنانی (لاونس) جەدلیەتی نێوان مردو زیندوە یان لەنێوان خودی و بابەتی لە شانۆدا.. کاتێـک کـە بیر لەنواندنـی درامی دەکەینـەوە ئەویش خـودی کارکەر کـە ئەکتەر بەرجەسـتەی ئـەکات وە ئەو بابەتانەی پێـوەی پابەندە کە

لەڕێیەوە هاوبەشی کردار دەکات.(ڤلترۆسکی) ئەمەی گۆڕی بە چەمکی شـیکردنەوە زیاتر لـەوەی کە چەمکی گەیاندنی خـودی – بابەتی بێت کە لەڕێیەوە هەمو هەڵگرانی نیشـانەی شـانۆیی و ئەوانی تر لەڕەوتی نواندندا دەجوڵێنەوە لێرەدا ئەکتەر کار دەکات بە کردار کە بەشـێکە لە دیکۆر.

ڤلترۆسـکی نیشـانە بە زۆر لـە ئەزمونـەکان دەکات کە ناونـراون بە پێشـڕەو لە شانۆی سەدەی بیستەم کە لەسەر بناغەی نۆژەن کردنەوە بۆ ئاسـتی کار کەر بۆ سـانا کردن وە دابەزاندنی ئەکتەر لە بەرامبەر" هێزی کرداردا ". نیشـانە بە وێنە دەکات لە ڕێکخستن و هەناردەکردنی هێشویی دا کە سەرنجی ئامادەبوان ڕادەکێشێت.

بەکارهێنانی فیڵی زمان بە ڕێگەیەک سـەرنج لەگەڵ خۆیدا ڕادەکێشێت. ئەکتەر کە ڕۆڵی سـەرەکی دەبینێ لە ڕێکخسـتنی هێشـویی سەرنجی بینەران ڕادەکێشێت.

کارکردنی ئەکتەر بەشێکە لە دیکۆر.. ڤلتروسکی دەڵێت: سەرنج بەکاتی جێگیر دەبێت یان بەدرێژایی ماوەی نمایشـت لەسـەر دیکۆری بەهێزو سەربەخۆ وەکو دیکۆری (بیسکاتۆر و گریک) یان کارتێکەریە ڕوناکیەکان وەک ئەزمونەکانـی (ئاپیـا) یان لەسـەر دیاردەیەکی جیـاواز لە ئەدای ئەکتەر وەک ئیمائە وەک ئەزمونەکانی(مایرهۆڵد) یان (کرۆتۆفسکی.)

بیری (ئکتوالزاتسـیە) لە بیری تایبەت بە فۆرمالیسـتی روسیەوە نزیکە تا ڕادەیەکی زۆر ئەویش (ئوسـترانانیە) ڕەوتی باوێتی یان نامۆ بوونە ئەمیش فراوان بوونی سیمای دیاردەکانی نمایشتە یان سەربەخۆیی یە.. ئەمیش بە دروسـتکردنی ماوە لە نێوان توخمەکان و پاشـکۆ بە کۆت بووەکاندا.. بینەر وا هەستدەکات تێبینی هۆکارە سیمیایی یەکان دەکات وە سەرنج دەداتە هەڵگری –نیشانە و پرۆسیسەکانی ئەمەش یەکێک لە ئامانجەکانی شانۆی مەلحەمی برێخت بو..

وەرگرتنی بیرو و بڕوای شکلاَنیەتی روسی بوو.. برێخت دیاری کردنی بۆ کردار (ڕێگە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی من) بو یان ڕاکێشانی سەرنجی کەسێکی تر بۆ شتێک.

هەناردەکردنـی شـانۆیی چوارچێوەگرتن بە شـێکی بچـوک لە نمایش دەخوازێـت.. لـەلای برێخـت بە دابڕانی لە پاشـماوەی دەقـە.. ئەمەش

هاوکێشـــە دەکاتەوە بە کــرداری ئاگادار کردنەوە لە نێــوان نواندن کە ڕووداوە وگەشـــە دەکات.. (نیشانەی دەرخستن) وەکو بەدەستی دێنێت کاتێک کە ئەکتەر بە تەنیایی شــوێن ئەو شــتە دەکەوێت کە رو دەدات. یان بە زنجیرەیەک فیڵ کە دورخســـتنەوەی بزوتنەوە و کارتێکەرەکان بزوتنەوەیــان خاو دەکاتەوە.. گۆڕینی تیشــکی کتوپڕ پانتایی نواندنەکە غەمگیــن دەکات.. ڕیبشـــارد فۆرمــن دەرهێنــەری ئەمریکــی فیڵــی چوارچێوەگرتنی بەکارهێنا لە شــێوەی بینین و بیســـتندا کە بناغەیەکی ئوسلوبی جیاواز بێ بۆ بەرهەمەکەی.

بیری ڕێکخســـتن و هەناردەکردنی هێشــویی دەگەڕێتەوە بۆ ئوســـوڵی زمانەوانیــەکان جگە لەوە بە خوازراوەیەکــی جێگەیی دادەنرێت.. بەڵام فیڵ لە داڕنینــی باوێتی بێژەی زمانەوانی بەکار دەهێنرێت بەو جۆرەی لــە ڕەوتێکــی ترەوە کار لە درامادا بکات.. ئەمەش ڕێگە بەوە دەدات کە نیشانەی زمانەوانی لە پێشەوەی نمایش جێگە دەگرێت.. چوارچێوەگرتن بۆ زمان بەردەوام بەکار دەهێنرێت بەهۆی پشـــت زمانەوە شــێوەکانی بەدواداچوونــی تر کە پێگــەن بۆ دایەلۆژی درامی بــۆ ماوەیەکی درێژ بەڵام مەبەستی نامۆ بوون لە پاشکۆی واتاکەی و زیاد بوونی غەمگینی بە شــێوەیەکی ڕیشــەیی ئەو ناواتا کردارییە کە ئالفریدجاری بە زۆری بەکاری دەهێنا وە هەندێک جار شکســـپیر دوای ئــەوەی بونیادگەرانی پراگ لە دواییدا کێشــەی ساناکردنیان بە کەمی تەرخانکرد هەتا ڕۆلان بــارت بــە شــێوەیەکی توڕەیی نیشـــانەی بە کۆی شـــانۆ کــرد کە ناو نراوە بە(فرەیی دەنگە ڕاگەیاندنە کرداریەکان) بە چڕی لە نیشـــانەکان.. سروشـــتی نیشـــانەی شـــانۆیی ئەگەر لێکچوو یان ڕەمزی یان پێکهاتن بێت.. وە دەلالەتی نامەیی ئەگەر ڕاستی بێ یان بە لەخۆگرتن هەمو ئەم بابەتە بنەڕەتە سیمیایانە لە شانۆدا هەن.

لای کاوزان جەختــی کــردەوە کە هەموو شــتێک لە نواندنی شـــانۆیدا نیشانەیە وە سەر لە نوێ چەمکی گواستنەوە و دەرفەتی بە لە خۆگرتنی بونیەوی کردەوە هەوڵی دا پۆلینکاری بۆ نیشانەی شانۆیی و ڕەوتەکان و دیـــاردەکان دابمەزرێنێــت.. وە هەوڵی دا پۆلێنی دیـــاردەکان بکات و جیاکردنەوە لە نێوان نیشـــانەی سروشـــتی و نیشانەی دەستکرد کە لە

ئامادەبوون و ونبوندا لێکدەدرێنەوە.
لای وایە نمایشت نیشانەی سروشتی دەگۆڕێت بۆ نیشانەی دەستکرد.
ئیقونە و بەڵگە و رەمز سێ پاشکۆ نیشانە ناسراوەکەی کە پیرس پێشنیازی کرد.
ئیقونە نواندنی بابەتەکەی دەکات (لە بناغەدا بەهۆی هاوشێوەوە لە نێوان هەڵگری –نیشانە و مەدلولەکەی.. نیشانەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ بابەت کە دەلالەتی لە سەر دەکات.
نمونەی نیشانە ئیقونیەکان کە پیرس بیریان دێنێتەوە وەکو نەخشەی وێنەیی کە تا رادەیەکی زۆر ئەو هەستە ون دەکرێت کە هەمان شت نەبێت. وە وێنەی فۆتۆغرافی لە نێوان سێ جۆری جیاواز لە ئیقونەدا جیا دەکرێتەوە.. وێنە و نەخشە و خوازراوە.
ئاگادار.. ئەو نیشانەیەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ بابەتەکە کە لە راستیدا بە هۆی کاریگەر بونیەوە پێی نیشانەی بۆ دەکات.. لەتردانی رۆیشتنی دەریاوان دەلالەتی پیشەکەی دەکات.. لێدان لە دەرگایەک نیشانەیە بە بونی کەسێک لە دەرەوە.. وە ئامرازە ئاماژەییە بێژەییەکان وەکو راناوی(من)و (تۆ) و ناوەکانی ئاماژە وەک ئەمە و ئەو ساتەوەختی (جێگە و زەمان) وەک (لێرە) و (ئەوێ) و (ئێستا).. .هتد.ریژەی هاوشێوەیی.
رەمز.. لێرە دەبێت پەیوەندی نێوان هەڵگری–ئاماژە و مەدلول پێکهاتنی فەرمی بێت.. ئاماژەی زمانەوانیە.. شانۆ مەیدانێکی تەواوە بۆ ئیقونە..
پانکوت بڕوای پێرسی پیادەکرد و ئیقونەی بە نیشانەی شانۆیی وەرگرت:
ئیقونەی بنەڕەتی لە شانۆدا جەستەی ئەکتەر و دەنگەکەیەتی.
جولیان بک و جودیت مالینا لە دوای شەستەکان ئەوەیان پیادە کرد کە هاوشێوەیی لە نێوان نیشانە وبابەتدا ئەرکێکی رەهایە.
پاتریس بافیس لای وابو :زمانی ئەکتەر وەک ئیقونە کار دەکات.. بەشێکی زۆر لە دەوڵەمەند بونی نمایشی شانۆیی دەگەڕێتەوە بۆ یاریکردن لە گۆڕانی ریژەی پیشەی سیمیاییدا.روبرت ویلسون لە نمایشێکا لە شیراز شاخە راستەقینەکەی بە رۆڵی دیکۆر دانا وبەشێکی بە جەستەی مرۆیی و ئاژەڵی بۆ کۆمەڵێک دەوری جیاواز تەرخان کرد و بەشێکی تری بۆ خەڵک و دایناسۆر و کەشتی نوح.. .هتد.

پیـرس ئیقونەی بۆ سـێ بـەش جیاکـردەوە ئەویش وێنەو نەخشـە و خوازراوەیە.شـانۆی پانتۆمایم یان سریالی دەتوانن شێوەی مێزێک بە نەخشە دیاری بکەن.وەکو شانۆی بەتاڵ دەگۆرێت بە گۆرەپانی کوشتار یان بەندیخانە.. .هتد.
لای پیرس دەربڕین ئەو فیکرەیە کە لە نیشـانەوە هەناردە دەکرێت.بەو جۆرەی هەر شتێک رێگەی دامەزراندنی وێنە بدات لەلای بینەر.
ئـاگادار وەک ئیقونە نین.. بۆ نمونە بـەرگ دەلالەتە لە بەرگی نمونەیی درامی لە هەمان کاتدا بەڵگەیە لەسەر پیشە و پایەی کۆمەلایەتی.
هەمو پاشـکۆ نیشـانەیی رەمزی و ئێقونی وئاگادارەکان دەبێت لە یەک کاتـدا لـە شـانۆدا ئامادەبـن.. هەمو ئیقونـە و ئاگادارەکان لە شـانۆدا گرنگیـان هەیە لە سـەر بناغـەی پێکهاتن. لای جاکۆبسـۆن ئالۆگۆری خوازەیی(مجـاز) قوتبێکی بنەڕەتی پێـک دەهێنێت.پۆلێنی قوتبەکەی تر بـە هۆی وێنـەی رەوانبێژیەوە دەکات.بەنمونە کۆشـکی سـپی پێگەی سـەرۆکی ولاتـە یەگرتـوەکان دەگرێتـەوە.لای وایە هەمیشـە واقیعی مەجازیە و رەمزی خوازراوەیە استعارە.
هونـزل ئامـاژە دەکات بەخـوازەی شـانۆیی وەک نواندنـی گۆرەپانی کوشتار بەهۆی چادرێکەوە وەیان کەنیسە بەهۆی بورجەوە.
شـاردنەوە.. کاری سـاناکاری شـانۆ باوەڕی بە دەرخسـتنی بابەت و رودواوەکان هەیە.. وە هەمو نمایشت لە بەردەم ئامادەبوندا ئەمەش نمایشی شانۆیی لە رۆمان جیا دەکاتەوە کە هەڵدەستێت بە وەسفکردن.
بـەم شـێوەیە ئیلام بە قولی بـە ناوەرۆکی کتێبەکەی توانی شـانۆمان نیشـان بدات وەک دروسـت بـون و هەمو قۆناغە گەشـە کردوەکانی و بـەرەو پەیوەنـدی شـانۆیی وکـۆدە و رەتەکان و دەقی نمایشـت و راگەیاندن لە شانۆ و نامەو گوتار و دەق و مەنتیقی درامی و بوارەکانی تر شی بکاتەوە و شانۆ وەک هونەرێک کە هەڵگری گۆرانی هەنوکەییە نیشانمان بدات لە هەمو پەیوەندیەکانی بە گەیەنەر و بینەران.. بەکورتی ئـەم کتێبە ئەزمونی مێژوی گۆرانی شـانۆ و تیئۆرێزەکردنی گۆڕان و خاڵی کارکردن و وەرچەرخانیەتی لە هەمو سـەردەمەکاندا تا ئێسـتا و ئەوەندە پڕ بایەخە هیچ نوسـینێک نیـە بتوانێت حەقی بەهای ئەم کتێبە

بدات و بەشـــەکانی تر کـــە زنجیرەی پێکەوە بەســـتراون بە خوێندنەوە حەقیـــان نادرێتـــی لەبەر ئەوەی تـــەواو گران و پێکـــەوە لچکاون وەکو تەونی جاڵجاڵۆکە لە شـــیکاری زانســـتی سیمیا و شـــیکردنەوەی هەمو پانتاییەکانی نمایشت.. پڕە لە هێڵکاری و نەخشە و موفردە و فەرهەنگی شـــانۆیی کە پێویســـتە وەک خۆیان وەربگێڕدرێن کە ئەمە پرۆژەیەکی گەورە و گرنگیە بۆ شانۆی کوردی ئەگەر وەرگێڕێکی باش بەهاوکاری چەند کەسێک بیکات.

سـەرچاوە سیمیاء المسـرح والدراما: کیر ئیلام: ترجمة وتعلیق رئیف کرم: المرکز الثقافي العربي الطبعة الاولی ١٩٩٢.

لە ڕۆژنامەی ئاسۆ ژمارە لە ٦ی٢٠٠٨ بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.

خوێندنەوەی جەستە
لەبونیادی شانۆدا

لێرەوە لەیەک رستەی(نۆرمان مارشاڵ) ەوە سەردەقی باسەکەمان دەشکێنین:
(شانۆی راستەقینە ئەو شانۆیە کە هونەر بێت لە ناوخۆیدا، وەکو مۆسیقا و ئەپەرتمان خاکێکە هەتا ئێستاش نەدۆزراوەتەوە و بەچەند نەوەیەکی تریش نادۆزرێتەوە١).
کاتی خۆیەتی ئەو پرسیارە سەرهەڵبدات کە شانۆ بەبێ ئەکتەر و هونەری نواندن چی دەمێنێتەوە.. دیکۆر و مۆسیقا و کەرەستەکانی تر.. ئەم پرسیارە بەرەو گەڕانێکی مەعریفانە پەلکێشمان دەکات.. گەڕانێکی سەرتاسەری لە هەمو پێکهاتەی شانۆ لە روی ئەنتۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی و دەرونناسی و ئیستاتیکا و فەزا و هونەر و.. .هتد.. ئەمەش لەو هێزەوە هێڵی سەرەتاییمان دەداتە دەست و بونیادی کارە مەعریفیەکە دەخاتە بەر پرۆسێسی خوێندنەوە کە زمانی جەستەی ئەو ئەکتەرەیە کە هۆڵی شانۆ دەکات بە سارایەکی تۆفاناوی.. هەر بۆیە تیشکی سەرنجمان دەخەینە سەر جەستە(الجسد)لە رێگەی بزوتنەوە

و ئاماژە و نیشانە دەلالیەکانەوە بینای کارە هونەریەکان بخوێنینەوە.. چونکە بینەر وەکو مندالێک کەسێتی خۆیان بزر دەکەن لە بینینی ئەو کاراکتەرەی کە کەسێتیەکی ترە.. لێرەوە خۆرافە (اسطورة)ی نێوان بینەر و نواندن پەرە دەسێنێت.. ئەکتەر بە زمانی بێژە و جەستە و یاری هونەری دەبێتە هەڵگری پرسیارە مەعریفی و بینەر دەخاتە ناو کەشێتی و تۆڕە دەلالیەکانی شانۆوە.. کەسێتیەکان نهێنی و دەرونە پەنگ خواردوەکانیان دەدۆزنەوە.. سەر لەنوێ لەدایک دەبنەوە.. بەبینینی کۆمەڵێک ئەکتەر کە رەنگی هەوێنی مرۆڤایەتی هەڵدەگرن.. نواندنیان کردۆتە پردێکی هونەری لە ئاڵوگۆڕی نێوان تاک و کۆمەڵدا یاری دەکەن.. ئەوەش پەیوەندیەکی هونەریانەی واقیعیە.. بینەر ژیانە راستیەکانی خۆی لە بەرامبەر فۆتۆگرافی رابردو بۆ ئێستا و تیشکی ئاسۆیی داهاتودا بزر دەکات.. دەچێتە کەسێتیەکی تر.. ئاسۆیی یاخود سەردەم.. لە رێگەی هۆشەوە (وعی) جیهان بینی و روانینەکانی ژیانی لەگەڵیدا یاری دەکەن.. چێژی هونەری لەکاری هونەری لەحاڵەتە (سایکۆلۆژی) دەرونیەکانەوە پەیدادەبێت.. کاتێک کە خودی مرۆڤ لێی تێدەپەڕێت.. داهێنان لە کاری هونەریدا پرۆسیسێکی دۆزینەوە شتی نوێیە کەلەوەبەر نەبوبێت ئەویش لەو ساتەدایە کەمرۆڤ لەرێگەی هۆشەوە کۆمەڵێک یاسای ئیستاتیکی دابهێنێت.. بەجۆرێک کە بینەر هەست بەبینینی جیهانێک بکات لە بەردەمیدا شتی دوبارە بو نەبینیێ.. جیهانێک بێت بەمانا ئەنتەرپۆلۆژی و ئیستاتیکی و تەکنۆلۆژی و فەلسەفی و کۆمەلایەتی و زانستی نوێ.

ئاهەنگسازی بینەر و ئەکتەر بیروباوەڕ و داهێنان و هەستکردنە.. چێژی بینەر لەوەوە دەست پێدەکات کە هۆش و ئەزمونی خۆی بەکار بهێنێت ئەوسا دۆزینەوەی کارە ئیستاتیکیەکانی هونەر بکات.. چونکە هیچ کات نابێت هونەر کاری تەقلیدی دوبارە بکاتەوە، یاخود هەڵبستێت بەنوێکردنەوەی کۆن.. بەڵکو هەمیشە دەبێت داهێنەری پرۆسەیەکی نوێ بێت بەهۆی هۆشەوە هەوڵی دۆزینەوە بدات.. چونکە ئەو پرۆسە گرنگەی کە چێژ لە هونەردا دروست دەکات هۆشی کەسێتیە.. ئەمە سەرەتای ئەو لەدایک بونەیە کەلەپانتایی شانۆدا دەڕسکێن.. بینەر سەیری ئەو کەسێتییە دەکات کە لەسەر شانۆکەوە دروست دەبێت..

بـون لەنەبونەوە(الوجود من اللاوجود) ئەکتەر لـە چرکەی لەدایکبوندا لــە روانینــی بینەردا لەدایک دەبێت.. لەنەبونــەوە دێتە بون.. ئەکتەر لەم ســاتەدا وەکو کەوتنە خوارەوەی ئادەم و حەوایە بە پەیامی خۆیانەوە بـۆ ســەر زەوی.. نەکو هەســت بەوە بکــەن کەنواندنێکــی تەقلیدی بۆ بینەر دەکەن.. پێویســتە لەوسەر زەوییەی کەلەدایک دەبن.. لە(نەبونەوە بێتــە بون) بەپەیامەکەی خۆیانەوە یاری راســتەقینەی ئەو ژیانە بکەن.. ئەکتەری بەتوانا لەگەڵ خەون و روانینە راســتەقینەکانی ژیانیدا ســەر لەنــوێ لەدایــک دەبێتەوە.. ئەمــە دەمانگەیەنێتە ســەر خوێندنەوەیەکی مەعریفیانــە.. گــەڕان بەدوای ئەو رەگــەی لەمنداڵدانی شــانۆدا لەدایک دەبێت.. پەیوەندیەکانی نێوان وەرگر و ئەکتەر ئەو نیشانە و زمانەی کە لەجەستەوە دروست دەبێت ئەوە کەم تا زۆر لای ئێمە نەدۆزراوەتەوە.. روانین تەنها لەسەر رواڵەت و کارە مردوەکان بوە.. بەبێ ئەوەی رەخنە چێژی خۆی وەرگرتبێت.. جوڵە و نیشــانە و دەلالەتە قوڵەکانی شانۆیی دۆزیبێتەوە.

هەتا ئێســتا رەخنەی شانۆی کوردی خۆی نەداوە لەقەرەی دەلالەت و ئاماژە و نیشانەکانی جەستە.. نەیتوانیوە بونیادە دەلالیەکانی بدوێنێت.. رەخنەیەکی ئیفلیج بوە و تەنیا وەسف و ستایش و روخانێکی دەرەکی بــوە هیچ پەیوەندییەکــی بەجەســتە وخوێندنەوە و بــون و نەبونیەوە نەبوە.. تەنیا چەند رستەیەکی سواو و بێکەڵک و مردو بوە.. کە توانای پێکهاتــە و دۆزینــەوەی دەلالەت و ســیمۆلۆژی نەداوە لەنــاو بونیادی کارە هونەرییەکاندا.. تەنانەت قســەکردن لەســەر دیکۆریش هەر رستە بێکەڵکەکان بون.. ئیدی کێشەی جەستە لەناو پانتایی کارە شانۆییەکەدا.. وەک تر لەســەر ئاســتی رەخنــە و لێکۆڵینــەوە هیــچ خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی لەســەر نەکراوە.. ئاشکرایە جەستەش وەک جەستەیەکی سەردەم ئیستاتیکای سەردەمی نەبەخشیوە.. بینەر نەیتوانیوە چێژی لێ وەربگرێت.. توشی تێرامان بوە.

جەستە فەزای شانۆیی پڕ دەکاتەوە لەگەڵ یاریە هونەرییەکاندا پردێکی هونەریانــە لەگــەڵ بینــەردا دروســت دەکات.. ئەمە بــەرەو کێڵگەیەکی مەعریفیانــە دەمانبات هەتا لەو تەوقە تەقلید ئامێزە دەربچین و بتوانین خوێندنەوەیەکی مەعریفیانەی جەســتە بکەیــن.. ئەکتەر لەدایک بونێکی

هەمیشـــەییە لە مندالدانی شـــانۆدا: دەبێت هەمیشە بیر لەلەدایک بونێکی نـــوێ بکاتـــەوە.. لە زمان و جوڵەی جەســـتە و بیر و ریتواڵ و هونەری شانۆدا پێویستە لەبەکارهێنانی زمان و لەنواندنی خۆیدا لە کۆئەندامێتی (فیسۆلۆجیا) بپەڕێتەوە بۆ دو حاڵەتی سەرەکی:

یەکەم/پاراستن و ئەفراندن و داهێنانی جوانکاری.

دوەم/ داهێنانـــی زمانێکی نـــوێ وەکو فرۆ بێافرێنـــێ لەرێگەی دەنگ و ئاماژە (الاشارە) و جوڵەی جەستەییەکەیەوە.. چونکە ئاماژە پرۆسیسێکی هونەریانەیە لە دۆزینەوەی ناخە خەفە بوەکەی ئەکتەردا.لێرەوە جەستە بەدەنگ و نیشـــانە دەلالەتەکانی خـــۆی بینا دەکات و تەواو کاری جوڵە و نیشـــانە و دەلالەتەکانـــی تری کارە شـــانۆیەکەیە.. بینـــەر دەخاتە ناو کەشـــێتی و فەزای شـــانۆکەوە.. کە یەکەم شـــت لەهۆڵێکی شـــانۆدا لە دەلالەتی کارە شـــانۆیەکان پێک هێناوە.لەناو کەشێتی شانۆوە دیکۆر و دەلالەتەکانی بەوەرگر دەگەیەنێت.

دیکۆر رەمزە بۆ واقیع بینەر لەناو خەیاڵ و کەشـــێتی یەکی ســـەرەتایی دا دەخاتـــە ئاهەنـــگ ســـازی.. چەنـــد چەمـــک (مدلول) دەخاتـــە بەرچاو لەنێوان شـــتەکانی واقیع دا توشـــی ســەرسورمان دەبێت.. چونکە دیکۆر تەعبیرکردنە لەمەجاز.. لەســـەر واقیع.. بنەمای چەمکەکانی بۆ دروست دەکات.. بینـــەر دەخاتە بیـــرو خەیاڵ و تێڕوانینێکـــی فراوانەوە.. چونکە شـــانۆ واقیع وەکو خۆی نیشـــان نـــادات بەڵکو نمونەیەکـــە لێی.. لێرەوە پەیوەندی نێـــوان هونەر و واقیع پەیوەندیەکی مەعریفیانەیە لەناوەوەی کایە ئەبستیمیەکانی عەقڵی مرۆڤایەتیدا کار دەکات و ئامانجی ئەبیستیم و شیکردنەوەی واقیعە ئەم پەیوەندیە لەنێوان کارە هونەریەکە و واقیعدا.. ئەوی گرنگە داهێنانی جیهان بینی و کاری هونەریانە تەواو کاری لەناو کارە شـــانۆیەکەدا.. سەرپەرشـــتی کەری دیکۆر دەبێت داهێنەرێک بێت نەوەکو تەنیا دیکۆرێک دروست بکات.. چونکە دیکۆر تەنیا بۆ جوانی و دەلالەتی مردو نیە.. بەقەد ئەوەی پەیوەندی بەبینای کارە شانۆییەکەوە هەیە.. ئەگەر شـــانۆ جەستەیەک بێت ئەوا دیکۆر ئەندامێکیەتی.. دیکۆرو جەدەلیەتـــی بەشـــانۆوە زمانێکـــە.. چونکـــە دەلالەت دروســـت دەکات.. ئەمەش لەناو زمانی شـــانۆدا دەبێتە یەک زمان کە دەبێتە زمانی شانۆ.. ئـــەم پەیوەندییەش لەســـەر ئاســـتی هونـــەری و ئیســـتاتیکای هونەرە..

قوتویەک لەسەر تەختی شانۆیە دەیان پرسیار دەخولقێنێت,کەلەسەر.. دەست و پەنجە.. پێست.. تەناف.. هتد.. ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی مێشک بوروژێنن بۆ گەڕان بەدوای بنەماو بونیادی سەرەکیدا.. ئەوانە هەمو تەنیا دەبنە ئەو وروژانە.. ئەمانە وەکو وێنەیەکی نیشتەجێ.. جێگر.. دەمێنێتەوە ئەگەر ئەکتەر گیانیان بەبەردا نەکات.. گیانی زیندوی ئەوان لەگەڵ گیانی ئەکتەردا دەخوێندرێتەوە.. ماناو دەلالەتەکانی خۆیان بەکامڵی دەردەخەن.. چونکە دیکۆر لەگەڵ کەشێتی و جوڵەی جەستەدا دەلالەتەکانی دەخوێندرێتەوە و مانای خۆیان دەگەیەنن دەلالەیەکی وەستاو یان وێنەیەکی نیشتەجێ بەرەو جوڵەو بنەمای خوێندنەوەی بەرەو ئەوەی کامڵ ببێ و بکەوێتە ژێر روانینی بینەر.. بخوێندرێتەوە بەو جۆرە بەرەو دەلالەیەکی جوڵاو و بەردەوام کاری تەواوکاری خۆی دەکات.. پەیوەندی زیندوانەی نێوان دیکۆر و بینەر لەرێگەی ئەکتەرەوەیە.. کە تەعبیر دەکات لەکرداری شانۆیی(فعل المسرحیه) ئەمەش لە شانۆدا پێویستی بەگۆڕانێکی بنچینەیی و سەرتاسەر هەیە.. دیکۆر لەشانۆدا نابێت دیکۆرێکی وەستاو بێت هەتا کۆتایی.. ئەمە لەلایەک شوێن(مکان) دیاری دەکات بەواتایەکی تەقلیدی (ماتماتیکی) نەکو(فەلسەفی) لەلایەکی تریش رەوتی درامی شانۆکە دەکوژێت و ئیستاتیکای ئەکتەریش لەچێژێکی سەرتاسەری دەخات چونکە شانۆ هەڵگری سیمۆلۆژیە، هەمیشە دەبێت ئەو بونیادی شانە(خلیە) زیندوبن.. دەبێت شانۆ لەو رەوتە تێپەڕێت کەبەرەو ڕەهەندی فەلسەفی بڕوات وەکو(کروتوفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.. دەبێت دیکۆر بەپێی دیمەنەکان گۆڕانی تێبکەوێت، لەگەڵ هەر دیمەنێکیشدا بەپێی دایەلۆژ و گۆڕانە بنەڕەتیەکان لەڕێگەی تیشکەوە گۆڕانی خۆی وەربگرێت.. دەرهێنەری زیندو لەگەڵ رەوتی زیندوێتی شانۆکەیدا دەژی هەتا کۆتایی.. ئەکتەری زیندوش جوڵەکانی جەستەی بەپێی هەمو دیمەن و کەشێتیە سازێندراوە گۆڕاوەکەی تیشک و دیکۆر دەسازێنێ.. هەروەکو وێنەی کەسێک لەدڵی دڵدارەکەیدا نەک وەکو وێنەیەک و بەس بەڵکو هەمیشە بخوێندرێتەوە، چونکە ئەو خۆی رچەی گۆڕانەکانە لێرەوە دەگەینە ئەوەی شانۆ بەبێ دەمامک و جل و بەرگ و تیشک.. هتد.. دەژی، بەڵام هیچ کاتێک بەبێ ئەکتەر وێنە و گیانی زیندوی تیادا نابێت.. کێڵگەی

ئەکتەر فراوانترە لەمۆسیقا و وێنەکێش.چونکە ئەو هەمو گۆشەکانی دەرونی دەگرێتەوە و دەیاندۆزێتەوە.. هەمو ئەندامەکانی لەش و هەمو پرۆسە و لێکۆڵینەوەکان لێرەوە هونەری نواندن ئەرکێکی ژیانە.. جەستە هەڵدەستێت بە ئافراندن و داهێنانی هەمو توخمێکی بینراو(عناصر المرئی) وەکو تەشکیلی و دەنگ.. هتد.. ئەکتەر لە میکانیزمی جوڵەی جەستەییەوە دەلالەت و نیشانە و ئاماژە لەناو سروتی شانۆدا دروست دەکات.. پرسیارە لەسەر بون و کێشە مەعریفیەکانی سەردەم یەکگرتنەوەی جوڵە و بزاوتە جەستەییەکان. زمانی جەستە ئەوە ئەو پرۆسە گرنگە هونەریەیە کە ئەکتەر لەناو لەشی خۆیدا وێنەو دەلالەتی فراوان بەبینەر دەخوێنێتەوە.. بەسۆز و توڕەیی و هەڵچون و هێمنی.. شالاو.. چەندان وێنەی جۆراو جۆر دەسازێنێ.. وەک لە ساتەوەختێکدا بینەر بخاتە ناو ئەو زەنگە ترسناکانەی لە واقیعدا گوێچکەی مرۆڤایەتی کەڕ دەکەن.. یاخود لە روداوە ترسناکەکان هۆشیاریان بکاتەوە و نیشانەکانی داهاتو بکێشن و کێشە مەعریفیەکان بخاتە رو لەدایک بون و پاکژبونەوە(الولادة والتطهیر) ئەم حاڵەتانە نیشانەی ژیان دەردەخەن شانۆ هەوێنی ژیانە.. حاڵەتە گرنگ وپڕ بایەخەکانێتی لەجەستەی ئەکتەرەوە دەبینرێت.. ناکۆکی و کێشە سەرەکییەکان چونکە جەستە دەلالەت و بێژە دەدۆزێتەوە:

(رەنگە جەستە شاراوەی بێژە بدۆزێتەوە و بە رێگای ناراستەوخۆ دەریدەبڕێت.. هەڵبەتە گرنگترین کەرەستەیەکی ناراستەوخۆیە بۆ دەربڕین٢).

ئەکتەر وەکو لەبێشەو جەنگڵستان و سارا و بیابان و سەرابدا یاری مەرگ و ژیان بکات.. دەتوانێت دەیان حاڵەتی ئەفسانەیی دروست بکات.. تیشکێکی سور لە تاریکیدا لە دورەوە جەستەی دەگرێت تەنیا جوڵە وشالاوی جەستەیەک دەبینرێت.. لەو حاڵەتەدا دەتوانرێت دەیان دەلالەتی جۆراو جۆر بەرجەستە بکرێت.. ئەکتەر بەهەمو شێوەیەک یاری گۆڕانکاری ئیستاتیکی خۆی بکات.. شانۆ ئاوە جەستە مەلەی هونەری و مەعریفی و رۆشنبیرییانەی خۆی دەکات.. دەتوانێت دەیان پرسیاری مەعریفی دابهێنێ سێبەر لەو حاڵەتە ئەفسانەیەدا دروست بکات لە ژێر شەپۆل و تیشک و روبەرێکی ئەفسانەییدا

هەمــو دەلالەتەکانــی بەئاشـکرابگەیەنێت ئـەو سـاتانەی کە بەسـاتی لەدایـک بونــەوەی ئەکتەر دادەنرێـت.. ئەوانەن کەجەسـتە لە ونبون و داپۆشـین و تیشـکی و ئەفسـانەییدا بتوانرێت بەبزاوتە جەستەییەکەی خـۆی مانای نەمردن هەڵبگرێت.. جارێکی تر لەبەردەم بینەردا لە دایک بونێکـی نوێ دروسـت بکاتەوە بە تایبەتی لـەو حاڵەتانەی کە زەمەنی گێڕانـەوەی دەکەوێتە سـەر.. یاخود لە تەمەنێکـەوە بۆ تەمەنێکی تر لە حاڵـەت و شـوێن و کات و پلـەو پایەکەیـەوە بۆ یەکێکی تـر، ئەکتەر لەو سـاتانەدا دەکەوێتە بەر پرۆسێسـێکی ناوەوە و دەرەوە.. هەست و نەسـت.. (الداخل والخارج - الشعور واللاشعور) سوڕانەوە لە تەوەری لادان لە شـوێن کات (الزمـان والمکان) ئەم تەوەرە لای کرۆتۆفسـکی پەرینەوەیە لە بوعدێکی ماتماتیکی بۆ فەلسـەفی.. لێرەدا شـوێن و کات دیـاری نیە ئەمانە بەگشـتی ئەو حاڵەتە سـەر سـوڕهێنانەن کەئەکتەر لــە ئەنجامی پسـپۆڕی خۆی لە هونـەری نواندندا و پلەی ڕۆشـنبیری بەرزی و پرۆڤەی جەسـتەیدا بتوانێت بەو پرۆسە وپرۆسیسە گەورانە هەڵبسـتێ و روبەری پانتایی شـانۆ پڕ بکاتەوە.. ئەکتەر تەنیا لە کاتی پرۆڤـەدا دەکەوێتە ژێر چاودێـری گەیاندنە هونەرییەکـەی دەرهێنەر.. لەکاتی نمایشـی پرۆسیسـە گەورەکەی ژیاندا خـۆی مەلەوانی جیهانە مەزنەکـەی خۆیەتـی دەرهێنـەر وەک بینەرێک سـەیری دەکات.. بۆیە هیـچ دەرهێنەرێک ناتوانێـت ئەکتەرێک لەدەوری خۆی بکاتە فریشـتە ئەگەر خۆی فریشـتەیەکی شـانۆ نەبێت و پرۆسـە گەورەکانی مێشک و دەرون وجەسـتەی خۆی ئەنجام نەدات.. جەسـتەیەک لەسـەر شانۆ هەمیشە توشی کۆمەڵێک پەیوەندی زمانی و ڕیتواڵ و جەستەیی بینراو دەبێـت پێویسـتە وەکو خوێن لەلاشـەیەکدا لەگـەڵ هەمویاندابگەڕێت.. چونکە شانۆ هەمیشـە کۆمەڵێک هونەری پێویست و هەڵبژاردەی تیایە کەپێویسـتە ئەکتەر بتوانێت پەیوەندی هونەریانەی خۆی بکات.. لەگەڵ لێدانێکـی مۆسـیقا، پیانۆیـەک دەبێت بزانێت چۆن روانین و هەسـت و نەسـت و بزاوتە جەسـتەییەکەی لەگەڵیـدا یەک دەگرێتەوە.. مۆسـیقا کارتێکردنی مێشـکە.. بیسـتنە لەگەڵ دراما و حاڵەتی داهێنانی شـانۆدا لێدەدرێت.چۆن بروسـکە و هەورە گرمە کار دەکەنە سـەر سروشـت چۆن بروسـکە کارگ هەڵدەتۆقێنێت ئاوها دەبێت جەسـتەیەک بەپارچە

مۆسیقایەک کارگ ئاسا دروست ببێ و دەلالەت دەربخات.. چونکە مۆسیقا وەکو ئەو تەزوە دینامیکیە وایە کە باتریەک شەحن دەکاتەوە یان بڵێین:خوێن لە لاشەیەکدا.. بەو جۆرە زمانی شانۆ کاری تەواو کاری خۆی دەکات بینەر دەخاتە ناو کەشێتییەکی فراوانتر لێرەدا کاری روبەروبونەوە و ئاهەنگسازی لەگەڵ بینەردا دروست دەبێت.. شتە شاراوە و نائاشکراکان(المرئي واللامرئي) دەلالەتەکانی خۆیان وەردەگرن لەشێوەی پرسیارێکی مەعریفیدا لەمێشکی بینەردا دروست دەبێت جەستە لەبێ جەستەییەوە(الجسد من الجسد) تیشک لە تاریکی.. دەنگ لە بێدەنگی.. جوڵە لەبێ جوڵەیی.. ئەکتەر هەڵدەستێت بەداهێنان و ئافراندنی هەمو توخم و شتێکی بنەڕەتی چونکە شانۆ هەمیشە پێویستی بە بەسەراچونەوەیەکی ئەقڵانیانە هەیە لە خورافەدا(اسطورة) ئەکتەر وێنەی دەق دەگرێت.. لەرێگەی تەفسیری خۆیەوە نواندنی وشەکان دەکات دەبێت هەمیشە توانای گۆڕینی وشەکانی هەبێت:

(گۆڕینی بیر بۆ وێنە.بینینە تایبەتیەکان.. گۆڕینی وشەکان بۆ نواندن.. شتەکانی بەرامبەری وەک ئەوەی هەمو رێرەوەکان تاوانبار بکرێت بەیەک شت کەدەستەڵاتی دەرهێنانە٣).

شانۆی نوێ ئەو شانۆیەی کەهەڵگری نوێخوازی بێت و زمانی نوێی سەردەم بێت دەبێت هەمیشە تاقیگەیەک بێت بۆ چونە ناو بنیادی زمانێکی نوێ.. لەناو بیرێکدا کار بکات کەنوێ بێت نەوەکو بیر و زمانێکی سواو و تەقلیدی.. ئەم پرۆسەیەمان وەکو شانەیەک (الخلیە) زیندو وایە کەهەڵگری دوبارە بونەوە و مردن نییە چونکە هەمیشە زمانی شانۆ دەبێت بریتی بێت لە بیر و تێرامان و لەجیهانێکی واقیع.. شانۆ بەبێ دەق و ئەکتەر نییە.. ئەکتەر دەق دەگۆێزێتەوە بەزمانی تیوری و بەبزوتنەوە و ئاماژە و جەستەیی وەریدەگێڕێت چونکە لە هونەری نوێدا کار بریتی نیە لە تەعبیر کردن بەڵکو داهێنان و ئافراندنە، نیشاندانی سیماو شێوەیەکە کەلەوەوبەر نەبینرابێت.

کە دەچینە هۆڵێکی شانۆییەوە دەبێت بەردەوام پەنجەرەی نوێ واڵا ببێتەوە دیمەنێکی نوێتر ببینرێت ئەکتەر نابێ تەنیا نواندنی چارەنوسی خۆی بکات بەڕوانینی تەجریدیانە.. بەڵکو پێویستە لەو سنورە فراوانەی نواندندا بیر بکاتەوە.. هەوڵی قسەو نوسینەوەی بدات بەگواستنەوە

یان سەرلەنوێ لە پرۆسیسی کارکردنی خۆیدا.. تەعبیرەکانی جەستە لەبونیادی خۆیدا کۆمەڵێک بونیەی ئەندامی زیندوی هەڵگرتوە کە دەلالەتی قوڵیان هەیە.بزاوتنی جەستە خۆی بونیەیە.. هەواڵ و راگەیاندنی هەیە بەکۆمەڵێک نمونەی سروشتی کە جێگەی دەنگ دەگرنەوە.. لێرەوە زمانی جەستە دروست دەبێت هەمو ئەو بزاوتنانەی کەلە زمان و قسەدا دێت تەعبیرین.. چونکە هەمیشە مرۆڤ دەتوانێت قسە بەجەستەی خۆی بکات وەک زمان کە دو دڵدار دەبینین سەیری یەک دەکەن لە جوڵە و روانیندا دەلالەتی ئومێد و نائومێدی.. هتد.. دەخوێنینەوە.. ئەمەش ئەو قوڵاییە نیشان دەدات کە رەمز و نیشانە و ئاماژە لەزمانی جەستە و زماندا هەیە جەستە بەپێی ئەندامەکانی خۆی.. دەم وچاو و رو و جومگە و دەست و قاچ، پیرێتی و نێری و مێی.. نەخۆشی و لەش ساغی.. دژایەتی و ناکۆکی و چەوسانەوە و ئازار و نەخۆشی.. زیرەکی و گەوجێتی.. هتد.. چونکە دەرون لە دەم و چاودا رەنگ دەداتەوە لە رێگەی شێوە و رویدا بەپێی دەرون زانیش چوار دەوری چاو ئەو پرۆسە گەورەیەیە کە جیهانبینی تەواویان لەسەر دەکرێت.. رێژەیەکی زمانی بەهێز لەجەستەدا بۆ خۆشەویستی و رق و قینە و گێڕانەوە و توڕەیی و رازی نەبون و ئارەزو.. هتد.. لە کاتێکدا دەستی دەخاتە سەر چاوی مانای کێشەی خۆی و کەسێکی تر نیە بەقەد ئەوەی دەربڕینی گومان و راراییە.. لە نواندن و چاو گرژی و مۆنی و توڕەیی و هەڵچوندا بەرگ و رەنگ هەڵگری پەیوەندی پێشبینی وپێش زانینن.. ئەمانە لە کەسێتی جیا نابنەوە گوتاری جەستە لەحاڵەتی توڕەیی و کەبت و دەمار گیری و زیهنی.. هتد.

زمانی بێژەیی(لالفظی) وەکو نامەیەک وایە بۆگەیاندنی تەعبیر و تێگەیشتن.. پێویستە جەستە هەمیشە لەرێڕەوی واتادا بێت.. واتا تەنیا بریتی نیە لەو واتایەی کەلە وشەدا دێت چونکە واتا لە بزوتنەوە و زمانی جەستەشدا بەرجەستەیە.. دامەزراندنەوەی بیناکاری هەمو دیمەنێکی شانۆیی دەبێت کودەتا لە دەق بکات.. ئەمەش سەرکەوتنی دەسەڵاتی دەرهێنانە بۆ دەق.. ئەم کودەتایە وەکو رەنگدانەوەی دەرون وایە لە چاودا.. لێرەدا دەکەوێتە بەردەم کودەتای ئەکتەر لە دەسەڵاتی دەرهێنەر و نوسەر کودەتا لەسەر دەق کودەتایەکی کۆمەڵیە ئەکتەر و

دەرهێنەر بەشـدارن.. ئەمەش داهێنانە بەزمانی خۆی.. لە پرۆسیسێکی نوێدا.. دەرهێنەری راسـتەقینە ئەو کەسێتیەمان ناخاتە بەرچاو کە دەق پێناسـەی بـکات.. بەڵکو ئەو قوڵتـر دەبێتەوە بۆ ئەو شـتانەی کە دەق نەیدۆزیونەتـەوە.. کودەتـاش لە دەسـەڵاتی دەرهێنـان بیرکردنەوەیە لەسـنوری کارکردن جوڵە و بزاوتە جەسـتەییەکان لە رێگەی هۆشەوە بیناکاری خۆی دەکات.. لێرەدا کاری نواندن رزگار بونە لەو دو دەسەڵاتە بەرەو گەیاندنی بۆ بینەر.. نواندنی راستەقینە بینراوە (مرئی) بیرکردنەوە بە ئەفراندن لە نواندندا بیرکردنەوەیە بۆ بەهێزی و یاریکردنی هەمیشەیی کەلەدایک ببێتەوە.. چونکە هەمیشە شانۆ هەوڵی پاکژکردنەوەی مرۆڤ دەدات لەبەرئەوەی هونەرێکە دادوەری لەئامێزی گرتوە.. بیرکردنەوەی ئەکتەر تەنیا ئیشکردنە لەسنوری پراکتیک وپرۆسیسی تیئۆری خۆیدا.. بیرکردنەوە بۆ ئیسـتاتیکاو ئیشـەکەی.. چونکە ئەکتـەر هەرگیز نابێت لـە دوای دەورەوە بێـت.. .روانینـی نوێ لسـەر دەوری ئەکتەر(ئیدایە) شـانۆ هێڵێکـی کۆمەڵیە.. لـە خۆشەویسـتی راسـتەقینەوە هەڵقوڵاوە.. ئەکتـەر لەگـەڵ ئەندامەکانی تردا رادەچەنێت.. ئـەوە لەدایک بونە نەکو مردن بەر لەدایک بون ولەگەڵ بیرکردنەوەی پێشـودا لەدایک ببێتەوە.. ئەوە ئـەو حاڵەتەیە کەهۆش خۆی بزر دەکات.. چونکە نابێت هەڵچونی ئەکتەر مردو بێت.. دەبێت بە هۆش و بیر دەست پێبکات بەو لوتکەیەش کۆتایـی پێبهێنێ.. ئەمە دۆزینەوەی ئەو پەردەیەیە کە ناوەڕۆکی مرۆڤ دەردەخات، چونکە ئەکتەر لە نواندندا کۆتایی لەخۆ ناگرێت:

(نوانـدن کۆتایـی لـە خۆناگرێت، بـەڵام توانـای بیرکردنـەوەی هەیە لەئاسـتی کۆتایی نەهاتندا بەسـنوری ئەو توخمـە بازنەییە لەناواخنیدا رەمزی دوبارە بونەوەی جیاکارییەکان دەکات بەبێکۆتایی.. لە بۆشـایی یاریەکەدا، ئەم بزاوتە بزاوتێکی جیهانییە بۆ یاریەکە٤).

لێـرەوە دەگەینە ئەوەی نواندن لەیاریە هونەریەکانی خۆیدا بیرکردنەوە لـەو ئاسـتەدا دەگرێتە خـۆی کە کۆتایـی نواندنـی تیادا نییـە.. وەکو تەقلیدیەکان لەسەری دەخولێنەوە.. (نواندن بەبیرکردنەوە) ئەوە کۆتایی هێنانە بەنواندن.. پێویسـتە هەمیشـە ئەو دەلالەت و نیشانەیانەی پێمان دەگات هەڵگـری پرسـیاری مەعریفـی نوێ بێت.. هەمیشـە لەمنداڵدانی ئەبسـتیمێکی نوێدا لەدایک ببێتەوە.. پێویسـتە کردەی لەدایک بونەوە لە

زمـان و بیـر و هـۆش و روانیـن و بزوتنەوەدا هەبێت.. شـانۆی نۆیَ پێکهاتـەی لەدایک بونە.. لێـرەوە گواسـتنەوەی دەق بونیادێکی گەورە دەرەخسێنێت.ئەو دەقانەی کە زیندون و دەلالەتی قوڵیان تێدایە لەساتی گواستنەوەیدا بینەر هەست بەجیاوازی و تەبایی و ناتەباییەکان دەکەن لەیەک سـاتدا لەگواسـتنەوەی خۆیانەوە بۆ ناو پرۆسەیەکی هونەری.. لەو خاڵەدا دەق زیندویێتی خۆی دەردەخات و نوسـەری شانۆیی مانای بەتوانایـی خۆی دەردەخات.. ئەمەش لـە کاتێکدا کە دەق لەژێر هەردو دەسـەڵاتی دەرهێنەر و نوسـەر چۆتە دەرەوە.. لەیارییە هونەرییەکاندا رەنگـی داوەتـەوە.. دەسـەڵاتێک لەناو پرۆسـە هونەریەکانـەوە وەکو کۆمەڵێک سەرهەڵبدات نەکو دەسەڵاتی دیکتاتۆری.. ئەم پرۆسە گرنگانە گواستنەوەی کەلەنێوان ئەکتەر و نوسەردا دروست دەبن وێنەی مانگێکە لە دەریاچەیەکی روندا یاخود دەرون لە چاودا.. دەرهێنەر ئەو بۆشاییە گەردونیەیە لە نێوانیاندا هێزی گەیاندنی هونەریانەیە.

لێرەدا ئاورێک لە پرۆسـە و کودەتا سەرتاسـەریەکانی شانۆ بدەینەوە لەسەردەمانی رابردو تا ئێستاش زۆر کەس بایەخی بە گوتاری شانۆیی داوە لەچوارچێـوەی درامـادا.. یاخود لەکاتی تەقلیـد هەنگاوی دەرون زانیانـە درا.. ئـەوە ئیسـتاتیکای هونـەر دەکوژێ دەرونزانـی بایەخی پزیشـکەکانە هونەر دەبێت هەوڵی پیادەکردنی دراماو دەرونزانی بدات لەگوتاری ئیسـتاتیکیدا چونکە پرۆسەکەی ئێمە ناوەڕۆکی نوێ خوازیە (الحداثة) ناگەڕێت بەدوای زیندوبونەوەی شـتی کـۆن و دوبارەوەبو.. بەڵکو دەگەڕێت بەدوای داهێنان و لەدایکبوندا.

ئەم پرۆسەیە دەبەستینەوە بۆ خاڵی پێشومان لێرەوە دەگەڕێینەوە بۆ پەیوەندیەکانی کودەتای دەق و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێت شانۆ هەوڵی گوتارێکی ئیسـتاتیکی بدات لەکارە هونەریەکەدا داهێنان لەهەمو توخمە بینراو و نەبینراوەکان (المرئي واللامرئي) بکات بەزمانێکی نوێ، لێرەوە دەگەینە ئەوەی روانینەکانـی دەرهێنەر دەبێت لەگەڵ روانینی ئەکتەردا بێت چونکە بەرەو گوتارێکی سـەربەخۆ دەچین کە گوتارێکی شانۆییە، (پیتربرۆک)لەدوا نوسینیدا بەو جۆرە پەنجە دەخاتە سەر دەرهێنان: (پێویسـتە دەرهێنـەر کاتێک دەچێت بۆ تیپ هەڵگـری روانینێکی تەواو نەبێت بۆ شـانۆییەکە.. . وێنەی شـانۆییەکە نابێت تەواو ناسـراو بێت

بەڵکو دەبێت لەکاتی کارکردندا لەگەڵ کۆمەڵێکی دیاریکراودا لەدایک ببێ٥).

شانۆی نوێ تێڕامان و بیرکردنەوەی جیهانێکی بەسەرچونیە.. .کاری درامی هەوڵدانە بۆ سیستەمی واتا زمان و نیشانە و ئاماژە بەکاردێنێ هەمو دەقێکی درامی لەشانۆدا لەکودەتای دەرهێنەردا رەمز وشیکردنەوەیەتی ئەوە ئەو خاڵە گرنگانەیە کە دەمانەوێت.. بیگەینێ زیندوبونەوەی جەستە بۆ داهێنانی سەر لەنوێی ئەو دەقە و دابڕان لەهەردو دەسەڵاتی دەرهێنەر و نوسەر و هەمو سیستەمە تەقلید ئامێزەکان.. ئەکتەر خوێندنەوەیەکی قوڵی دەق دەکات وەکو ئەو وێنەیەی لەچاوی منداڵێکدا زنجیرەی شەپۆلەکان دروست دەکات.. پرۆڤەی ئەکتەر لەو زنجیرەیەوە دەست پێدەکات لەجیهان بینی و روانینە قوڵەکەیدا خۆی دەدۆزێتەوە لەو کەسێتیەدا بەرجەستە دەبێت کەبەسەریدا دەتەقێتەوە نەکو بۆی بدۆزرێتەوە.. ئەم یاریە هەتا کاتی روبەڕوبونەوەی لەگەڵ بینەردا بەردەوامە هەتا کۆتایی چونکە ئەو دەیەوێت لەروانینی بینەردا خۆی بدۆزێتەوە هەر کارێک بکات پرسیارێکی نوێ بئافرێنێ.. دەبێت هەڵگری گواستنەوەی پرسیار بێت لەچنینێکی مەعریفیەوە بۆ یەکێکی تر.. ئەوە مانای یەکگرتنەوە بۆ بینەر بینا دەکات.. .ئەکتەری تەقلیدی هەوڵی ئەوەی دەدا کە هونەرمەند دەبێت گوزارشت لەروانینی ناوەوەی خۆی بکات بەو جۆرە بگاتە بینەر.. چونە ناوەوەی خەون بەدەرچونی لەرادەبەدەر دەبێتە دەرچونێکی کۆتایی لەهەمو شتێک بێبەشمان دەکات.. هەر رەخنەیەک تەنیا بیر لەدەق بکاتەوە ئەوە تەنیا بابەتی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەیە لەناو خۆیدا.. .رەخنە دەبێت لەناو جەستەی ئەکتەرەوە دەق شیبکاتەوە.. چونکە دەق لەزمانی ئەکتەردایە، زمانێکی هونەری نوێ، دەق لەرێگەی جەستەو یاری و مادەکانەوە هێز.. تیشک.. کەشێتی.. دابرانی بەسەردا دەکرێت.. شانۆو ئەکتەر دەبێت لەو قۆناغە دەرباز ببێت کە تەنیا بیر و ئەندێشە پەنگخواردوەکانی بهێڵێتەوە.. زۆر لەدەرهێنەرە تەقلیدیەکان بەو جۆرە ئەکتەریان پێدەگەیاند، شانۆ تەنیا هەوڵی دۆزینەوەی بیری نوسەر وپێشکەشکردنی نیە، لەشێوەی شانۆیی وەکو ((مایرهۆڵد)) هەوڵی بۆ دەدا.. بەڵکو جارێکی تر لە پرۆسیسێکی هونەریانەدا دادەهێنرێت و بە

زمانێکی نوێ دەگاتە بینەر، کودەتای دەق بۆ پرۆسەی شانۆ وەکو ئەو ئاوە وایە کە دەبێت بەهەڵم و دەچێتە ئاسمان و هەور دروست دەکات لە شێوەی تەرزە.. بەفر.. باران.. دەبارێت.

ئاو دەقی شانۆییە لە ئەنجامی شیکردنەوەی تیشک و وەرگێڕانەوەی بەزمانێکی نوێ لە روانین و بیر و هەست وخەیاڵی ئاهەنگسازانی هونەر، ئەکتەر و دەرهێنەر لە پرۆسەی پراکتیک وپرۆسێسی شانۆدا وەکو هەور و هەڵم وان بینەری هۆشیار هەمیشە ئاگاداری ئەو پرۆسە گرنگەی شانۆیە چونکە دەبێت لەپێش هەمو شتێکدا خۆی بە ئەکتەر بزانێت وەکو (کروتۆفسکی) ئاماژەی بۆ دەکات.

شانۆ ئاوە کاتێک دەقێکی خوێندراوە لەسەر تەختی شانۆ دەبینیت هەست بەو کودەتا سەرتاسەریە دەکات.. کودەتای دەرهێنەر وەکو هەوا وایە بۆ گەیاندنی هەڵم بەهەور و هەور بە باران.. دەق ئاوە لەگەڵ ئەکتەردا روانین و وەرگێڕانەوە و زمانێکی نوێ دەبێتە هەڵم لە شوێن کاتی دیاریکراودا.چونکە لێرەدا مەبەست لەشوێن کاتی لەدایکبونی کارە هونەرییەکەیەو چرکە ساتی لەدایکبونە ئەکتەر فریشتەیەکی هەست پێکراوە دیار و ئاشکرایە، وەکو (غەیبانی) لەوساتانەی کەدەبینرێت و توانای داهێنانی هەیە بیر و هەستەکانمان بۆ دەگوێزرێتەوە و هەڵگری مەشخەڵی رۆشنبیری وجیهان بینیمانە، لەو کاتانەش کەدەیەوێت ئەفسانە دابهێنێ یاخود یاری هونەرییانەبکات.

ئەکتەر فریشتەیە لەگەڵ یاریە هونەرییەکانی خۆیدا دیارە ونادیارە، ئەو ئامادەیە، لە ساتە خورافی و ئەفسانەییەکاندا وەکو فریشتەیەکی راستەقینە هەمو روداوێکی مێژویی دەگوێزێتەوە بۆ ناو کایە مەعریفییەکەی هونەر.. .بەو جەستەیەی کە هەمان جەستەی پێش خورافەیە.. ئەکتەر دەتوانێت هەمان جەستەی بەقوڵایی نهێنییەکانی ژیاندا بگێڕێت.. خەم و دەورەکانی ببینێ بەمەرجێک فریشتەی ئەو هونەرە بێت کەخۆراکی ژیانەو ژیان خۆراکی هەمیشەیی لەدایک بونەوەیەتی، لەم خاڵەوە ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی تەقینەوەی ناخەکانی بدات و تابلۆ رەنگاو رەنگەکانی بینەر بگەیەنێت.. چونکە بینەر تەنیا سەیری جەستەیەک ناکات بەڵکو خوێندنەوەی مەعریفیانەشی هەیە.. پێویستە زمانێکی دەرونی تایبەتی هەبێت ئەویش زمانی دەنگ و نیشانەکانە، ئەکتەر دەبێت هەمو کاتێک

ناوەوەی دەربخات و تەقینەوەی ناخەکانی روبدات لەشێوەی دەلالەتدا.. کـرداری نـاوەوە و دەرەوەی هەبێت.. لەم سـاتەدا دەگاتـە بینەر و لە کارەسـاتە خودیـەکان رزگاری دەبێـت.. چونکە ئەو بـە زمانێکی نوێ شـانۆییەکە دادەهێنێ.. هەمو شـتێک زمانە بەڵام زمان بۆ هەمو شتێک نیە.. مۆسیقا زمانە.. تەنها تێگەیشتنە چونکە ئەگەر تێڕوانینی هونەرەکانی ناو شـانۆ بکەین.. دەبینین شـانۆ پەنجەرەی بیرکردنەوەیە.. هۆڵێکە بۆ تیشک و زمانی جۆراو جۆر، زۆر جار پرسیاری دەنگ سەر هەڵدەدات.. ئەوی گرنگە دەنگ شتێکی ماددیە.. ئەکتەر کاتێک کە دەنگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لە جەسـتەی جیهانی جەسـتە(مرۆڤە) روبەڕوی بیۆلـۆژی و کۆمەڵایەتی و عەقڵیە.. لەخانەیەکی یەکگرتوی ئیشـکەردا، ئاشـکرایە.. کە باس لە جەسـتە دەکەین یاخود دێینە سـەر فیزیۆلۆژی جەسـتە لێرەدا تەنیا مەبەسـت لەبزوتنەوەی ماسـولکە و دەمار گیری ئیسـقان و.. هتد.. نایەت یان کارێکی میکانیکی بێت لەجەسـتەدا، بەڵکو ژیانـەوەی کۆمەڵایەتی و بیرکردنەوەیەتی.. عەقـڵ لای هیگەل هێزێکی لەبن نەهاتوە.. ئەوەی گرنگە لامان عەقڵ هێزێک نیە لەناوەوەی خوددا، یا لە ناو جەستەدا.. بەڵکو لەهەمو جەستەیەکدا هەیە.. پەیوەندی بەهێزی بە جەسـتەوە پەیوەندییەکی هاوکاری پەیوەستەی ئەندامێتیی زیندوە.. ئەمـەش ئەوە دەردەخات کە ئەکتەر بەجەسـتەی بیـر دەکاتەوە، یاری عەقڵ و هەستە و سۆز و هۆش، لەوەوە ئەندامەکانی لەش بکەونە کاری هونەرییانە.. .دەرون وجەستە بەیەکەوە هەڵدەستن ئەمیان بەوی تریان دیاری دەکرێت.. مەعریفە و پەیوەندی بەجەسـتەوە سـەرەتاییە چونکە زمانی جەستە سروشتیە.. هەڵچونەکانی خۆی دەردەخات لەبەر پەرچی کاری مـرۆڤ بەرامبـەر بەدەرکەوتەو روداوەکان.. کە نیشـانە لەزۆر ئەندامی جەسـتەدا دروسـت دەکات.. ئەو روانینەی جەسـتە لەشانۆی بێزمانیشـدا هەمان چەشـن قوڵتـر دەبێتەوە.. چونکـە دەق پێش هەمو شـتێک ناوەرۆکی فیکـری بێدەنگە.. لەدەقی بێدەنگـدا (صامت) خوێنەر دەکەوێتە حاڵەتی روت بونەوە (تجرید) لەکاتی نمایشـدا تەختەی شانۆ جێگـەی یەکگرتنـەوەو بزوتنەوە و سـیمۆلۆژییە، نەکو زمانی وشـە.. چونکە ئەکتەر لەهونەری پانتۆمایدا وشە بەکار ناهێنێت تەنها ناوەرۆک دەگەیەنێتـە بینەر.. بەبێ وشـە.. ئەمەش دەرکەوتنێکـی هونەری وەکو

هونەری سـەما(بالیە)یە.. نواندنی بێدەنگی هونەرێکە لەناوخۆیدا.. ئەم هونەرە لەسەرەتای شانۆوە بایەخێکی گرنگی هەبو.. بەتایبەتی لەچەرخی نۆزدە و بیستدا سـەرەتا لای (جاک کۆبۆ) بایەخـی وەرگرت پرۆڤەی سەرەکی بۆ ئەم هونەرە دانا.. ئەوەی گرنگە بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بـۆ دەلالەت دروسـتکردن.. چونکە تەعبیرکردنە لەکێشـەی روتبونەوە (تجرید) کەسـانی وەکو (جانلۆی بارۆ) و((شـارلی شاپلن)و(مارسـیل مارسـۆ) گەورەترین ئەو کەسـانەن کە داهێنانـی نوێیان لەم هونەرەدا کردوە.. هەروەها هەولّی داهێنەرانی بەتوانای وەک(راینهارت و تایرۆف و مایرهۆڵد) گەشەی بەم هونەرەدا.. هونەری بانتۆمایم ئامرازێکی گرنگە بۆ گوزارشـتکردن لەزمانێکی تایبەتی کەزمانی جەسـتەیە(لغە الجسد) لە ژیانی رۆژانەدا نیشـانەی بیـری هەڵهێنجراوی خۆی دەکات ئەمەش لەرێگەی ماسولکەو دەست و دەم وچاو، لەمانەوە ئاماژە (سیمۆلۆژی) خۆی دروست دەکات.. .جوڵاندنی دەست و سەر لەبزاوتنێکی هونەریدا دەرکەوتنی ناوەڕۆکی درامی ئەم بزاوت و گۆڕانکاریە لەجێگەیەکەوە بۆ جێگەیەکی تر دروسـتبونی یاخود تەعبیرکردن لەهەست و روداوەکان دەکات لەجەسـتەدا.. جەسـتە بەشێوەیەکی سـەرەکی کۆی (مفردات)ەکانـی زمانی هونەری دەکات.. لەدو حاڵەتی شـانۆیی بێزمانی و زماندا هەمـان کاری دەلالیانـەی هەیـە.. ئەکتەر کاتێک کەدەنـگ بەکار دێنێت دەبێت تەعبیری بکات لەجەسـتەی.. دەنگەکانی تریش هەمان چەشـن.. چونکە جەسـتە بـەر پەرچدانەوەی کردارە.. دەنگ وجوڵەی جەسـتەی دەلالەتەکانـی نێـوان وەرگر و نواندن هەنگاوی تـەواوی خۆیان دەنێن دەلالەتەکانی جەستەو کەشێتی و تیشک و دیکۆر و مۆسیقا لەناو زمانە رەسـەنەکەی شانۆدا یەکدەگرن.. لای وەرگر دەلالەت دروست دەکەن.. بنەمـای کۆمەڵێک پرسـیاری مەعریفی دەسـازێنن.. جوڵەی جەسـتەو مۆسـیقا و کەشێتی شانۆ (دالێک) بن بۆ دروستبونی چەندەها (مدلول) چەمک.. خەیاڵی فراوان لەسەر بیرکردنەوەی ژیان و بون و تەوەرەکانی تری ژیان.. دروسـتبونی ئەبسـتیمێکی تازەو تیکشـکاندنی یەکێکی تر.. ئەوەش لەکاتێکا ئەکتەر خۆی لەگەڵ دەوروبەریدا دەدۆزێتەوە.. ئەکتەر دەبێت تیشـکێکی رۆحی بێت لەژێر تیشکا سـێبەر و جوڵەی جەستەی خـۆی بینا بکات.. پەیوەندی جل بە کەسـایەتی شـانۆیی بەبێ مەدلول

کارێکی وەستاوە.. دەبێت لەبەردەمی بینەردا بگۆڕدرێت.. چونکە ئەکتەر ئافرێنەرو داهێنەری شتەکانە لەرێگای ئاماژە (الاشارە) وە.. چونکە لەنواندنی جەستەی خۆیەوە هۆڵی شانۆ دەکات بە کەشێتییەکی فراوان.. ئەم گۆڕینەی بەرگ بەتەنیا مانای داکەندن و گۆڕینی سەرتاسەرییانەی نیە.. زۆرجار لەرێگەی سێبەر و تیشک و گۆڕانی کەسێتیەکانەوەیە.. ئەکتەر دەکەوێتە بەر تیشکێکی تەلەسکۆبی لە تاریکیدا.. وێنەی بەرگ وجوڵە و بزاوتە جەستەییەکان ئەفسانەیان سەر دەکەوێت.. زۆر جار بەرگەکەی دەبێتە بەرگێکی ئەفسانەیی.. لەگەڵ مادەکاندا رەوتێکی تر وەردەگرێت.. لێرەوە زمانی شتەکان بەماددەوە دروست دەبێت.. جەستەی ئەکتەر هەمو توخمێک دادەهێنێت.. پێویستە زمانی دەنگ و بزوتنەوەکان دابهێنێت.. کە ئەوەش زمانێکی ئەفسانەییە لەخەون و راستی نزیکمان دەخاتەوە، لێرەدا ئەکتەر لەخۆی دەگات و بیرە پەنگ خواردوەکانی دەرونی ئاشکرا دەکات.. چونکە دەبێت سەربەستی خۆی دەربخات نەکو تەنیا دەرونی خۆی شیبکاتەوە، وەکو لەشانۆی مەلحەمیدا هەیە، شانۆ پەیوەندی بەلقەکانی مەعریفەوە هەیە، وەکو دەروونناسی و رەگەزە زانست.. لێرەدا پە یوە ندی یە خورافیە کان بونێکی سە ربە خۆن.. شانۆ پێویستە هەوڵی تێکهەڵکێشی کۆمەڵ بدات بەخورافە (اسطورە) وە لەنێوان راستی و کەسێتی بێلایەندا. ئەوەش بەرەو قوڵاییەکی تر رامان دەکێشێت.. گیانێکی زیندو روبەری شانۆکە بگرێتەوە.. گوتنەوەی دایەلۆژەکان بەگیانێکی شاعیرانە.. دور لەو شاعیریەتیەی کەنەست (لاوعی) زاڵ ببێت بەسەر خەیاڵی ئەکتەردا یاخود وەکو شاعیرێک شیعر بڵێ: هەوڵێکی نوێ کە ئەکتەر بیەوێ خودی خۆی لەروانگەی نواندن و جوڵەی جەستەو کەشێتی شانۆکەدا لەگەڵ بینەردا بدۆزێتەوە.. لای کرۆتۆفسکی شانۆ شاڵاوێکە بۆ ناو هۆشیاری (وعی)

(پێزانرا کەبەرهەمی شانۆیی بەرەو هۆشاریت دەبات نەک بەرهەمی هۆشیاری بێت٦).

ئەم هۆشیارییە لەیەک ئاستدا دەبێتە هۆی روانین و بیرکردنەوەی ئەکتەر.. بیر و هۆش لەگەڵ جوڵەکانی جەستەدا شی ببێتەوە.. نەکو بیر جەستەی پێ بجوڵێنێت.. هەروەکو ئەکتەری تەقلیدی پێی لەسەر

دادەگرێت.. کەبیر وخەیاڵ کاری نواندنیان پێ ئەنجام دەدات.. ئەم بوعدە تەنیا دەبێتە هۆی دروستبونی دوبارەبونەوەی بون.. دیوارێک لەنێوان وەرگر و ئەکتەردا دروست دەکات چێژی جەستەو نواندنەکە دەکوژێت.. ئەوەی گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین داهێنانی ئەکتەر دەبێت هەست بکات چۆن جوڵەی جەستە و ئاماژە و روانینەکان بەر جەستەی تیشک و مۆسیقا و دیکۆر بکات.. ئەو کەسێکە دەوری کەسێکی تر دەبینێت پێویستە هەمیشە هەوڵی نوێکردنەوە بدات.. نەکو دوبارەبونەوە.

نوێبونەوە لەزمان و دەنگ و جوڵە و هاوار.. هتد. بەو جۆرە شانۆییەکە بەرەو نەمری لەدایکبونی خۆی دەچێت.. ئەکتەری رەسەن لەبینای درامی و کەشێتی و کۆی دەلالەتی هونەرەکەیدا هەمیشە هەوڵی لەدایکبون و بەرجەستە بون و بەرەو پێشچون دەدات بەبێ دوبارەبونەوە، دەبێت ئەوە بزانێت کە هونەری شانۆ تەنیا بریتی نیە لە دەرونزانی و تەنیاپێکهاتەی درامیش نیە، بەڵکو دەبێت هەوڵی داهێنانێکی ئیستاتیکی بدات.. ئەم گوتارە لە شانۆی کوردیدا. توشی دابڕان و دڵە راوکێ هاتوە.. جەستە پرۆڤە کار و ئەزمونکاری جەستەیی و مەعریفی هونەریی نیە.. بەو پێیەی فێرکراوە تەنیا ئەو دایەلۆژانە بڵێتەوە کە دەرهێنەر بۆی دیاریکردوە.. ئەمە سنورێکە ئەکتەر نەیتوانیوە رزگاری ببێت.. لەبازنەیەکدا خولاوەتەوە.. لەکاتێکدا ئەکتەر پێویستە خۆی بتوانێت مانای لەدایک بون هەڵبگرێت.. ئەمەش لە زمان و جەستە و رۆحدا.

کاری شانۆیی.. ئاهەنگە.. بەشداریکردنە.. کۆمەڵێک فریشتە یاری راستیەکانی ژیان دەکەنەوە.. ئاوێنەی رابردو و ئێستا و داهاتوی بینەرن.

شانۆ هۆڵێکە سەدان ئاوێنەی بریسکە داری تێدایە.. شەوقی هەموی روبەرەکانی ژیان دەگرن.. دەرهێنەر لە روانین و تیشکەکانی خۆیەوە پرۆسەی گواستنەوەی دەق دەکات بۆ دروستبونی وێنە هونەریەکان بینای تەواو کاری شانۆ دەبێت بینای ژیان لە دەقدا بکات لەوێنەی هونەریدا رەنگی پێبداتەوە.. ئەکتەریش ئەو فریشتانەن کەخۆیان لە مەشقی کەسێتییەکاندا بەرجەستە دەکەن و لەکەسێکەوە دەبنە فریشتەیەک.. بەزمانێکی هونەری داهێنانی دەق دەکەن.

ئەکتەری کورد هەتا ئێستاش بەخوازراوەیی لەکارەکاندا رۆڵ دەبینیت و

کەم شانۆ تونیبیێتی پرۆڤە بە ئەکتەر بکات کارە هونەریەکان بە خێرایی کراون بە تایبەتی بواری فلم سازی بە پیکابێک دەچن بۆ دێیەک و بەیەک رۆژ فلمەکە تەواو دەبێت و دێنەوە.. جێگەی سەرسوڕمانە زۆربەیان لە کاتی پرۆڤە کردندا دەکەونە کار ئەمەش کۆمەڵێک هۆی سەرەکی هەیە.. هەتا ئێستاش ستۆدیۆی ئەکتەرمان نیە.. لەپاڵ هەمو شتێکدا دەبێت ئەو لۆجیکە تێک بشکێت.. ئەم یەکگرتنەوە هونەریە پێویستە بەرجەستە ببێ و هەتا شانۆ لەو پاشاگەردانیە رزگاری ببێ و رواڵەتی هونەری خۆی وەربگرێت ئەمەش خاڵێکی گرنگە شانۆی کوردیی هەوڵی بیناکاری خۆی نەداوە لەچوارچێوەی تیپە هونەریەکاندا پرۆڤەو مەشقی هونەریەکان بەردەوام نەبوە.. لەپاڵ ئەوەشدا هیچ لێکۆڵینەوە و باسێکی تیئۆری لەسەر شانۆ نەبوە.. نەبونی رەخنەو لێکۆڵینەوە بۆتە هۆی خولْقاندنی دەرفەتێکی گەورە.. ئەگەر شانۆی کوردی بە توانایەکی تەواو هەوڵی بیناکاری خۆی بدات بێگومان دەتوانێت کۆمەڵێک ئەکتەری بەتوانای بۆ شانۆ پەروەردە بکات.. چونکە هەوڵی ئەکتەرێکی باش زۆر جار لە بەناو دەرهێنانێکا کوژراوە.. یان ئەو بەهۆی بێتوانایی ئەکتەرەوە توشی گرفت هاتوە.. تا ئێستاش زۆربەی جەستە لەسەر تەختی شانۆ خواستراو بوە.. دەرهێنەر لەملاولاوە ئەکتەری هێناوە.. کە هیچ لە مەعریفەی ئەکتەر و شانۆ نازانێت جگە لەلاسایی کردنەوە.. ئەگەر چاپچیەک یان سەرکردەیەکیان بوێت دەچن پیشمەرگەیەک دەهێنن نەک ئەو رۆڵە بە ئەکتەرێک ببینن.. ئەمەش لە زنجیرەکاندا تەواو کاری خراپی نیشانداوە.. هەست دەکەیت تەنیا لاسایی رۆڵێک دەکرێتەوە.. ئەمەش ئەنجامی ئەوەیە تەنیا کار لەسەر رابردو روداوی ئاسایی و بینراو دەکەن کە رۆڵی بە هەمو کەسێک دەبینرێت.. نەکو بۆ ئەو داهێنانەی کەشانۆ و سینەما دەیەوێت.. تەنیا دەقێکی نوسراوی بەزمانی خۆی گوتۆتەوە.

ئەو نەخۆشیانە کارێکی گەورەیان کردۆتە سەر جەستەی شانۆ بەگشتی، هەتا ئێستاش بیرکردنەوەی لەدەرەوەی خۆیی و لەدەرەوەی کایە مەعریفیەکانی عەقڵی کوردیدا بوە چونکە نەیتوانیوە سۆسۆلۆژیایەکی تایبەت بەخۆی دروست بکات.. یاخود لەناو عەقڵی کوردیدا بیر بکاتەوە.. پێکهاتەکانی شانۆ (دەق و ئەکتەر و تیئۆر و دەرهێنانە).. دەقی کوردی

زۆر کەمــە ئەوانەش کــە بڵاوبونەتەوە زۆربەی هــەرە زۆریان تەقلید ئامێزن.. لەبوارەشدا پڕ لە کەموکورتی زۆر بەزمانێکی دور لەزمانی نوێی شانۆ نوسراون.. یاخود دەرهێنەر پەنای بردۆتە بەر دەقە بینابییەکان کە ئەوەش نابنە موڵکی شــانۆی کوردی چونکە عەقڵی کوردی نین.. تیئۆر و ئەکتەر و دەرهێنەریش لەســەرەتاوە پەنجەمان خســتۆتە سەر.. ئەو هۆیانە کارێکیان کردوە کە شــانۆی کوردی کێشەکەی بۆتە کێشەیەکی ناعەقڵانیانە.

لێرەوە بەرەو هەوڵدان بۆ رزگاری لەو بازارەی کە هەر کەسە بەویست وخواســتی خۆی راست وچەپ بەسەر شــانۆدا بهێنێ.. چونکە شانۆی کوردی پاش بیســت وپێنج چەرخ لەژیانی شــانۆی جیهانیدا تا ئێستاش نەیتوانی باسی لێوەبکەین ئەمەیە کارەسات! هەرچەندە زۆربەی هۆکان دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی کەشانۆی کوردی هەوڵی بیناکاری خۆی نەداوە وخاوەنی هیچ تیئۆرێک نەبوە و نەیتوانیوە سوتۆدیوی ئەکتەری هەبێت.. چونکــە ئەگەر لەلایەنەکانی تریشــدا دەوڵەمەند بێت بەبێ ئەکتەر پەکی دەکەوێت.. تەنیا جەستەیەکی رازاوەی بێ گیان دەردەچێت.

لێــرەوە هەوڵدان بۆ رزگار بونی ئەکتەر وخۆدۆزینەوەی کاتی خۆیەتی بگەڕێینــەوە بۆ جەســتەی ئەکتــەر.. گرنگی ئــەو لەوەدایــە کەمرۆڤە.. پەیوەنــدی بەکەسێکــی تــرەوە هەیــەو کــردار و هەســت و ئاڵوگــۆڕ لەنێوانیانــدا هەیــە و هەوڵدان بۆ تێگەیشــتن لەخودی خــۆی لەرێگەی هەڵســوکەوتی مرۆڤێکی ترەوە.. چونکــە ئەکتەر نابێت فۆتۆکۆپی خۆی بکات هەروەک (ستافسلافســکی) پەنجەی دەخاتە سەر نابێت ئەکتەر و هونەرمەنــد لەســەر بناغەی ئیلهام کار بکەن.. چونکــە داهێنانی ئەکتەر شــتێک نیە، هونەری نواندن پەیوەندی بەکاتێکی زەمەنی دیاریکراوەوە هەیە.. لێرەوە بەرەو سەربەستیەکی تەواوی ئەکتەر دەچین.. یاریەکانی جەســتە بــۆ نواندن پێویســتی بەهەوڵدانێکی زۆر هەیــە.. دەبێت لەژێر درەختی رۆشــنبیری و هونەری وهمومی بەرزی هونەریانە و کەشێتی خەیاڵــی فراوان خۆی پەروەردە بکات.. پەیوەندیەکانی لەکاتی نمایشــی شانۆییدا پێکهاتەی کردار و بابەت و وەرگرە بەڵام لەپرۆڤەی شانۆییدا لەنێــوان ئەکتــەر و بابــەت و دەرهێنەردایــە ئەوەی جێگەی ســەرنجە پەیوەندیەکانی ئەکتەرە بەدەرهێنەر و نوســەر وبینەر و فەزای شــانۆ..

ئەکتەر کۆدەتایەکی گەورەی کەوتۆتە بەردەم ئەم کۆدەتایە هەمیشە وەکو هەڵم وئاو و باران وایە.. چونکە جەستەی ئەکتەر پەیوەندیە جەدەلیەکان دروست دەکات.. لێرەوە لەجەستەوە دەست پێبکەین.. جەستەی مرۆڤ کە پانتایی نمایشی شانۆیی پڕ دەکاتەوە.. دەبێتە هۆی داهێنانی ئەو دەلالەتە فراوانەی تیئۆرەکانی شانۆ و زانیاری مرۆڤە (ئەنتەرپۆلۆژیا) بەرهەمی بهێنێت.. فەزا لاسایی کردنەوەی زانستی و رۆشنبیری ئەکتەرەکانە.. جەستە فیزیۆلۆژی و نیشانەو دەلالەتەکانی شانۆ دروست دەکات.. ئاشکرایە لەسەرەتای مێژوە وە ملیۆنان مرۆڤ بەبێ چێژی جەستەی خۆیان سەریان ناوەتەوە کە ئەمەش نامۆیی دروست دەکات.. جەستە تەنیا لەرێگەی نمایش و بینینی کەسێکی ترەوە تێروانینی لەسەر کراوە.. لای خود شتێک بوەو لای کەسی بینەر شتێکی تر سەردەمی تەکنەلۆژیاو پێشکەوتنی رەورەوەی زانستی و بیری مرۆڤایەتی ئەو رەوتەشاراوەی تێکشکاند.. جەستە لەسەر تەختەی شانۆ و فلیمە سینەماییەکان توانی خود ببینێ و خۆی بدۆزێتەوە.. چێژ وەربگرێ.. دەیان ئامراز بونەتە هۆی تێکشکاندنی ئەو ئەفسانەیە.

لە کۆمەڵگای کورددا نەک لە بوارەکانی تردا جەستە ئازاد نەبوە، بەڵکولە شانۆشدا وەکو جەستەیەکی سەربەخۆ و ئازاد چێژی لێوەرنەگیراوە.. دەرکەوتنی جەستە بۆتە مایەی تاوانێکی گەورە.. زۆر خاڵی گرنگ هەیە ئاماژەیان بۆ بکەین.. ئەوەی گرنگە جەستە سەربەست نەبوە.. ئەوە لەلایەک بۆ بنەما سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکەو لەلایەکی تر نەبونی کاراکتەری بەتوانا لە گەیشتنی دەلالەتەکانی خوێندنەوەی جەستەدا بنەمایەکی تەقلید ئامێزی هەبوە.. جگە لەوەش کە توانای یاریە هونەریەکانی نەبوە.. جەستەی ئێمە پۆشراوە.. سەربەستی کارە هونەریەکان و داهێنان و ئافراندن دەپێچێتەوە دیوارێک لەنێوان روانین و دەق و گەیشتنی کرۆکە هونەریەکاندا دروست دەکات.. شانۆ بێبەشە لەنواندنی هەمو کارێکی بینراوی جەستەیی.نێر یاخود مێ.. جگەلەوەش ئێمە تەنانەت هەتا ئێستا هەنگاوێکمان نەبوە بۆ سینەما کە سینەما بێت.. کۆمەڵگای ئێمە لەزۆر بواری پێشکەوتنی مرۆڤایەتیەوە بێبەشە.. لەشانۆشدا جەستە بەو بەند کراویە ماوەتەوە.. چێژ لەزۆربەی روبەرەکانی ژیان مرێندراوە.. زۆر وشەی گرنگی ژیان خەتیان بەسەردا دێت.. چارەسەری کێشە

مەعریفیەکان تەنیا ئەو دەقە کۆن و بەســەراچوانە دەبن کەپەیوەندیان بەکێشــە ئەبســتیمیەکانی ســەردەمەوە نیە.. قەڵای ئێســتای ژیان لەوە زیاتــر رۆچــوە.. بەتایبەتــی ژیانی شارســتانی کــورد.. دەبــو دەمێک بوایــە کۆمەڵێک هەنگاوی گرنگ بنرایە.. هەتا غەریزەی نەخۆشــیەکانی کۆمەڵ بدۆزینەوە.. ئێمە هەتا ئێســتا نەمان توانیوە خۆمان لەمەسەلەی ســێکس بدەین.. تەنانەت لەدەقیشــدا کەمتر چونکــە تەنیا یەک لایەنمان لە ســێکس وەرگرتوە ئیدی ئەوانی تر هەمو کەوتونەتە ژێر پەردەیەکی غەیبیانە.. .گەڕان تەنیا بۆ کۆمەڵێک رســتەی شــیعاری و ئەو شــتانەی کە هەمو کەســێکی کۆمەڵ بەپێی باری ژیان و چەوســاندنەوەی خۆی لــە هونەرمەندەکــە باشــتری بزانێــت.. گەرانــی هونەرمەنــد گەڕانێکی ئەنتۆلــۆژی ئەقڵانیانەیە هەتا بتوانێــت دەلالەتی نوێ لە کایە مەعریفی.. سۆســیۆکۆمەلایەتی کۆمەڵــدا بدۆزێتــەوە.. نەکــو گــەڕان بۆ رســتەو روداوی سواو.. شارلی شاپلن وشەی بەکار نەدەهێنا بە بانتۆمایم نەک هەمو ئەوروپا بەڵکو کاریکردە ســەر جیهان.. تەنانەت هیتلەری ریســوا کرد.. هەر بۆیە شــانۆی کوردیش پێویســتە لەو تەوقە رزگاری ببێت.. نەکو ئەو خەیاڵە فراوان و بەهەشــت ئامێزە رەخســاوەی فریشتەکانی هونەر (جوانکاری شانۆ) بەگوتارێکی سیاسیانەی سواو بمرێنن جەستە وەکــو هەر شــتێکی تــر میکانیزمی جوڵــەو بزاوتن و نیشــانەو ئاماژە دەلالیەکانی کارە شــانۆییەکانە.. دەقێکی نوســراو لە پرۆسیســی کار کردنی هونەریانەو ئاوێنەی نوێی هونەریدا رەنگ پێدەداتەوە.. ئەکتەری ســەرکەوتو تەنیا دەقی شــانۆیەکی نوســراو ناخوێنێتــەوە.. بەڵکو لەو گێڕانەوە نمونەییەی شــانۆییەکە دەچێتە دەر.. ئەمەش دەیان پرۆسەی هونەری دەگرێتە خۆ.. ئەگەر ورد بینانە سەیری شانۆی کوردی بکەین زۆربەی گوتارە ئیســتاتیکیەکانمان دەمرن.. دەشاردرێنەوە چونکە هەتا ئێســتا زیاتر گێڕانەوە و گوتنەوە و خوێندنەوەیەکی ئاسایی دەق بوە.. نەکو وێنە گرتنی ئیستاتیکیانە زیاتر گوتارێکی کۆمەڵی(خطاب الجماعی) بوە.. تاکێتی بەسەر راچەنینی کەسەکاندا زاڵ بوە.. جەستە (دالێک) بوە توانــای دروســتبونی دەلالــەت و چەمکی نەبوە، چونکــە کەمتر توانای داهێنانــی هونەریانــەی هەبوە.. بە تێروانین و بیر وجەســتە و یاســای نەگۆڕی دەرهێنەر و نوســەرەوە گیرســاوەتەوە.. دەرهێنەر دایەلۆژی

داوەتیێ و وەکوخۆی خوێندویەتیەوە.. لێرەدا ئەکتەر چێژی نامێنێ.. خۆی لەکارە هونەریەکاندا نادۆزێتەوە.. دەلالەت دروست ناکات.. دیوار لەنێوان خۆی و بینەردا دروست دەکات.. هەر کات ئەکتەر لەو دیکتاتۆرییەی دەرهێنەر رزگاری نەبو مانای ناگاتە وەرگر.. پەیوەندی ئەکتەر بە داهێنانی شانۆوە دیسان وەکو هەڵم وایە لە دەسەڵاتی نوسەرەوە دەست پێدەکات.. یەکەم کودەتای ئەو کودێتایەیە بەسەر دەقدا و خۆ دۆزینەوەیەتی واتە چۆن ئاو دەبێتە هەڵم و هەڵم بە هەور و هەور بە باران بەو چەشنە دەبێت تاکێتی و کەسێتی خۆی لە داهێناندا بدۆزێتەوە.. نەکو ئیشی بۆ بدۆزێتەوە ئەکتەر دەبێت خۆی بەسەر دەقدا بتەقێتەوە.. ئەو کاتە وەکو ئەکتەرێکی سەرکەوتو دەردەکەوێت و دەگاتە بینەر.

بینەر بەهۆی خەیاڵی فراوانەوە پانتایی درامی پڕ دەکەنەوە دیمەنە شانۆییەکان ئەکتەر و بینەر لەناو فەزایەکی ئافرێندراودا کۆدەکاتەوە نوسراوەکانی دەق دەگوێزرێتەوە بۆ نەشتەرگەری جوڵەو نیشانە دەلالیەکانی شانۆ چونکە ئەکتەر نواندنی روداو و کردار ناکات بەقەدەر ئەوەی نواندنی ئەو تەوژمە فراوانە دەکات کە تابلۆی هونەری و مادە وشتە ونەکانن(لامرئی).. دەقی شانۆیی توخم و بەرهەمی ئایدۆلۆژیانەیە کردارە پرۆسیسیەکانی لەکارە هونەریەکەدا بەدرامی شانۆوە بەراورد دەکرێت.. چونکە لەهەمو کاتێکدا دراما بەرهەمهێنەری دەقە.. دەبێت پێچەوانەی بکاتەوە.. هەمو نمایشێک لەدایکبوی ئەو دەقەیە.. کە درامای تێدا لە دایکبوە.. ئەم پەیوەندیەش تەنیا لە پرۆسیسەکانی کارە هونەریەکەدا لەدایک دەبێت نەکو دەسەڵاتی داسەپاوی زەمەن ومێژو.. هەڵخەڵتاندنی بینەر بەناوی ئایدۆلۆژیا و گوتاری سیاسیانە.. ئاشکرایە هەمو دەقێک هەڵقوڵاوی توخمێکی ئایدۆلۆژیانەیە.. بەو واتا تەقلیدیە نا کە ئایدۆلۆژیا تەنیا بریتی بێت لە چین و دەستە رامیارییەکان یاخود چینێکی کۆمەڵ یا خوێندنەوەی دەق تەنیا بریتی بێت لە ئایدۆلۆژیایەکی روت.

فەزای شانۆ بە جوڵەو یارییە هونەریەکان ئەکتەر دروست دەکات، بەپڕکردنەوەی پانتایی دەق.. لێرەوە پەیوەندیە جەدەلیەکانی نێوان (نوسەر و دەرهێنەر و ئەکتەر) دروست دەبن بە جۆرەی کەشێتی نومایشەکە

دروســـت بکەن.. شـــانۆ لەئاهەنگی هونەرییانەدا بگەیەننە بینەر.. لێرەوە چێـــژ لە بنەمای دەقێکی هونەری لەشـــانۆگەرییەکەدا دروســـت دەبێت.. بینەر چێژی لێوەردەگرێت وخەیاڵێکی فراوانی بۆ دەڕەخســـێت.. چونکە بینەر ئافرێنەری ســـێیەمە لەشـــانۆدا.. بەو جۆرە دەق لەژێر دەسەڵاتی نوســـەردا دێتـــە دەر و پەیوەندی نێوان نوســـەر و دەرهێنەر و ئەکتەر دەبێتە پەیوەندی نیوان بابەت و ئەکتەر و دەرهێنان.. ئەمە لەســـەرەتای پرۆڤەدا دەســـت پێدەکات.لێرەوە ئەوە دەردەکەوێت ئەکتەر بینای خۆی لە پرۆڤەی شـــانۆییدا لەگەڵ دەقەوە ســـەرەتا هەڵدەگرێت پاشان لەگەڵ دەرهێنـــەر، لـــەو تەوقە سیســـتەمی هونەرییانەی خۆی دەســـەپێنێ.. نە دەرهێنەر دەبێتە دایەلۆژ دابەشـــکەر، نە نوســـەریش هێزێکی غەیبانی.. چونکە ئە کتەر نواندنی شانۆیی دەکات.. دەرهێنەر کەسێتیەکی ناوەندە لەنێوان نوسەر و ئەکتەردا..

دەرهێنەر

دەق.. .. .. ئەکتەر

بینەر

نومایشـــی شـــانۆیی ڕەنگدانەوەی هەوێن و کـــرۆک و ڕیتواڵی دەقێکی نوســـراوە کە کودەتایەکی هونەریانەی بەســـەردا کـــراوەو دەرهێنانیش ئەو کارە ئێستاتیکی و گەیاندنە هونەرییە و گۆڕانکارییەیە کە کودەتای خۆی دەکات و ئەکتەریش هەڵدەســـتێت بەنواندنی بەزمانی داهێنەرانەی خـــۆی وەریدەگرێت.. ئەگەر بەچاوێکی ڕەخنەگرانەوە بڕوانینە شـــانۆی کوردی ئەوە دەبینین ئەو پەیوەندیە جەدەلیانە زۆر کەم ئەنجامی خۆیان پێـــکاوە.. چونکە بەردەوام لەژێـــر کار تێکردنی میتافیزیقانەی شـــانۆی کلاســـیکیدا بـــوە.. دەرهێنەر بە ئـــارەزوی خۆی یـــاری بەچارەنوس و ڕوانین و بیرکردنەوەی ئەکتەرەوە کردوە.ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لەلایەک ئەکتەر وەک فریشـــتەیەکی ڕۆشـــنبیر و توانای هونەری نەبوە ئیدی دەرهێنەر بەپلەی زانینی خۆی کاریکردوە.. ئەگەر چاوێک بەدەقدا بخشـــێنین زۆربەی دەقەکان یا بەمردویی هێنراونەتە سەر شانۆ یاخود مردێنراون.. شـــانۆی کوردی لەسەرەتاوە دەق دەخوێنێتەوە.. گۆڕان و ڕوانینی دەرهێنەر تەنیا لابردن وکەمکردنەوەی چەند دیالۆژێکە زۆربەی ئەو دەقانە خراونەتە ســـەر تەختەی شـــانۆ بیانی بون ئیدی مەســـەلەی

تازەگەریێتی و هاوچەرخێتی کەم تا زۆر ئاوڕی لێنەدراوەتەوە.. ئایا تاچەند زیندوە وگیانی زیندویی بەبەردا دەکرێت؟ گۆڕینی هونەری تا چ رادەیەک تازەگەریێتی بەسەردا دەکات.. کرۆتۆفسکی شانۆیی (میری خۆڕاگر، الامیر الصامد)ی (کاڵدیرۆن)ی دەرهێناوە پەیوەندی سیناریۆی دەرهێنەر بەدەقەوە وەکو پەیوەندی لەحنێکی جۆراو جۆرە بەمۆسیقاوە یان دیمەنێکی بەرایی.. ئەمە کارێکی گرنگە زۆرجار شانۆی کوردی پەنا دەباتە بەر دەقە بیانیەکان بەبێ ئەوەی بزانێت کام دەقە هەڵگری ئازار وخەون و ژانەکان و چارەسەری کێشە مەعریفیەکان دەکات.. تا چەند دەماندۆزێتەوە ئەم کارەش پرۆسیسێکی گەورەی دەوێت چونکە ئەم پەیوەندیە لامان تەنها دەقێکی ئاسایی بوە.. ئەمەش پرۆسیسی کار کردنی هونەریانە توانای ئیشکردنی لەناویدا نابێت.. شانۆی کوردی لە گوتارە مەعریفیەکاندا بزر بوە.. گوتارێکی نوێی نە ئافراندوە.. چونکە گوتاری سیاسی و کۆمەڵایەتی و مەعریفەی کوشتوە لەسەردەمانێک رق وقین بەرامبەر بە رژێم گەڕان بو بۆ چەند رستەیەک کە دژی بکرێت.. کەمێک گرەکەی دەرونی دابمرکێنێتەوە.. ئیتر زۆربەی کارە شانۆییەکان گوتاری ئیستاتیکیان بزر کردوە.. نزیک بونەوە لە شیعارات و زاڵبونی ئایدۆلۆژیا لێرەدا نا عەقڵانیەت دروست دەبێت.. ئەم نەخۆشیە ئێستا پەرەی سەندوە بەلای زۆر کەس شانۆ تەنها نیشاندانی هەرزەییانەی دروشم و کۆمەڵێک کێشەی دەرونییە.. ئەوانەی کە هەمو کەس بەچاکی دەیزانێت.. واتە تازە هونەر بگەڕێننەوە بۆ قیتارەکەی ستالین و چاو لەکەللە سەرەکەی مایردهۆڵد و دەیانی تر بپۆشن.. ئێمە نەک هونەرمان بەوە کوژرا کەبێ ئاگایی هونەرمەند و دەرهێنەری بێتوانا بەڵکو لەگەڵ زۆر لەلایەنی رامیاری بەبێ ئەوەی ئاگایان لەرەوتی نوێی هونەر و ئاستی رۆشنبیری جیهانی ببێ دەست وەردەدەنە کاری هونەری بەچەمک و دەستەی سیاسییەوە دەیبەستنەوە زۆر رای سەیر دەردەکرێت، لێرەدا بەرەو ئەوە بڕۆین گوتاری سیاسی یاخود کۆمەڵایەتی(خطاب سیاسیە- خطاب الاجتماعیە) زاڵ بوە بەسەر گوتاری ئیستاتیکی و هونەریان بەرەو خنکاندن بردوە.. ئەم هۆیەش بۆتە هۆی ئەوەی زیاتر بینەر لەشانۆ بکێشێتەوە ئەو جمهورەی کە هەیبوە لەدەستی بدات.. لەلایەکی تریش نەک ئەکتەری پەروەردە

نەکـــردوە بەڵکو ئەویش لەگەڵ رەوتە مردوەکەدا مردوە.. جەســـتە لای ئێمە لاســـایکردنەوەی کەسێکی سیاسییە یان کێشەیەکی سواو.. ئەکتەر خــۆی ئازاد بێت ئەوســـا ئـــازادی بەخەڵکی دەگەیەنێـــت.. خوێندنەوەی جەستەیی بینا دەکات.. جەستەی ئەکتەری کورد لەنێوان هۆش وهەست (الوعـی و اللاوعی) دا خۆی نەدۆزیوەتەوە هیچیان بەتەواوی بەســـەر راچەنینـــی ئەکتـــەردا زاڵ نەبون.. چونکـــە زۆربەی ئەکتـــەری کورد تا ئـــەو رادەیە فێرنەکراوە بزانێت چۆن دەچێتە نـــاو نواندن.. یاخود پلەی رۆشنبیری ئەوەندە نەبوە بتوانێت ئاستەکانی دەرونزانی بزانێت ولەناو پانتایـــی شـــانۆدا پەیوەندیەکانـــی خۆی بەیاریە هونەریەکانی دروســـت بکات ئەکتەر دەبێت داماڵینی نەست (اللاشعور) بکات چونکە روانینەکان لەرێگای هۆش و هەســـتەوە (الشـــعور) دەگەیەنێـــت و یاریەکانی خۆی لەنواندندا دەکات.. بیر و سۆز و جەستە(الفکر والعاطفة والجسد) نابێت لەیەکتـــر جیا بکاتـــەوە.. چونکە نواندن زەمەن لادەبـــات.. دیواری نێوان رابردو و ئێستا.. ئەو کردارە وەردەگرێت کە رویداوە.

لێـــرەدا بـــەرەو ئەوە برۆین کە هەســـت و نەســـت بینا دەکات شـــانۆی کلاســـیکی و تەقلیدی پەیرەوی نەست(اللاشـــعور) ی دەکـــرد.. بونیادی نەســـت پێکهاتـــەی ئاڵۆزی بابەت و وێنەی جۆراو جـــۆرە.. پەیوەندە بە ژیـــان و چەمکـــی جیهانی تاکـــە کەس.. ئەگەر کاتێک مێـــژوی کۆمەڵ و فەرهەنگی هەمو مرۆڤایەتیش بێت هەر لەو بوعدەی خۆیدا دەمێنێتەوە.. ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ شتراوس وجاک لاکان ئەوە دەبینین بونیادگەریانە بەرەو کۆجیتۆیەکی ئەقلانیمان دەبات لەو حاڵەتە تەقلید ئامێزە دەربازمان دەکات کە ئەکتەر بەنەســـت (اللاشـــعور) نواندن بکات.. پێویستە ئەکتەر لەنێوان ڕیتواڵ شـــانۆدا لەگەڵ داهێنان وخەون و هەســـت و نەستە ون و ئاشـــکراکانی خۆیدا بگەڕێـــت.. لەرێگای هۆشـــیاریەوە (وعی) لەکارە هونەریەکەیدا خۆی بدۆزێتەوە.. یاریەکانی جەستەی ببێتە یاری (عەقڵی و سۆز و بیر و جەستە) یاریەکی عەقڵانییانە کە دەلالەتی خۆی بگەیەنێت، نەکو لەهەمو شـــتێک بێبەشـــمان بکات لە شەپۆلی نەست (اللاشعور) دا چونکە نواندن یاری هونە رییە ئەم کەســـێک بێت و ئەوی تر کەســـێکی تر.. لەگەڵ جەدەلیەتی درامی و کەشی شانۆدا بەرجەستەیان بکات، هەر کەسەیان ئەویتر تەواو دەکات و کارە شانۆییەکە بگاتە کامڵبون لەگەڵ

سێ حاڵەتی سەرەکی (درامی و ئەفسانەیی و ئیستاتیکی) چونکە لە شانۆدا یەک گوتار هەیە ئەویش گوتاری شانۆیە، شانۆی نوێش بەرەو پێکهاتەی ئیستاتیکی و نەشونمای هونەریانەی خۆی دەکات ئەمەش لەزیندوێتی جەستەی ئەکتەر چێژ دروست دەکات و دەگاتە لوتکەی خۆی.. ئەکتەر دەبێت روانینی بینەران شەپۆل پێبدات هەمیشە هەست بە لەدایکبونەوە وپاکژ بونەوە بکەن.. هونەر پرۆسیسێکی قورس و ئاڵۆزە پرۆسە و کردارە هونەریەکان پێویستیان بەتوانایەکی لە رادەبەدەر هەیە.. هەمیشە لەگەڵ مردنی جەستەی ئەکتەردا دەمرێت.. بۆیە پێویستە ئەکتەر ئەوەندە فریشتەی هونەر بێت مانای لەدایکبون هەڵبگرێت.. نەکو لەخەونێکی کۆتایدا سەربنێتەوە.. ئەکتەر دەبێت هەمیشە هەوڵی هونەری و رۆڵی ئەزمونگەریی جیهانە راستەقینە سۆسیۆکۆمەڵایەتیەکە بدات.. ئەوەی لێرەدا گرنگە خۆ دۆزینەوەیەتی.. ستانسلافسکی هەوڵی ئەوەی دەدا کە ئەکتەر خودی خۆی بدۆزێتەوە لەچوارچێوەی شانۆ لەوڵات و زەمەن و واقیعیەتی خۆی واقیعیەتی ناوەوە (داخلی) ئەم خاڵە زۆر گرنگە چونکە ئەکتەر دەبێت ئەو هەوڵانە بدات.. چونکە گشت کاتێک لەژێر تیشکی تازەگەرییانەو تاقیکردنەوەدا دەژی.. هەمیشە لەکردارەکانی مانای لە دایکبوندا دەگەێنێت چونکە لەرێگەی دەنگەوە ئاماژە بەشیکردنەوەی دەنگ دەکات.. تەعبیر دەکات لەدەرونی خۆی.. بەدەنگی یاخود بزاوتە جەستەییەکەی جوڵەی دەم وچاو و ماسولکە و دەست و.. هتد. ناکۆکی لەنومایشدا ناکۆکیەکی دەرونیە.. لەگەڵ وەرگر.. ئەکتەر لەرێگەی هاندەرێکەوە پەرچە کرداری دەرەوە دەکات.. چونکە لەگەڵ هاندەری کردار پێکەوە دەئاخافتێن.. بینەران هەستیان دەخەنە ناو کەسێتییەکەوە.. ئەمەش پێویستی بەگیانێکی زیندوی نوێ هەیە.گیانێک کە وەکو پەپولە بەسەر خەیاڵی بینەرەوە بنیشێتەوە چونکە ئەکتەر هەمیشە دەبێت ئاهەنگسازی لەگەڵ کەشێتی شانۆ و بینەراندا بکات.. خودی خۆیی و مردن و ژیان لەرێگەی فەرهەنگی مرۆڤایەتیەوە دەربخات چونکە شانۆ وەکو کارگەیەکی تاقیکردنەوە وایە.. ئەکتەرەکان سەما و نواندنی تیادا دەکەن.. لێرەدا عەقڵی نهێنی وەستاوە.. بەرهەمهێنانی لە جەستەیەکی داهێنەری تاکە کەسەوە کە تەقینەوەی ناوەوەی لە تێگەیشتنی هونەر و ژیان و لەنومایشێکی

شـــانۆییدا دەردەخات بەبێ ئەوەی لەناوەوە پەنــگ بخواتەوە.. داهێنان و نواندنــی هونەریانــەی ئەکتەر لەرێی ئاماژە (الاشــارە)وەیە، نیشــانە پەرچــە کردارێکــی مرۆڤایەتیــە.. بزوتنەوەی ئەکتەر ئاماژەیــە.. ئاماژە هەرگیز بەبێ تێگەیشــتن نابێت چونکە پرۆسیســێکی نهێنیە. زۆر شــت هەیــە لەشــانۆدا، لێی تێناگەین و هەســتی پێدەکەیــن.. ئەمەش پابەندی بیر نیە.. بەڵکو پەیوەندی تۆ دروست دەکات.. کار دەکاتە سەر جەستە هەرکاتێک هەست پێکرا مانای ئاماژە (الاشارە) دروست دەبێت، ئەکتەر دەبێت تەنیا بۆ خۆی و بینەر نمایش نەکات.. بەڵکو لەناوەوەی خۆیەوە بۆ دەرەوە.. نەکو لەپێناوی شــتێکدا لەدەرەوە.. ئەکتەر فریشتەیە هۆڵی شــانۆ دەکات بە بەهەشــت و دۆزەخ.. ئەکتەری ســەرکەوتو لەژێر کار تێکردنــی تیشــکی شــانۆییدا جوڵەکانی خۆی لــە میکانیزمــی تەقلیدی دەپارێزێت، ســەماو یاریە هونەریەکانی خۆی دەکات بەوێنە کە تیشــک کار بکاتە سەر هەمو جەستەی.. وێنەو کەشێتییەکی گونجاو بخوڵقێنێ. زۆرجار لەرێگەی سێبەری خۆی لە کەشێتی شانۆدا ئەفسانە دادەهێنێ پەیوەندی تیشــک لەشــانۆدا بەئەکتەرەوە پەیوەندیەکی جەدەلیانەی پڕ لەدەلالەت و ئاماژەیە تیشکێکی زەرد یاخود سەوز، سور، شین لەسەر جەســتە دەبێت دەلالەیەکی نوێ بینا بکات.. تیشکی شانۆی سەرکەوتو هەمیشە کار دەکاتە سەر بیر، لێرەدا ئەو ئاهەنگسازیە دروست دەبێت.. تیشک چێژێکی هونەری لەگەڵ کێشە سەرەکیەکاندا هەیە دەگاتە بینەر.. ئەکتەر لەرێگەی تیشــکەوە دەتوانێت بۆشــایی و کەشــێتی و ئەفســانە بخوڵقێنێ.. جەســتەی بشــارێتەوە یاخــود لەناو چەنــد رەنگێکدا خۆی بگۆرێت زۆر تیشکی سەرکەوتو و دەبێتە پۆشاک.. هێزێکی ئەفسانەیی تایبەتــی بــۆ جەســتەیەکی روت.. دەبێتــە هانــدەرو ئەفســانەی بەرگە سروشتیەکە.. بەرگێگی هاوچەرخیانە.. بەرگێک دەیان دەلالەت دروست بکات.. زۆرجار غەریزە جنســیەکان لەرێگایــەوە بینای خۆیان دەکات.. ئەکتەرێک لەگەڵ ئەکتەرێکی تر و لەگەڵ گەیشتنە یەکتری لەکێشە دیار وئاشــکراو نادیارەکاندا تیشکی بزوتنەوەکانی جەستەی کامڵ دەکات بە ئاماژە و دەلالەتــە فراوانەکەی خۆی بەرەو هەوڵی عەقڵیانەی هونەری و تێڕامان و هەســت و نەســت پەلکێشــمان دەکات کاتێک کە تیشکێکی سور یان سپی یا سەوز.. هتد دەبینین راستەوخۆ دەلالەتەکانی جەستە

دەخوێنیتەوە تیشک و سات وچرکەکانی شانۆ بەرجەستە دەکات دەلالەتی ئەو روداو و بزاوتە هونەریانەی دەکات کە کاری درامی بەرجەستە دەکەن.. ئەکتەری سەرکەوتو بزاوتە جەستەییەکانی لەگەڵ تیشکدا دەکاتە کارێکی سەرسوڕهێنەر، چونکە جیاکردنەوەی تاریکی و روناکی کە زۆر جار کارێکی سانایە، هەستپێکراوە، بینەر لەهۆشەوە تێڕامان و گومان دروست دەکات:

(دەتوانین بەسانایی تاریکی و روناکی لێک جودا بکەینەوە بەڵام کەس ناتوانێت هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان شەو ورۆژدا بکێشێ٧).

ئەم جودایە لەشانۆدا کارێکی هونەریانەیە چونکە لەرێگەی تیشکەوە هەمو ڕیتواڵ و دەرفەتێکی ئەفسانەیی دروست دەبێت لەساتەوەختێکدا ئەکتەر دەکەوێتە بەر هەردو حاڵەتی شەو و رۆژ جیهانێکی خورافی و گەڕانەوە.. رابردو.. ئێستا.. داهاتو.. تەنیا سێبەرێک جوڵەی جەستە ئاشکراکەی دەربکەوێت.. تیشک بۆ کاری هونەرییانەی ئەکتەر کارێکی شیاوە، ئەکتەری هونەرمەند خۆی لەگەڵ زمانەکانی شانۆدا دروست دەکات.. چونکە یەکێک لەئەرکەکانی سیمۆلۆژیا (ئاماژە) لە شانۆدا یەکگرتنەوەی توخمەکانە کە تایبەتی خۆیان بزر دەکەن لەروبەری هونەریدا کۆبکرێتەوە.. کەنومایشی شانۆیە.. تیشک کارێکی دەلالیانەی قوڵە دەتوانرێت غەریزە و دو دڵی و رارایی و ونبون و گۆڕانکاری جەستەی بەئەکتەر بکات باوەڕ بەو بینەرانە بهێنێ کەدەوریان لەبەردەمدا دەبینێ.. چونکە ئەکتەر هەر رۆژە یاری هونەریانە لەگەڵ چەند دەستەیەکی نوێی بینەردا دەکات.. بەڵام هەمو رۆژێک یاری هونەری لەگەڵ خۆیی و لەگەڵ ئەکتەرەکاندا هەیە چونکە چالاکی شانۆیی هەڵگری بونیەی سیمۆلۆژییە (ئاماژە) ئەمەش لەهەمو کاتێکدا مانای ناگات تەنیا لەرێگەی پەیوەندی کۆمەڵێک بە کۆمەڵێکی ترەوە نەبێت.. سیمای شانۆ لەبینای کۆمەڵێک دالدا نواندن دەکات، کۆمەڵێک (دال) لە بەرچاوی بینەردا چونکە دینامیکیەتی توانای گۆڕین و گواستنەوەی دیاردەیەکی هەیە بۆ شوێنێکی تر.. بەرەو ژیانەوەی شتەکان ژیان هەڵدەگرن.. روانینی فراوان دەرەخسێنن.. لێرەدا پێویستە هەمیشە هەوڵی نوێکردنەوەی خۆی بدات.. دور لە دوبارە بونەوە.. پێویستە بزاوتە جەستەیی و یاریە هونەریەکان یاریەک بن هەتا شوشە زێڕ

نەخشـــەکانی هونەر پەڵەیان بەرنەکەوێت.. پەیوەندی خۆی بەتیشکەوە بکاتـە ئـەو پەیوەندییەی بەخۆڕسـکی دێتە بەرچـاو دەمامکی بە زۆر سـەپێنراو، چونکە تیشـک وەکو سـۆزی دایک ئەکتـەر دەگرێتە ئامێز، ئەکتەر دەبێت بزانێت چۆن لەگەڵیدا دەژی، زۆر جار لە تیشکەوە نیگاو خەونەکانی ئەکتەر دەخوێندرێتەوە.. چونکە ئەکتەر لەکێشە ئەنتۆلۆژی و گرێدانی چارەنوس و ئامانجێکی هاو بەشدان، هەمویان یاری زانستیانەی نـاو کایـە مەعریفیـە هونەریەکـەی دەق دەکـەن.. لە دەقێکـی تواوەدا هاوبەشـی پرۆسیسی ناکۆکی سۆسـیۆ ئایدۆلۆژی و کرۆکی هونەری دەق دەکـەن، کۆمەڵێک ئەکتەر لەجێگایەکی دیاریکراودا لەناو ئاسـمانی شـانۆدا کۆبونەتەوە بۆ یاری هونەری، شـوێن لە شـانۆدا جێگەیەکی گرنگە چونکە هەر لەسیسـتەمێکی سۆسیۆلۆژیدا کۆمەڵێک بەکۆمەڵێکی تر دەبەستێتەوە بەڵکو دەبێتە بونیەیەک بۆ پەیوەندی دیاریکراو لەنێوان توخمە پێکهاتەکاندا، کەبینەر پرسیاری لەلا دروست ببێت.. کە ئیستاتیکای جێگـە ببێتە هانـدەری.. ئەمەش لەرێگەی هەڵبژاردنـی دەرهێنەرەوەیە، بۆیـە پەیوەنـدی بەوەرگر و دەرهێنــەرەوە دەبێت پرۆسـەی خۆی لە دەقدا بکات، کەشـێتیەکان وێنەبگرێت.. بەجۆرێـک ئەوەمان پێبگوترێت کـە دەق توانای گوتنی نەبوبێت.. چونکـە ئەو دەق بۆ بینای دەلالەیەک دیمەنی شانۆیی دادەهێنێ سەرلەنوێ، دروست بونی ئەو خەونە فیکری و هونەرییانـە.. گومـان لـە زەمەنێکی چـاوەڕوان نەکراوە پرسـیار لە منداڵدانی پرسیارێکی تر.. جەدەلیەتی عەقلانیانەی پەیوەندی شتومەک.. مادە بە زمانەوە.. پەیوەندی مرۆڤ بەسروشـت و مادەکانیەوە.. چونکە (سـیمۆلۆژی) ئاماژەی شـانۆیی توانـای گۆڕینی توخمەکانـی هەیە لە بیستنەوە بۆ بینین، بە پێچەوانەوە، ئەم ئاڵوگۆڕە گواستنەوەیە بناغەیەکی نمایشـی شـانۆییە.. چونکە شـانۆ دەبێت پێکهاتەی گوتارێکی شانۆیی بکات.. لەتوخمی هونەری بیسـتن و بینیـن و هونەرە جۆراوجۆرەکاندا لەرێژەیەکـی نوێدا کەنمایشـتەکە گوتاری شـانۆ پێکدەهێنێ.. بەمجۆرە ئاهەنگسازی نمایشت کار کردنە.. ئەم کارێک بکات و ئەوی تر تەواوی بکات، ئەو جۆرە کێشەی ئەنتۆلۆژی دروست بونەوەو روخان دروست ببێ، دور لەو گوتارەی کەسۆسـیۆئایدۆلۆژی و دەسـەلاتی داسەپاوی شـانۆکە بێت.. بەڵکو کەسـێتیەکان دەبنە ئاوێنەیەکی هونەری خەیاڵ و

بیرکردنەوەیەکی قوڵ بەرجەستەدەکەن، کرداری شانۆیی بزوتنەوەیەکە لەناوەوەی روداوەکان کەبینەر دەیبینێ و دەیبیستێ.. دەرهێنەر کرداری شانۆیی دەکات بەتوخمی (کات وشوێن) نیشانەی بینینی شوێنی نمایش (بیستن وکات)ە بونیادی کرداری پێکهاتەکەیەتیو هیچ کات بینەر ناتوانێت هەست بکات بە حاڵەتە دەرونی و بیستن و وێنەییەکان، تەنیا لەرێگەی پرۆسەی هۆشەوە نەبێت.. لێرەدا بەرەو ئەو قوڵاییە بچین.. کە گوتاری شانۆیی(خطاب المسرحية) بینا دەکات.. گوتاری شانۆیی لەجەستەیدا تۆڕێک لە پەیوەندی دال لەنێوان شانۆ و هۆڵدا.. دال لەنومایشی شانۆییدا بریتیە لەوێنەی بینراو یاخود بیستن کە پێکهاتەی مەدلولە(چەمک)ە زهنیەکانە.. ئەم بەیەکگەیشتنەوەی (دال و مەدلول) لە نومایشتدا تەنیا لەرێگەی پرۆسەی هەستکردنەوەیە لەتێگەیشتن وچێژی ئیستاتیکیدا دروست دەبێت.. چونکە (سیمۆلۆژی) نیشانە لەشانۆدا توانای لەدایکبونەوەی هەیە کەبونیادی دەلالی دەوڵەمەندتر بکات، شانۆ ئاوە تریفەو جوانی و کەش و وێنەو تاقیگەیەکی کەفچڕێنە وێنەی بون و ژیان و کۆمەڵ و سروشت لەناو شنە رونەکەیدا رەنگ دەداتەوە.. بەردەوام مرۆڤ پاکژ دەبێتەوە.. لەرزین و گریان وپاڕانەوە.. جوڵەکانی تری جەستە.. ئەکتەر هەست و گومان و رارایی خۆی دەکات.. بە تێڕوانینی و هەستی شاعیرانە و هونەریانەی خۆی دەریدەبڕێت.. زمان بەشێوەیەکی هونەریانە لەگەڵ جوڵە و وێنە ساتە درامیەکەدا بەرجەستە دەکات بەزمانێکی نوێ.. لەگەڵ دەنگ و هاوار و سەما و تیشک یەکدەگرنەوە.. کارە هونەریەکانی تر مۆسیقا و تیشک کار دەکەنە سەر بزاوت و جوڵە و میکانیزمی هەست ونەستی ئەکتەر.. خەیاڵی فراوان لەکەشێتی شانۆدا دروست دەکەن.. بینەر دەخەنە ناو جوڵەیەکی میکانیزمی گەڕان بەداوای پرسیار و دەلالەت و ئاماژە و نیشانە هونەریەکاندا.. مۆسیقا خۆی زمانێکە.. پارچە ئاوازێکی بیستنە مرۆڤ هۆشیار دەکاتەوە.. راچەنین بەرەو چێژ لەنمایشتەکە و هونەری نواندن و جەستەی ئەکتەر و فەزای و شانۆکەدا دروست دەکات، ئەکتەر کاتێک دەم وچاوی وێنەی خەفەتاوی (ئازار.. شەڕ.. خوێن.. یان هەر وێنەیەکی تری تێدا بێت ئەوا پارچە مۆسیقایەکی گونجاو وەکو ئاوازێکی سروشتی بەسەر دارو درەختدا بێت واتە بوژانەوەی

جەستە.. مۆسیقا لەساتە وەختی جوڵە و دەلالەتەکاندا خوێن دەهەژێنێ مرۆڤ توشـــی تێرامـــان و بیرکردنەوە دەکات.. گەڕانـــەوە بۆ (رابردو) (ئێستا) (وێنەی نهێنی).. (شەڕ). (لەسێدارەدان).. (لەدایکبون).. (روخان).. (دروستبونەوە).. (ئاهەنگ).. هتد.

سەرپەرشـــتیکەری ئۆرســـتکرا پێویســـتە بتوانێـــت هێزێکـــی دینامیکی دابهێنێت بۆ روبەرەکانی شـــانۆ.. هەرچەندە مۆسیقا لە شانۆی کوردیدا هەتا ئێســـتا هەر لەحیمکاری بوە.. دەرهێنان لەکاسێتەکاندا.. هەڵبژاردنی مۆســـیقا لەگەڵ ئەو ساتە درامییە کەدروســـت دەبێت.. مۆسیقا فرۆیە.. کارگێکە بە بروســـکی تەم ومژو کەشـــی شـــانۆکەدا دەخولقێ.. چونکە تەنیا بۆ ئەوە نیە گوێ لە ئاوازێکی خۆش بگرین.. هەڵبژاردنی مۆســـیقا بۆ شانۆ وەکو گروپی خوێن وایە بۆ جەستەیەک.. ئەمەش کەلە بەرێکە لەشـــانۆی کوردیدا مۆسیقا جوڵەکانی جەســـتەیی بەرجەستە نەکردوە: بیـــری نەوروژاندوە بۆ دەلالەت دروســـتکردن و ئاماژە و نیشـــانەکان.. زۆرجـــار لەجوڵە و غەم و ئازار.. گریان.. شـــیوەن.. پێکەنین.. پێچەوانە کەوتۆتـــەوە، دەلالەتی نەدۆزیوەتەوە.. مۆســـیقا لەدایکبوی جوڵەی ئەو جەستەیەیە کەســـاتی درامی دەقەکە ونمایشتەکە دەخولقێنێ کەحاڵەتی دەرونی دەردەخات.. لەگەڵ ئیســـتاتیکای شانۆدا خۆی دەدۆزێتەوە لای من گرێچنی رۆحی نێوان زمانەکانی شانۆیە کەفی رۆحە.. سەرپەرشتی کەری ئۆرکســـترا لەشـــانۆدا خۆی دەبێتە دەرهێنەر و داهێنەرێکی تر.. دەبێـــت داهێنان لەســـەرەتای کودەتا مەزنەکەی شـــانۆدا بکات.. کودەتا لەعەقڵـــی مەعریفـــی و ئـــەو پرۆسیســـە گەورەیـــەی ڕیتواڵی شـــانۆیی شـــانۆییەکەیە، چونکە هەمو زمانەکانی شـــانۆ لەیـــەک زماندا و لەیەک گوتاردا کۆدەبنەوە کە ئەویش گوتار و زمانی شانۆیە:

(نمایشی شـــانۆیی دەبێتە زەمینەیەکی زاخاودراو بە گریمانەو گوتاری کراوە.جەخـــت لەســـەر هەمەجـــۆری چالاکیەکانـــی خوێندنـــەوە دەکات بەپێوەری دیالاکتیکی ئامادە بون و بزر بون.. پێویستە لەسەر رەخنەگر رۆڵی روخێنەری رای گشـــتی بێت لەســـەر دەلالەتی نمایشـــەکە.. نەک لەپێنـــاوی پێناســـەکردنێک بانگەشـــی ئەوە بـــکات زۆرانبـــازی ناوەکی نمایشـــتەکانی ناتوانرێـــت بەتـــەواوی دیاری بکرێت.. بەڵکـــو رێگە بدات بـــە هەمو جۆرە توانای مانا نزیکیە ســـیمۆلۆژیەکانی گوتاری شـــانۆیی

بێت٨).
شـانۆ ناوە کەسەکان خۆیان پێویستە مەلەی هونەریانەی خۆیان بکەن بەجوڵە و نیشـانەو ئاماژەی جەستەبونی خۆیان بسەلمێنن خۆیان فەزا پڕ بکەنەوە.. هەر ئەکتەرێک لەدەریای شـانۆدا خاوەنی بیر و هەسـت و رۆشـنبیری و بـاری زانسـتی و هونـەری نەبێـت دەخنکێت.. کەس ناوی نازانێت وجەسـتەی نادۆزرێتەوە.. دۆزینەوەی جەسـتەی ئەکتەر لەچاوی بینەردایە.. جەسـتە پێویسـتە پرۆڤە کار بێت جەستەی ئەکتەر وەکو جەستەی یاریزان پێویستی بە پرۆڤە هەیە، هەمیشە بەبەردەوامی پرۆڤـەی خـۆی دەکات بەسـەر پلەکانـی هونەریـدا سـەردەکەوێت.. جیاوازیەک ئەوەیە ئەو لێدانە بەنیشـانە و دەلالەتی و زمانی جەسـتەی دەردەبڕێت.. وێنە دادەهێنێ.
لێـرەوە کاتـی خۆیەتـی بگەڕێینەوە بۆ جەسـتە.. ئەوەی لامـان گرنگە جەسـتەی فیزیۆلۆژیـە کە بەجەسـتەی نوێـی دەژمێرن * جەسـتەی فیزیۆلۆژیش وەکو (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات بەپێی مێژو دەگۆڕێت:
(جەسـتەی سـەردەم خودی خۆی دەوێت لەروانگەیەکی جەماوەری و کۆمەڵی و ئەفسانەییەوە.. جەستەیەکی لاواز جەستەیەکی گەنج٩).
جەسـتەی سـەردەم لەو روانگەیەوە خۆی دەدۆزێتەوە.. ئەوەی گرنگە لامـان شـۆڕبونەوەیە بـەرەو هەنگاوێکـی تـر جەسـتەی عەقڵانی و پەروەردەکردنی جەسـتە.. ئەوەی باسەکەمان بەکورتی بەرهەم دێنێت ئیستاتیکای جەسـتەیە.. جەستەی سەردەم کەبتوانێت هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە نەکو سیسـتەمی داسەپاوی میتافیزیقای شانۆی کلاسیکی.. هەرچەندە زۆربەی هەوڵدانەکانی شـانۆی کوردی رەنگدانەوەی ئەون.. لـە جوڵـەی جەسـتەو بیرکردنەوەیدا لەسەربەسـتی.. بـۆ دۆزینەوەی بەرهەمهێنانـی خۆی.. چونکە بەردەوام وەک ئالەتێک وابوە بەدەسـتی دەرهێنەرەوە.. دەیان جوڵەی پێدەگۆڕێت.. دەرهێنەر لەشانۆی کوردیدا وەکو هونەرمەندێکی شـێوەکاری وایە کەخۆی وێنەکە دروسـت بکات، هەمو جوڵە و بزاوتن و وێنەیەکی کاراکتەر دەرهێنەر بوە، بەبێ ئەوەی کاراکتەر خۆی توانیبێتی سەربەسـتی وەربگرێـت، دەتوانین بڵێین ئەو گۆڕانانەی کەهەوڵی بۆ درابێت. لاسایکردنەوەیەکی شانۆی عەرەبی بوە، لەوانەیش شـانۆی ئەزمونگەری.. ئەوە وەک هەنگاوێک هاتە پێشەوە و

بەڵام وەستا، جگە لەمەش هیچ تیۆریکمان لەسەر شانۆی کوردی نەبوە، نەک ئەوان بەڵکو هەمو تیپەکانی تر هەمان چەشن تا ئێستاش هەوڵێکی نویَ بەرنامەو تیۆریک نیە هەوڵی بیناکاری شانۆی کوردی دابێت.. جگە لاسایکردنەوە کاتی خۆیەتی بڵێین: زۆربەی شانۆی عێراقی و عەرەبیش هەتـا ئێســتا خۆیان لە(برێخـت و پیتەر فایـس) رزگار نەکردوە و لەو مەدارەدا دەخولێنەوە ئیدی لاســایکردنەوەی ئێمە بۆ ئەوان پرسیارێکە ئاڵۆز.. کارەکە گەیشـتوەتە رادەیەک لەســەرەتا و ئێســتاش هەر کەس بــۆ خۆی بــوە، هەرەمەکیانــە، بەڕوانین و بیر و هەســتی تاکە کەس.. ئیدی لە تەقلید وپێش تەقلید تێکەڵاو کراوە.. ئەکتەریش بێ خۆدۆزینەوە ماوەتەوە.. ئەگەر چاوێک بە مێژوی شــانۆی جیهانیدا بخشــێنین ئەوە لەهەمــو ســەردەم و بارودۆخێکـدا ئەکتەر بــە عەقڵیەتێکــی نویێ ئەو سەردەمە کاری کردوە، پاشان ئەو دابڕان و هەوڵە نوێیانەی تر هاتون رچەو تیئۆری نوێیان دارشــتوە.. لێرەدا کاتی خۆیەتی گەڕانێک بەدوای گۆڕانکاریەکانــی ئەکتــەردا بکەین.. گۆڕانە مەزنەکانــی جیهانی ئەکتەر رۆژ بە رۆژ خاوەنی بیر و تێڕوانینی نویَ بون، لە شــانۆی کلاســیکیدا ئەکتەر ئەو سەربەستیە رەهایەی وەرنەگرت، لەشانۆی تەقلیدا گۆڕانێکی گەورەی بەســەر داهات بۆ دابڕان لــەو بازنە داخراوەی کە هەیبو، ئەو گۆڕانە هەر لە ستانسلافســکی و دۆلین و میرهۆلد و ئارتۆوە دەســتی پێکرد ئەکتەر هاتە ناو قەوارەیەکی تر هەرچەندە ئەوەش بەپێی زەمین و زەمان و هاوچەرخێتی ئەو کاتە بوە، ئەوە ئەگەر لە ستانسلافسکیەوە سەیربکەین توانی قوتابخانەیەکی نویَ دابمەزرێنێت بەڵام لەئیشەکانیدا تەنها ســەرهەڵدانێک بو بۆ دابڕان لەوی پێشــو.. هەڵگری زیندوبونەوە نەبو لەدۆزینەوەی دەلالەتی نوێدا، شانۆی نویَ، زیندو باوەڕی بەژیانە دور لەشتومەکی جوان:

(لەشانۆدا هەمو شــێوەیەکی نویَ لەگەڵ لەدایکبونیدا هەڵگری رەگەزی مردنە، پێویستە هەمو لەدایکبونێکی نویَ لەخۆبگرێت کەناوەڕۆکی نویَ هەڵدەگرێت١٠).

ئــەو قۆناغــەی ستانسلافسـکی بناغەیەکــی پتــەو بو بــۆ دامەزراندنی قوتابخانەیەکــی نــویَ بــۆ ئەکتەر.. لەگەڵ بــەرەو پێش چونــی رەوتی گــەورەی شــانۆدا ئەکتەر کەوتە نــاو مەودایەکی نوێتــرو بیرکردنەوە

وەهەلو مەرجێکی تر.. هەرچەندە هەتا ئێستاش شوێنەوار و بناغەیەکی پتەوە، بەڵام ئەم باسە لەگەڵ فریشتەیی ئەکتەر و بەرەو پێشچون و دۆزینەوەی دەلالەتی نوێ لەجەستەیدا کارێکی ترە، شەپۆلی شانۆ لە تەوژمدایە دوای ئەوەش چەندە گۆڕانی سەرتاسەری لەشانۆدا کرا.. بۆنمونە شانۆی مەلحەمیانەی بریخت باس لە تەقینەوەی ئەکتەر دەکات لەتێڕوانینی دەرهێنەرەوە کە چاودێری بکات و وە بینەر شایەتێکی تیژبین بێت و ڕەخنەگر بێت بۆ ڕوداوی شانۆ و کەشێتییەکان. ئەمە ڕوانینی ئەکتەر دەکوژێت.. هەرچەندە برێخت بەر لەهەمو شتێک هەوڵی داهێنانی گوتاری سیاسی دەدا.. ئەوەش ئەنجامەکانی جەنگی جیهانی بو ویستی واقیعیەتی سۆسیالیزمی لەهونەری شانۆدا پیادە بکاتەوە.. ڕۆڵێکی گەورەی گێڕا بەرامبەر ئیدای ئەکتەر کە هەڵگری –نیشانەی شانۆییە و خاوەنی ئیمتیازە.. لە دراماتۆرجی دا جەختی لەسەر دو لایەن کردۆتەوە: پەیوەندی ڕەمزی و بایەخی ئامادەبونی مادی و کۆمەڵایەتی.
لێرە مەبەستمان تێگەیشتنە لەهونەر و نەوەستانی چونکە بەدڵنیاییەوە ئەگەر بێتو هەوڵی برێخت و ستانسلافسکی و مایرهۆڵد و ئارتۆ لەشانۆدا دەربهێنین ئەوا کۆڵەکەی شانۆ دەڕمێت.. چونکە ئەمانە ئەستێرەی جیهانە مەزنەکەی شانۆن، بەپێی قۆناغ گەشەیان بەشانۆ داوە.. بەڵام هونەر ناوەستێت ڕۆژانە هەنگاوی باڵا دەنێت.. لێرەدا ئەوەی لامان گرنگە ئەو هەوڵانەیە.. کەلەسەر جەستەی ئەکتەر کراون.. لەشانۆی تەقلیدیدا. چونکە شانۆ هەمیشە لەنوێ بونەوەدایە هەمو ساتێک گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەکتەر ئەو فریشتەیەیە کەهیچ کاتێک نابێت دوبارەبونەوە وجوینەوە لەخۆی بگرێت و نەکو ئەو دوبارەبونەوەیەی لە میتافیزیقیای شانۆی کلاسیکیدا ئەکتەری بەند کرد بو، شۆڕشە مەزنەکەی (ئەنتۆنان ئارتۆ) شانۆی توندوتیژی (مسرح القسوة) ویستی کۆتایی پێ بهێنێت.. کە هەتا ئێستاش شوێنەواری ئارتۆ فەزایەکی گەورەی داگیرکردوە، با لەو دەرگایەوە دەست پێبکەین کە ئارتۆ ویستی ڕزگاری بێ و کۆتایی بەهونەری گێڕانەوە بهێنێ.. کۆتایی بەو ئیستاتیکا ئەرستیەی کەمیتافیزیقیای شانۆی ڕۆژئاوا خۆی تیادا ناسیبو.
هونەر لاسایکردنەوە و نیشاندان و وێنەگرتنی ژیان نیە وەکو خۆی..

بەڵکو پەیوەندیەکی بەراورد کاری لەگەڵیدا هەیە، ژیان خۆی باوەڕێکی بەرزە، هونەر لەگەڵیدا دەمانگەیەنێتە جوت بون، بەڵام کێشەو رەخنەو باسەکانی ئارتۆ جیاوازە، چونکە نکوڵی لەو دەورە گرنگ و پڕ بایەخەی ناکرێت کە هەیبو.. ئەوی لای ئێمە گرنگە قسە کردنە لەسەر ئەکتەر و جەستەی ئەکتەر، لای (بارت) و(کرۆتۆفسکی) و (دریدا) توندوتیژی بە پێشزانی (التنبؤ) دەدەنە قەڵەم، چونکە رەخنەکانی ئارتۆ لەسەر ئەکتەر تەنیا خەیاڵ و پێشزانی و جۆرێک لەشیعرەو ئەنجامێکی بەرهەمهێن بەدەستەوە نادات:

(ناکۆکی لەبیری ئارتۆدا لەو راستیەدایە کەپێش نیازەکەی جێبەجێ ناکرێت، ئەمە مانای ئەوە نیە کە ئارتۆ هەڵەیە؟ نەخێر ئارتۆ لەپاش خۆی شێوازێکی بەڵگەدار یان پەیرەوێکی جێنەهێشت.. لەپاش ئەو خەیاڵ و وێنە شانۆییانەوە بە بێگومان ئەوەش کەسایەتی ئارتۆ خۆی دەردەبڕن و تارادەیەکیش ئەنجامی نەبونی کات و هۆی پێویستیش بۆجێبەجێکردنی دەگەڕێتەوە١١) شانۆی توندو تیژی ئەو پێشزانیە بو کە ئارتۆ کردی.. چونکە ورد بەسەر ژیانی ئارتۆدا بچینەوە کات و شوێن یاریدەدەری ئەوکاتانەی نەبون هەتا بتوانێت ماناکانی خۆی بگەیەنێت ئارتۆ ویستی دابڕان لەو هێڵە کلاسیکیەی بەر لەخۆی بکات هەوڵی نوسین بدات لەپێش جیابونەوەی وشە و دال مەدلول و کە یان بۆ جەستەو گیان.. هەست و نەست، نواندن لە کەشێتی شانۆدا، نەکو لەبۆشاییەکی وندا، واتە نواندن لەجێگای نواندندا، لای دریدا ئەم هەستانەی ئارتۆ دژی خوی بو لە نواندندا کە توانای دوبارە بونەوەی هەیە هەڵگری دوبارەبونەوەیە.. ئەوەی لامان گرنگە لێرەدا سەرهەڵدانە لەسەر ئاستی ئەکتەر.. ئێمە کە باسمان لە توندو تیژی کرد بەرەو هەوڵدانێک بۆ دابڕان لەو هێڵەی بەرە لەخۆی ئەم رێرەوە لە توندو تیژیدا ئەنجامی خۆی نەپێکا. ئێمە باس لە ئەکتەر و لەدایکبونەوەی دەکەین.. لەسەر بنەمایەکی نوێ.. نەکو بۆ مردنێک پێش لەدایکبون و دوای لەدایکبون:

(گومانی لێناکرێت ئەم ژیانەوەیە (ئەم لەدایکبونەوەیە) تێدەپەڕێت هەروەکو ئارتۆ خۆی لەجارێک زیاتر پێی لەسەر داگرتوە بەشێوەیک لەبەر پەروەردەکردنەوەی ئەندامەکان بەڵام ئەم پەروەردەکردنەوەیە

توانی خۆی بگەیەنێتە ژیانێکی پێش لەدایکبون و پاش مردن١٢).
ئەمە ئەو سلبیەتەیە کە شانۆی توندوتیژی لەخۆی دەگرێت.. چونکە توندوتیژی هەوڵێکی رادیکاڵیانە بو وەک (بارت) ئاماژەی بۆ دەکات. هەوڵدانی ئەوە بو کە گۆڕانێکی بنەڕەتی بکات لەبەشەکانی ژیاندا.. کەبیر لەناوەوەی فیزیایی بزوتنەوەی درامادا هەزم بکات.. بەم پێیەش جیابونەوەی ناوەوە دروست نابێت و وێنەی دەرونیش ناخوڵقێت.. جەستەش تەنیا نمایشێکی تەقلید ئامێز دەکات:
(ئەوەی دەڵێین لەسەر جەستە هەمان ئەو شتەیە کەلەبارەی شانۆوە دەیڵێین.. کەواتە ئێمە دەزانین کە ئارتۆ لەسەرەتای داماڵدرانێکا دەژیا.. جەستەی تایبەتی خۆی، واتا موڵکایەتی وخاوێنی جەستەی لێی دزراوە لەسەر دەستی ئەو خواوەندە دزە لەساتەوەختی لەدایکبوندا کە خۆی لەدایکبوو١٣).
ژیان لەشانۆی توندو تیژیدا ژیان لە ئامێزدەگرێت.. بەجۆرێک کەلەژیانی مرۆڤ لای دابێت.. توندو تیژی تەنیا نواندنی ژیانە.. نیشاندانی وەکو خۆی، لێرەدا پەیوەستەی ئەو تەوقە کلاسیکیەی دەبێتەوە و ناتوانێت بەراوردکاری لەگەڵ ژیاندا بکات.. هونەر لەگەڵ ژیاندا هاوکێشەیەکی ئاسۆیی هەیە.. لێرەدا تەنیا مەبەست (لە ئەپۆلۆ دیۆنسیۆسی نیتشەوی) نیە گرنگ کارتێکردنی ئیستاتیکیە کە کار دەکاتە سەر جەستە هەتا بگاتە بینەر.. لێرەوە بەرەو ئەو گۆڕانکاریانەی کەدوای ئارتۆ کران ژیان رەهەندێکی نوێی وەرگرت.. هونەر گەیشتە حاڵەتی خۆدۆزینەوە لەناو کێشە مەعریفیەکانی مرۆڤایەتیدا، هونەر توانی داهێنانی گوتاری ئیستاتیکی بکات.. ئەوە دەمان گێڕێتەوە بۆ ئەکتەر.. پێویستە ئیستاتیکای ئەکتەر فەلسەفیانە و نومایش کارانە بێت نەکو بەپێچەوانەوە،
رۆڵ ئیدایە مرۆڤ لەناو خۆیدا دروست دەکات.. لێرەدا بنەمای خۆی و پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئەوانی تردا دروست دەکات.. هەمو ئەکتەرێکی بەتوانا بەردەوام لەگەڵ بەرز بونەوەی تەمەندا خۆی پەروەردە دەکات.. وەکو چۆن منداڵێک لەدایک دەبێت، ئەمەش لەئەنجامی پرۆڤە کاری و سەرقاڵی هەمیشەیی هونەر و باری رۆشنبیری.. ئەکتەری راستەقینە هەمیشە لە نوێ بونەوەدایە، تەنانەت ناهێڵێ دوبارەبونەوە و سستی بیگرێت و هەتا دەنگی بگۆڕدرێت چونکە دەبێت هەمیشە هەوڵی فێربونی

دەرونــی بداتەوە، جارێکــی تر نەک دەنگی بەڵکو خۆی بدۆزێتەوە.. ئەم هەوڵــە نوێیانەی لای کرۆتۆفســکی و بیتربرۆگ دەورێکی باڵایان گێڕا، لەپەروەردە کردنی پێگەیاندنی ئەکتەردا، تیۆری نوێ لەســەر جەستەی ئەکتەر و روبەرەکانی شانۆ، برۆک دەگات دوا پێناسە:
(ئێمە تیۆری دەزانین هەمو ئەکتەرێک پێویستە رۆژانە لەخۆی بپرسێت وەکو پیانۆ ژەنێک یا سەما کەرێک، یا وێنەکێش١٤).
شــانۆی کــوردی هەتا ئێســتا ســتۆدیۆی ئەکتەری نەبوە، ئــەو پرۆژە کاریــەی نەبوە، بەچەند هەفتە شــانۆگەری دێتە ســەر ژەنــراڵ پرۆڤە. ئەگەر ســەیری زۆربەی ئەکتەری کورد بکەین دەبینین کەسێکە لەبری کەســێکی تر یاخود لاسایی کەســێک دەکاتەوە، گێڕانەوەیەکی مێژویی یــا حیکایــەت خوانــێ دەکا و هیچی تر.. لێــرەدا پەیوەندی شــیرازەی شــانۆ دەپچڕێت شانۆ پێویســتی بەداهێنان هەیە، هەر شانۆیەک هەمو دەنگەکانی نەگرتەخۆ.. جەستە زمانی ئافراندن و داهێنانی هونەری نەبو مانای هونەر نیە بەقەدەر ئەوەی بابەتێکە لەلاســایی کرنەوەی بەناوی هونەر.
ئەکتــەر لەژێر تێڕوانینێکی هۆشــمەندانەوە دەلالەکانی خۆی دروســت دەکات، پێویســتە هەمیشــە زمانی جەســتە دروســت بــکات، ئەکتەری کــورد لەمیکانیزمی جوڵە ئافرێندراوەکەی خۆیــدا خۆی نەدۆزیوەتەوە هونەریش بەر لەهەمو شــتێک گوتارێکی ئیســتاتیکیە نەکــو گوتارێکی کۆمەڵــی.. دەبێت گوتارە ئیســتاتیکیەکە نەکەوێتە ژێــر پەتی دوبارەوە بو سوسیۆئایدۆلۆژیا تەوەرەکانی گوتاری ئیستاتیک دانەپۆشێت.. هەتا جەستە جوانیەکانی خۆی بزر نەکات.
لێرەدا کاتی ئەوە هاتوە بۆ ئیســتاتیکای جەســتە بڕۆین باس لەبەرگی جەســتە بکەین، شــانۆ دەبێــت ئافراندن و داهێنانــی بیرێکی نوێ بێت.. بەرگ دەلالەیەکی بەهێزی هەیە لەشانۆدا دەبێت لەگواستنەوەی دەلالەتە فراوانەکەی خۆیدا بەسەربەستی کاربکات:
(بەرگ لەهەمو ســەردەمێکی شــانۆی گەورەدا کارێکی دەلالی بەهێزی هەیە، نومایشت ناکرێت بۆ ئەوەی سەیری بکەین و بەس بەڵکو بۆ ئەوەی بیخوێنینەوە کە بیرو زانیاری و هەستەکانمان بۆ بگوێزێتەوە١٥).
بەرگی شــانۆیی دەبێت هەمیشــە ئیســتاتیکای خۆی دروســت بکات و

ببێتە داهێنەری گیانێکی نوێ جیاوازی نەخاتە بەرچاو چونکە پەیوەندی بەرگ بەشانۆوە دەلالەت و سیمۆلۆژی دروست دەکەن بەرگ مانای کۆمەڵایەتی و ئابوری و دەرونییە:

(پەیوەندی نیوان بەرگ و مادەکانی سروشت وەک بەرد وشەو و گەڵای درەخت وایە١٦).

لێرەدا لەجەستەی فیزیۆلۆژیەوە بۆ جەستەی ئیستاتیکی، لەم حاڵەتەدا بەرگ دەبێت دالێک بێت.. جەستە بەهۆی بەرگەوە هاوچەرخێتی خۆی وەردەگرێت لە کاری تازەگەریانەدا بەسەربەستی کار دەکات و دەبێتە جەستەی سەردەم.. هاوچەرخێتی نوێ بەبەرگ دالێکە بۆ دروست بونی چەندەها چەمکی نوێ.. بەرگی شانۆی رەسەن دەبێت دور بێت لە کارتێکردنی ساوایی کە لەشانۆی تەقلیدیانەدا دەکرێت.. چونکە ئاماژەی بەرگ یان شتێکی تر هەریەکەیان ئاماژەیە بۆ ئاماژەیەکی تر.. ئەم دیاردەیە لەشانۆی کوردیدا پێچەوانە کەوتوتەوە.. هێنان وپۆشینی بەرگی کۆن بە نیشانەی زیندو بونەوەی کەلەپور و فۆلکلۆر دەزانن، خەنجەر و چیغ و فەقیانە.. هتد.کەلەپور ئەگەر خۆی زیندو بێت ئەوا هەمیشە هاوچەرخ و هاورێگامانە چونکە هەمومانە بیر و عەقڵ و مێژوە، هەست و روانینەکانمان بۆ دەگوێزێتەوە ئەوەی گرنگە لێرەدا جەستە دەبێت بزانێت چۆن خۆی دەپۆشێت؟ بەرگ بۆ جوانی چاو هەڵفراندن و گوتاری سیاسی نیە بەڵکو بۆ زیندوبونەوە و راچەنین ولەدایک بونێکی ترە:

(سەر پەرشتیکەری بەرگی شانۆیی دەبێت دور بێت لەوەی لەیەک کاتدا بەرگدرو وێنەکێش بێت١٧).

بەرگیش دەبێت کارێکی دەلالیانەی بەهێز بکات.. بەجۆرێک کە بتوانێت گیانی شانۆ نەمرێنێت:

(ئەو گونجاندنەی کە بیر پێیدا تێدەپەرێت لەنێوان بەرگ و ناوەرۆکەکەیدا ئەمە یەکەم یاسای شانۆییە١٨).

شانۆ ئاهەنگێکی هونەریانەیە لە روانینی جەستەی مێژوەوە لە گوزارشتکردن.. لێرەدا پێویستە ئەوە رون بکەینەوە بەرگی شانۆ دەبێت هەڵگری گواستنەوەی هەست و نەستمان بێت.. بمانخاتە ناو بیرکردنەوەوە نەکو تەنیا بۆ پۆشین و خۆڕازاندنەوە.. بەرگی شانۆیی

مـادی نەبێت زیندویێتی خۆی دروسـت ناکات.. کاتـی خۆیەتی ئاوڕێک لە ئارایشـت بدەینەوە پێویسـتە ئەکتەر ئارایشـتێکی نوێی بۆ بکرێت.. بەجۆرێـک کە چێژ لەجەسـتەدا دروسـت بـکات، بینەر هەسـت بەوە بـکات کە ئـەو کەسـەیەکە دەوری دەبینێت.. چونکە بـەو جۆرە نەبێت ناتوانێـت هیـچ ئەرکێکی ئیسـتدلالیانەی خۆی بکات.. پێویسـتە ئەکتەر ئارایشتەکەی نەبێتە سـواغدانێکی دەستکرد.. ئەوەش ئەنجامی جوڵە و توانای لەرادەبەدەری دەم وچاو و ئەندامەکانی تری جەسـتەیەتی هەتا مانای دەلالەتە قوڵەکانی بخوێندرێتەوە.. ئەکتەر دەبێت لە بیرکردنەوەی درامای فەزای شانۆییەکەدا کار بکات پەیوەندیەکانی خۆی بە وەرگر و دەق و دەهێنەر و بینەرەوە بدۆزێتەوە.. چونکە هەمو دەنگ و پەیوەندی و زمانەکان دەبنە یەک زمان و یەک گوتار کە ئەویش زمان و گوتاری شانۆیە.

شـانۆ ئاوە.. ئـەم کارێک دەکات و ئەویتر تـەواوی دەکات.. بەو جۆرە پانتایی و فەزا و روبەری شـانۆکە پڕ دەکەنەوە.. نیشـانە ئاسۆییەکەی هونەر بەسـەر نومایشـتەکەدا پەخـش دەبێتەوە و بینـەر و ئەکتەر لە ئاهەنگی هونەرییاندا تێکەڵاو دەبن.

ژێدەر
١. المسرح التجريبي من ستانسلافسكي الى يوم (جيمس روس) ت: فاروق عبدالقادر ص٤٣
٢. تأويل لغة الجسد داخل اللاوعي الثقافي العربي-الفكر العربي المعاصر لسنة ٩٩٨عدد ٥٤-٥٥ص ٦٥/ علي زيمور
٣. مسرح القسوة وحدود التمثيل (الكتابة والاختلاف) جاك دريدا، ت كاظم جهاد ص٨٨
٤. نفس المصدر:ص١٠١
٥. مسرح نهايات القرن العشرين(بقلم د.فيدكوى)ت د.امين حسن الجنابي م الادب المعاصر، المسرح ظر/ عدد خاص.
٦. نحو مسرح الفقير /جيزرى كروتوفسكي /ت د.كمال قاسم نادر / ص١٧
٧. دليل دراسات الاسلوبية / د.جوزيف ميشال شرنج ص٦٧
٨. المقاربة السيميائية للخطاب المسرحي/عواد علي/ افاق عربية/عدد رابع نيسان ١٩٩٢ ص٨٠
٩. الجسد ايضا وايضا / رولات بارت /ت د.انطوان ابوزيد /الفكر العربي المعاصر العدد/ السابع١٩٨٩
١٠. مكان خالي/ بيتربروك / نفس المصدر السابق ص١٦
١١. نحو مسرح الفقير/ / نفس المصدر السابق /ت. كمال جاسم ص٧٤
١٢. مسرح القسوة نفس المصدر السابق/ ص٧٦
١٣. مسرح القسوة/ نفس المصدر السابق ص٧٦
١٤. نحو مسرح الفقير /ص٣ مقدمة بقلم بروك
١٥. علل الذي المسرح / رولان بارت/ ت. شكري المبخوت.
١٦. نفس المصدر
١٧. = =
١٨. = =

لەگەڵ دەستنووسە کۆنەکەدا هەڵەم راست کردۆتەوە و کەم گۆڕانم کردبێت.

له بڵاوکراوەکانی نوسەر

١. کفن پۆش و کەون ١٩٩٠
٢. جەنگی جیهانی سفر ١٩٩٣
٣. کەوتنە خوارەوەی گەردون، شارای شیعریم.. ئەزمونی دوای ئەوان.. جارێکی تر بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە.٢٠٠٠.. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە.
٤. ئۆقیانوسی مەرگەسات| شانۆیی|١٩٩٢ ..٢٠٠٧ بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە.
٥. چیای ئاو| شانۆیی ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە.
٦. مۆسیقای مەرگی ناوەختە| رۆمان ١٩٩٢.. بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە.
٧. نەفخ و وێنەی با| رۆمان ٢٠٠٠..٢٠٠٧ بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە
٨. سقوط الکون| مجموعة الشعرية|الطبعة الاولی ٢٠٠٣| بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە. ٢٠٠٧ لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە.
٩. نسیان النفخ..٢٠٠٧ مجموعة الشعریة.. ئامادەیە بۆ چاپ.
١٠. سدرە و زەیتون و سێو٢٠٠٧+٢٠٠٨. کۆمەڵێک چامە شیعری نوێ. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردونەتەوە.
١١. شوناسی نادیارو سروشتی رۆمانی کوردی\ لێکۆڵینەوەیە لەسەر رۆمانی کوردی٢٠٠٧. لە ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە و دوجار لە رۆژنامەی پاشکۆی کوردستانی نوێ و هیومانیزم دا بە زنجیرە بڵاوبۆتەوە.
١٢. شوشەیەک زۆر غەمبارە /کۆمەڵێک شیری وەرگێردراوی شاعیر جابر محمد جابرە لە عەرەبیەوە.
١٣. سەرلەنوێ نوسینەوەی کوژاوەکان| وەرگێڕانی کۆمەڵە چیرۆکی

(تطريسات) عباس عبد جاسم له عەرەبیەوە ٢٠٠٧. له ئینتەرنێتدا بڵاوم کردەوە و له رۆژنامەکاندا بڵاو بونەتەوە.
١٤ـ شوشەیەک زۆر غەمبارە.وەرگێڕان له عەرەبیەوە . کۆمەڵە شیعری شاعیر جابر محمد جابر.ئامادەیە بۆ چاپ .
١٥ـ حوارات فنون قتالیة. کۆمەڵێک وتار و چاوپێکەوتنە بەعەربی ئامادەی چاپە.
١٦ـ ئاوێنەی بورکانی ژەنەڕاڵ| رۆمان بە ژمارەی کەم بڵاوم کردەوە ١٩٩٣.. دوایی سەر لەنوێ ماوەی ساڵێک کارم تیا کردەوە بەناوی (بورکانی رۆح) ٢٠٠٨. ئامادەیە بۆ چاپ.
١٧ـ لاشخصیة اللغة لـ(حفریات في زاکرة اللاوعي المهمل) له دوو ژمارەی (رۆژنامەی المشرق) بەغداد دا بڵاوبۆتەوە. لەگەڵ چەند باس و لێکۆڵینەوەیەکی تر بە عەرەبی نوسراون . ئامادەی چاپە.
١٨ـ سینارۆی شانۆیی(مەکبێس)ی ولیم شکسپیر
١٩ـ بارزانیو هێڵی ساتەوەختی مێژوو. لێکۆڵینەوە ١٩٩٥ ئامادەیە بۆ چاپ.
٢٠ـ کوردستان جوگرافیا و دەسەڵات کۆمەڵێک لێکۆڵینەوە وتاری کوردیە. سەرەڕای چەندین لێکۆڵینەوەی تر بەعەرەبیو کوردی کە ئامادەن بۆ چاپ.
٢١ـ چەندین کتێبی تر کە لێکۆڵینەوەن لەسەر نوسیەنەکانی بەعەرەبی و بەکوردی.
٢٢ـ بەدەیەها باس و لێکۆڵینەوەی له رۆژنامەو گۆڤارەکاندا بە عەرەبی و کوردی نوسیوە و لەسەر نوسینەکانی بڵاوبونەتەوەو لەسەر ئاستی عەرەبی تەواو باوەڕ پێکراو و ناسراوە.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی گۆڤاری شانۆ

١. زانستی دەنگو ئاخافتن، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٦.
٢. سەردنپاڵ، نووسینی: د. خەزعەل ئەلماجدی، وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٧.
٣. چەپکێک دەقی شانۆیی، کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠٠٧.
٤. شانۆی کوردی، ئەرشیفو تێکست، نمایشو بینەر، نووسینی: یاسین قادر بەرزنجی، ٢٠٠٧.
٥. شانۆی کوردی لەنێوان دەقی خۆماڵیو بیانیدا، نووسینی: د. ئیبراهیم ئەحمەد سمۆ، ٢٠٠٧.
٦. ئەزموونکاری لەشانۆدا، ئامادەکردنو وەرگێڕانی: شۆڕش محەمەد حسین، ٢٠٠٧.
٧. دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، نووسینی: محەمەد تەیمور، ٢٠٠٨.
٨. تەوژمەکانی نوێگەری لەشانۆی جیهانیدا، نووسینی: بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٨.
٩. شانۆگەریی باخ، نووسینی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٨.
١٠. اسئلة الحداثة في المسرح، یاسین النصیر، ٢٠٠٨.
١١. میناو دوو شانۆگەریی وەرگێڕدراو، نووسینو وەرگێڕانی: ئەحمەد سالار، ٢٠٠٩.
١٢. شانۆو دەرهێنان، وەرگێڕانی: رەزا مەنوچەهری، ٢٠٠٩.
١٣. مەشقە سەرەتاییەکانی ئەکتەر، گەزیزە، ٢٠٠٩.
١٤. رەوتە نوێگەرییەکانی شانۆی جیهانی، بورهان قەرەداخی، ٢٠٠٩.
١٥. هارۆڵد پینتەر.. ژیان و شانۆ، دانا رەووف، ٢٠٠٩.